

06
9-388

ტფილისის უნივერსიტეტის

ბულეტენი

BULLETIN

DE L'UNIVERSITÉ DE TIFLIS

VII

ტფილისი 1927 TIFLIS

არნოლდ ჩიქობავა.

ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი¹.

ფერეიდანი — სპარსეთის პროვინციაა, მდებარეობს თეირანიდან სამხრეთ-დასავლეთით; ჰუორავს მას რამოდენიმე ასი ვერსით. იყოფა ფერეიდანი ოთხ ნაჰიად (რაიონად). ქართველთა ნაჰიაში 14 სოფელია ქართველებით დასახლებული. ლადო აღნიშვილის ცნობათა მიხედვით ამ სოფლებში 2500 კომლამდე და 15000 სულამდე უნდა ვიგულისხმოთ. (იხ. მისი: სპარსეთი და იქაური ქართველობა; ტფილ. 1896, გვ. 192); მართალია, მას აქეთ ოცდაათმა წელმა განვლო, მაგრამ მაინც გაზვიადებულად უნდა იქნეს მიჩნეული 1922 წლის შემოდგომას ზოგს ქართულ გაზეთში მოთავსებული ცნობა, თითქოს ქართველ კომლთა ოდენობა 7—8 ათას უდრიდეს და მოსახლეობა 30—32 ათასამდე აღწევდეს; ამჟამად შეიძლება ვივარაუდოთ დიდი-დიდი 3 ათას კომლამდე და 20 ათას სულამდე, — რასაკვირველია, თუ ამავე ლ. აღნიშვილის ცნობებს დავემყარებით.

ისტორიულ ცნობათა მიხედვით ეს ქართველები შაჰ-აბაზის მიერ უნდა იყვნენ გადასახლებული მეჩვიდმეტე საუკუნის დასაწყისში აღმოსავლეთ საქართველოდან, უმთავრესად კახეთიდანა და ქიზიყ-საინგილოდან².

წინანდელი სარწმუნოება, ქრისტიანობა, რაიცა გარემო მუსლიმობაში ქართველების გათქეფვას ხელს უშლიდა, ფერეიდანის ქართველებს უკვე აღარ მოეპოვებათ; უნდა ვიფიქროთ, დიდი ხანია მასზე ააღებინეს მათ ხელი.

როგორც ჩანს, ამჟამად იქაურ ქართველებში სამოყვრო ურთიერთობას ადგილი აქვს მეზობელ ტომებთანაც: ზოგიერთ სოფლებში უკვე აძლევენ ქალებს არაქართველებსაც, მოჰყავსთ ცოლად არაქართველებიც; ამრიგად: ქართველთა ოჯახში ფეხს იკიდებს უცხო ენა; ოჯახი უკვე აღარ არის ენის ჯურ-

¹) წაკითხულია მოხსენებად ქართულ საენათმეცნიერო საზოგადოების საჯარო სხდომებზე 1926 წ. 23. 11. და 2. III.

ამ წერილის მოთავსება განზრახული იყო ქართველ მაჰმადიანთა დამხმარე კომიტეტის კრებულში: „ფერეიდანი და ფერეიდნელები“. წერილს უნდა დაჰრთოდა ს. იოსელიანი ს. თქმით ჩაწერილი ტექსტები, არც თუ მცირე ოდენობისა.

წერილის გადაცემიდან 8 თვის შემდეგ გამოიჩვენა, რომ კრებულის გამოცემას დაავიანდებოდა გაურკვეველი ხნით... — პოპულარობის ელემენტები წერილში (კერძოდ, ფერეიდნულ ფორმების შედარება თანავედროვე სამწერლობო ქართულისასთან) აიხსნება მისი პირვანდელი დანიშნულებით.

²) ქართველების აყრა და სპარსეთს გადასახლება მანამდისაც ხდებოდა და შემდეგაც. ამიტომ ცნობა ფერეიდნული ქართველების შაჰ-აბაზის მიერ გადასახლების შესახებ შეუძლებელი არაა სადაოდ იქნეს გამოცხადებული.

ჯი; უცხო ტომებს შორის მომწყვდეული ქართველობა სთმობს თავის დედანას; უკვე მოიპოება ისეთი სოფლები (ქვემო-მარტყოფი, შაურდი, ნინოწმინდა, დეესური), სადაც ქურთული თუ სპარსული ენალა ხმარებაში; ზოგიერთ სოფლებში იციან ქართულიც, მაგრამ ცუდად. პროცესი საკმაოდ შორს არის წასული; ზედმეტია ლაპარაკი იმაზე, რომ სპარსეთის სახელმწიფოებრივი და კულტურული ზეგავლენა ხელს უწყობს და აჩქარებს ამ პროცესს. მაინც სოფლების მთელი რიგი (ზემო-მარტყოფი, სიბაქი და სხვ.) ჯერაც მტკიცედ იცავს ძველსანშობლოდან მოტანილ მამა-პაპათა ენას; საფიქრებელია, რომ ამჟამად ქართულად ლაპარაკობს მოსახლეობის არა ნაკლებ ორი-მესამედისა. ქართული ენა ერთად-ერთი ძაფია, რომელიც ფერეიდანის ქართველობას აკავშირებს ქართულსულიერ კულტურასთან; გადაგვარებას ვერ ასცდება იგი, თუ მას არ შეენახა ეს კავშირი; უკვე სამასი წელია, რაც ისტორიული ბედი მას საქართველოსთან აღარ აერთიანებს; ეკონომიური ურთიერთობა მასთან არა აქვს; მოქცეულია უცხო ატმოსფერაში; და მალე დაეკარგება მას შეგნება, რომ ის „გურჯი“ა, როგორც კი გამოესალმება ამ შეგნების ბურჯს, ენას; ვერ უშველის ამ მხრივ ვერც მაღალი ქართული ურემი, ვერც ტიპური ბანიანი სახლი და სხვა ნაშთი ქართველურ კულტურულ სახეობისა, რომელიც მას ღღემდე შერჩენია.

როგორია მათი საერთო მდგომარეობა ახლა? თანდართული ტექსტებიდან საკმაოდ ცხადია ეს: მოხელეთა თვითნებობა, მეზობელ ბახტიართა თავდასხმები — ძირითადი უბედურებაა; ერთიცა და მეორეც სპარსეთის სახელმწიფოებრივ ცხოვრების თავისებურობით არის განსაზღვრული; მოხელეები თითქმის საშუალო საუკუნის ფეოდალები არიან; ცენტრალი ხელისუფლება უღონოა ბახტიართა თარეში ალაგმოს. და ყოველივე ამას ეწირება ქართველთა კეთილდღეობა.

ფერეიდანის ამ ქართველთა თქმას ვუწოდებთ ჩვენ **ფერეიდნულს**. მის შესახებ ზოგიერთი ცნობები მოეპოება ლ. ალნია შვილს. მას შენიშნული აქვს, რომ „ბევრს ხმარობენ ლაპარაკში „ჟე“-სა და კ-ს, როგორც ეს დღესაც იციან კახეთში საზოგადოდ და ნამეტნავ ქიზიყში. (იხ. დასახელ. შრომა, გვ. 210); აგრეთვე, რომ იხმარებ: ფორმები „მოვიდის, წავიდის“; „ში“-ს მაგიერ „ჩი“: სახლში — სახლჩი; მიუქცევია ყურადღება ზოგიერთ სიტყვათა ხმარებისათვის როგორიცაა „ლამაზი“ (=კარგი), გონჯი (=ცუდი), საბელი და სხვ.

ფერეიდნულის შესახებ ჩვენი მსჯელობა ქვემოთმოყვანილ მასალებს ემყარება; ჩაწერილია ეს მასალები 1922 წლის შემოდგომის მიწურულს სეფუოლხან იოსელიანის საგანს, რომელიც ჩამოსული იყო ფერეიდნიდან და საქართველოში დარჩა 1923 წლის ზაფხულამდე. იგი ზემო-მარტყოფელია; სპარსული განათლება აქვს მიღებული; ფორმებში კარგად ერკვეოდა; ბოლო ხანებში საუბარში დაეტყო აქაურ ქართულის ზეგავლენა, მაგრამ ფერეიდნულ ფორმებს მაინც მკვეთრად არჩევდა და აქაურისაგან ანსხვავებდა.

ერთი პირისაგან შეკრებილ მასალას ენათმეცნიერული თვალსაზრისით თვისი ღირსებაც აქვს და ნაკლიც; ღირსებას მასალის მეტ-ნაკლები ერთგვარობა ქმნის; ნაკლს — ინდივიდუალობა; ამიტომ შეიძლება ბევრი რამ, რაც ფერეიდნის სხვადასხვა ქართულ სოფელთა თქმას ახასიათებს, ჩვენთვის უცნობი დარჩეს, მაგრამ მაინც ვფიქრობთ, რომ ფერეიდნულის ტიპოლოგიურ თავისებურებათა

გათვალისწინება ამ მასალების ანალიზითაც შესაძლებელია: ენაში ინდივიდუალური იმავე დროს მეტ-ნაკლებად ტიპოლოგიურიცაა.

ცოცხალ ქართულ კილოთა შორის ფერეიდნულის მდგომარეობა არსებითად განსხვავებულია; ამ განსხვავებულობას სამი მთავარი გარემოება განსაზღვრავს: 1. ფერეიდნის ქართველობას გარშემო აკრავს ისეთი ტომები, რომელთა ენების აღნაგობა ძირიანად განსხვავდება ქართველურ ენათა სტრუქტურისაგან; ფერეიდნულის ისტორიულ ვითარებაში გამვლენელად ეს უცხო ენობრივი ერთეულები გამოდიან; 2. ფერეიდნული სრულებით მოწყვეტილია ქართულ კილოებს და მის ევოლუციაში ამ უკანასკნელთა ზეგავლენა, როგორც ფაქტორი, სრულიად გამორიცხულია; და 3. ფერეიდნული არ განიცდიდა სამწერლობო ქართულის ზეგავლენას (საქართველოში მოიპოვებინ ისეთი კილოები, რომელთაც სამწერლობო ქართულის ზეგავლენა თითქოს ნაკლებ ატყვიათ; აი, თუნდაც ხევსურული. მაგრამ, ჯერ ერთი, ჩვენ არ ვიცით, რა გავლენა იქონია ამ კილოს სახეობაზე სამწერლობო ქართულმა წინად, ე. ი. როგორ უნდა წარმოვიდგინოთ ისტორიულად სამწერლობო ქართულისა და ხევსურულის ურთიერთობა; მეორეცაა, მთებში ჩაკეტილ ხევსურეთს სამწერლობო ენა მაინც ესმოდა ადგილობრივ სახელმწიფო დაწესებულებებსა და ეკლესიაში; ფერეიდნში არც ერთი იყო და არც მეორე: სახელმწიფო დაწესებულებათა ენა სპარსული იყო, ეკლესიის ნაცვლად მიზგითი არაბულად მეტყველებდა. სამწერლობო ქართულის ზეგავლენას, ამნაირად, ფერეიდნულმა სრულიად დააღწია თავი; ხოლო როგორი უნდა ყოფილიყო ქართულს სინამდვილეში ამ ზეგავლენის შეფარდებითი წონა, ამის გათვალისწინება შემდეგიდან შეიძლება.

აკად. ნ. მარი და პროფ. ივ. ჯავახიშვილი თავის გამოკვლევებში არა ერთხელ აღნიშნავენ, რომ სამწერლობო ქართულმა არა ერთს ცოცხალ კილოს დაუკარგა საკუთარი სახე. ჯერ კიდევ ბევრი რამ არის ამ მხრივ გამოსარკვევი; წამოყენებულ შეხედულებას ესაჭიროება კონკრეტიზაცია და უფრო მკაფიოდ ასახვა; მასთან დაკავშირებულ საკითხების რიგს კი გარკვევა; მაგრამ ერთი რამ ამ თავითვე ცხადია: ამ შეხედულებათა დედა-აზრი ისტორიულ სინამდვილის მართებულ გაგებას უნდა წარმოგვიდგენდეს...

ყველა ცოცხალ ქართულ კილო-თქმებში, დაწყებული გურულ-რაჭულ-იმერულით და გათავებული ინგილოურით, როგორც ბარში, ისე მთაში, ისევე, როგორც თანამედროვე სამწერლობო ენაში, იხმარება: ხ-არ (მე ვარ, შენ ხ-არ), ხ-ვალ, ხ-ვედ; (მოვალ, მო-ხვალ; მო-ხვედ)... ამჟამად ეს ხ პირის მაჩვენებლად მხოლოდ ამ ზმნებს გააჩნია; უძველეს ქართულ სამწერლობო ენის ძეგლებში (ე. წ. ხანმეტ ძეგლებში) სათანადო შემთხვევაში მხოლოდ ეს ხ იყო; თანამედროვე ხარ, ხვალ, ხვედ იმ დროინდელი ნაშთია; **ქართულ კილოებში მათი წარმოშობის წყაროდ სამწერლობო ქართული უნდა მივიჩნიოთ**; სხვა ახსნა ამჟამად არ მოიპოვება. ადვილი წარმოსადგენია, როგორი უნდა ყოფილიყო ამ სამწერლობო ენის გავლენა ცოცხალ მეტყველებაზე, რომ მისთვის თავისი ფორმები თავზე მოეხვია.

დღეების სახელები ქართულში „შაბათ“-ის სისტემაზეა აგებული: შაბათი, ორშაბათი, სამშაბათი, ოთხშაბათი, ხუთშაბათი (პარასკევი და კვირა-

უაა სხვა, — ბერძნულ — სინამდვილიდან მიღებული). არც მეგრულში, არც ქანურსა და არც სვანურში ეს არ არის; მეგრულს და სვანურს მხოლოდ შაბათისთვის აქვს გამოყენებული „შაბათი“, ბერძნულს ფორმაში; ჭანურს ამას გარდა „პარასკევი“-ც. სხვა დღეების სახელები სულ სხვა სისტემისაა; მეგრულსა და სვანურში ყველაზე უკეთ არის იგი შენახული: ჟაშხა (კვირა — მზის დღე), თუთაშხა (ორშაბათი — მთვარის დღე), თახაშხა (სამშაბათი — თახას (!) დღე), ჯუმაშხა (ოთხშაბათი — ჯუმას (!) დღე), ცააშხა (ხუთშაბათი — ცის დღე), ობიშხა (პარასკევი — ობის (!) დღე). ასეთივე წარმოებაა ჭანურში. ცხადია, სხვა ქართველურ ტომებსაც ასეთი სისტემა უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ იგი განიდევნა ხმარებიდან და მის ადგილას სულ სხვა სისტემა დამკვიდრდა. ამის მიზეზი: ისევ სამწერლობო ქართულია. ქართველ ტომთა ფსიქოლოგიაში ეს თვალსაჩინო ცვლილება უცილობლად მის მიერ არის გამოწვეული.

საშვალო გვარის ზმნებში ნამყო სრულის ჯგუფში ქვემდებარედ მოთხრობითის ხმარება („მან მოვიდა, მან დაწვა, მან ადგა“...) სპორადულად თავს აჩენს თითქმის ყველა ქართულ ცოცხალ კილოში¹. მეგრულში კი ამ ჯგუფის დრო-კილოებში ქვემდებარე ყოველთვის მოთხრობითია: როგორც მოქმედებითში, ისე საშვალო და ვნებით გვარის ზმნებში. მეგრულთან მოსაზღვრე გურულსა და იმერულში მოთხრობითის ქვემდებარედ ხმარება ასეთ შემთხვევაში ვაკილებით უფრო ხშირია, ვინემ რომელსამე აღმოსავლურ ქართულს კილოში.

საფიქრებელია: მეგრულში მოთხრობითის ხმარება ასეთი სახის ვერ იქნებოდა, იგი რომ ქართულ სამწერლობო ენით ყოფილიყო შეზღუდული; ზ პირიქით: ქართულს კილოებში თუ მოთხრობითის ხმარება თავის ისტორიულად განწესებულ ჩარჩოებშია ჩაკეტილი და მხოლოდ სპორადულად ახერხებს მისთვის თავის დაღწევას, ამის მთავარი მიზეზი ისევ და ისევ სამწერლობო ქართული უნდა იყოს....

უცხო ტომთა შორის მომწყვდეული, ქართულ კილოებს მოწყვეტილი და მათთან ურთიერთობას მოკლებული, სამწერლობო ქართულის ზეგავლენისაგან სრულიად განთავისუფლებული ფერეიდნული პრინციპულად უნიკუმს წარმოადგენს ქართულ კილოთა შორის. მისი სახეობა არის შედეგი ცოცხალ თქმაზე მოხდენილის ექსპერიმენტისა: საშვალემა გვეძლევა მის მიხედვით გავითვალისწინოთ, რა სახეს მიიღებს ქართული მეტყველება გარკვეულს უცხო ენობრივ წრეში მოქცეული, როგორ გაიშლება მისი იმანენტი ყოფის დამახასიათებელი ტენდენციები და როგორ იმოქმედებს მასზე უცხო ენობრივი გარემო.

A. ბგერითი შედგენილობა² და მათი ცვლილებანი.

1. ფერეიდნულს დღემდე შეუნახავს კ; ბარში, აღმოსავლეთ საქართველოში ის ცოცხალია ქიზიყურსა და ინგილოურში; ქართლსა და კახეთში უკვე აღარ

¹) ამ მოვლენას გარკვეული ფსიქოლოგიური საფუძველი მოეპოვება; იხ. ვ. ა. რ. თ. ო. ფ. უ. რ. ი. ა.: „სინტაქსური ანალოგიის ერთი შემთხვევა ქართულში დიალექტების მიხედვით“; „ჩვენნი შეცნობები“ 1923 წ. № 1, გვ. 113—121.

²) ანგარიშში არ მიგვიღია: უმლაუტიანი ხმოვნები (ხანდისხან სპარსულ სახელებში ის მის; იშვიათად „ჩონ, (თ) ქენ“-ში), აგრეთვე ძ, რომელიც მხოლოდ სპარსულს სიტყვებში გვხვდება: არც ერთი და არც მეორე ფერეიდნულისთვის კონსტიტუტიური არ არის.

არის; იხმარება ფერეიდნულში გარკვეულ სიტყვებში, ისევე როგორც ძველს ქართულსა და თანამედროვე მთის კილოებში: „კმა, ფეკი, კოცვა, კორცი, ვა-
კმარებთ, გადაკდევინება“ და სხვ.

2. ჰ ბგერა ჰ'ს ელფერით გვხვდება პრეფიქსებში; მისი ანალოგიაა ქართ-
ლურსა და კახურ-ქიზიყურის სათანადო ბგერა.

წინა ხმოვანთან ერთად მას შეუძლია დიფთონგი აწარმოოს.

3. დიფთონგი უნდა გვექონდეს ისეთ შემთხვევებშიც, როცა მახვილის მა-
ტარებელ პრევერბის ხმოვანს ი მისდევს: მაგალ. „გა'აგებენ, შა'აქნების, და'ა-
დახით, ამა'ატანეს, გა'აზიდეთ, მა'აგლიჯეთ“... და სხვ.

დიფთონგი უნდა ვივარაუდოთ აგრეთვე ისეთ შემთხვევებში, როგორცაა:
დაჭდახით (=ჩვენ ვუდახით; უ აქ უმარცვლოა, უდრის ვ'-ს: „დავდახით“); გოუ-
ხარდაყე (უფრო სწორია, რომ იწერებოდეს: დავდახით, გოვხარდაყე)... და სხვ.

4. ა ხშირად ერთვის თავკიდურ ხმოვანს: ა ემათ,.. ა ეგრე...

5. ყ რ უნდა გვექონდეს სიტყვაში: მადყული-ხანი (საკ. სახ.).

6. ვ ჩვეულებრივ წყვილბაგისმიერია; კბილბაგისმიერი ვ სულ არ უნდა
იყოს; ამ მხრივ ფერეიდნული აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის კილოებს გვერდ-
ში უდგას. ვ'ს დასახასიათებლად საინტერესოა თვითონ ს. იოსელიანის
ნაწერი: ვ და უ მას ერთმანეთში ერევა ხშირად; ვ'ს ხმარობს იქ, სადაც უ
უნდა ეხმარა; ცხადია ვ მას ბაგეთმიერად ეჩვენება; ეს კი ვ'ს ფონეტიკურ რა-
ობას გარკვეულად ახასიათებს: „შოვპირალმთა; იქავრობა ნახა; იქაც ექა-
ვრსავით მამულწყალი ჰქონდაყე; გოვჯავრდა; შოვჭამიავო; ბარი დოვრჭო
ნიწაზე (=დოურჭო); გომოვჩნდა (=გომოუჩნდა)“ და სხვ. ეს მით უფრო საყუ-
რადღებოა, რომ ასე წერდა ს. იოსელიანი ჩამოსვლიდან კარგა ხნის შემდეგ,
როცა სამწერლობო ქართულს სწავლობდა.

მახვილის საკითხი საკმაოდ თავისებურ სახეს იღებს: იგი ისეა შექსოვილი
წინადადების ინტონაციასთან, რომ საგანგებო კვლევის გარეშე რისიმე გადა-
ჭრით თქმა ძნელია.

არის შემთხვევები მახვილის ბოლოდან მეორე მარცვალზე დასმისა; მაგალ.:
„ქათანაკები გადვიფარეთ და ბარნები... წავიდეს ყადრიჯანს“... ეს შესაძლე-
ბელია ყველაზე დამახასიათებელი იქოს ფერეიდნულისათვის; სწორედ ასეთი
ტიპის მახვილი იყო მოსალოდნელი მასში; მთიულურში შემონახული ტონური
მახვილი უწინ კაცილებით უფრო ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული
(კახურში ყოველ შემთხვევაში); ზოგიერთ ქართულ კილოებში შერჩენილი კი-
თხვითი ინტონაცია სიტყვის ბოლოდან მეორე მარცვალზე¹ ამ სახის მახვილის
ნაშთი უნდა იყოს. ა-ა მარტო გურული, ანდა ქუთათურ ებრაელთა თქმა და-
ხასიათდება ინტენსიურ ტონურ მოდულაციით, არამედ ზემო-იმერულში და
ქართულშიც კი უბრალო დაკვირვება ცხადყოფს სპეციფიკურ ტონურ ელ-
ფერს. მახვილის სიმკრთაღე ამ კილოებში ჩვენს ყურადღებას ძალაუნებურად
ამ ინტონაციისაკენ მიჰპართავს. ამ ინტონაციასა და მახვილს წერის კი. გვგო-
ნია, რომ არსებობს ორგანული კავშირი.

¹) მაგალ. ჯავახურში გომარულში, რაჭულში: უნდა წავიდეს?... და მაგვ.

ფერეიდნულში უფრო ხშირია მახვილი ბოლო მარცხალზე წინადადების სპეციფიკური ინტონაციასთან შეზავებული; მაგალ. თითან ჰ-ვანდა ჯარი' ცხენოსანი'—ორპოცი... გაიშლებიან საქმეზე კაციდა' დედაკაცი... ითამაშეს ძრია'ლ... ძრია'ლ გამიამხანაგდეს... გამოგზავნეს ჩემთან, დამყონაღეს..“

არის მკვეთრი ექსპირატული მახვილიც: „ქამეებს მა'გლეჯენ... იმაშინ და'აწყობენ ყანის კნვას... ნავრუხს და'ქძახით“...

ბგერით ცვლილებებში უნდა აღინიშნოს მოვლენათა რიგი, რომელიც სხვა ქართულ კილოებთან შედარებით განსაკუთრებულს აოფერს წარმოადგენს; აეთია: ა). ბგერთა შენაცვლება: „რაცლარო და რაცყარო; ყახ-ლი და ყახაყი (ღ და ყ); ბაატა და პაატა (ბ და პ); მობზერი (←მოუზერი: ბ—უ'ს ნაცვლად); ამტყელებენ (ნაცვლად ამრტყელებენ'ის: მ და ბ); ვ და მ'ს შენაცვლება: მაკსომდა (სამწერლობო: მაკსოგდა); მინ, მინაც, მისაც, არმინ, არმის (=ვინ, ვინაც, ვისაც, არვინ, არვის); ფერეიდნულში ამ შენაცვლების შემდეგ ამ ნაცვალსახელს ისეთივე სახე აქვს, როგორც მეგრულში (მინ...); სხვა ქართულ კილოებში ამ სიტყვაში ჯერ-ჯერობით ვ მკვიდრობს (ვინ...), უნდა ვიფიქროთ სამწერლობო ქართულის შეწევნით; ერთად-ერთ გამონაკლისს ინგილოური შეადგენს: იქაც არის „მინ“; ეს მით უფრო საინტერესოა, რომ ინგილოური და ფერეიდნული სხვა მოვლენებშიც პარალელიზმს ააშკარავენ (იხ. მოსე ჯანაშვილი: საინგილო, ტფილ. 1913. გვ. 178, აგრეთვე ტექსტები წინა გვერდებზე).

ბ). ბგერთა გადასმას ვხვდებით სიტყვებში: ძრიალ (ძლიერ'-ის მაგივრად; დადასტურებულია მწერლობაში მე X საუკუნიდან; ჩვეულებრივია აღმოსავლეთ საქართველოს კილოებში); გერენალი (=გენერალი); თერგელაჟი (=თელეგრაფი); ათორიალებს (=ათოლიარებს=ათვალერებს); გასხნან, დავისხნათ (← გაკსნან, დავიკსნათ: აქ ძირეულია: კს, მაგრამ სხ—კომპლექსში უკვე ხანია!) ესეც—ჩვეულებრივია აღმოსავლეთ საქართველოსათვის; ბლენოდა (=ბნელოდა; აღნიშნულია ლ. აღნიაშვილის მიერ; იხ. მისი ხსენებ. ნაშრომი, გვ. 211); ასევეა ინგილოურშიც (იხ. მ. ჯანაშვილი: op. cit. გვ. 183).

გ). საყურადღებოა ელიზიის შემდეგი სახე: თუ წინა სიტყვის თავკიდური ე ან ო'ა, მომდევნო არი სიტყვის თავკიდური ა იკარგება; მაგალ.: „კაცობის დღე'რი (=ღღე არი)... ბოშე ყოფილა, ბოშე'რი (=ბოშე არი)... ცალ-ცალკე'რი... იქით ვაკე'რი... წარე'რი...“; ანდა: „ემეების უფროსი სხო'რი (=სხო არი);... სახალღო'რი (=სახალღო არი)... საჭირო'რი (=საჭირო არი)... ეგ საუზმო'რი (=საუზმო არი).

დ). მაგრამ განსაკუთრებული ხასიათი აქვს ვ(ჟ) ბგერასთან დაკავშირებულ ცვლილებებს. ამ ბგერასთან დაკავშირებული თავისებურებანი მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ არა ერთ ქართულ კილო-თქმის სახეობაში; ფერეიდნულში ამ ნიადაგზე წარმოშობილი თავისებურებანი პლუს სპეციფიკური ასიმილაცია იმდენად უტკვლის სიტყვას სახეს, რომ ხანდისახან მისი გაგებაც კი ძნელდება...

1. უ'ს წინ ვ იკარგება (ე. ი. ვუ→უ) უთხარ (=უუთხარ), უჩივლე (=ვეუჩივლე)... და სავ.

2. ოვა→უვა→უ; მაგალით.: „მუა (=მოვა); გარდმუელი ო; წამუელით; გამუართით (=გამოვართვით); ამუავსეთ (=ამოვავსეთ); კამუახამეთყე (=გამოვახამეთყე)

მეთყე); მუამბილეყე (=მოვამბილეყე); მუაკდინე (=მოვანდინე)“... და სხვ. ო'ს უ'დ ქცევას აქ უთუოდ ხელს უწყობს წინა მ: ზ უ და ვ (=უვ) ერთად ვერ ძლებს, იმდენად ახლოს არის მათი წარმოება ერთმანეთთან.

3. ოვი → ოი; მაგალ.: მოიდა (=მოვიდა): ყათარა შამაიკრეს და მოიღეს... იმაშინ ქურთები გამოიღეს... რო ფქილი ავჰკიდოთ, მოიტანოთ (ჩვენ)... ჩონ მოიყვანეთ მეთოფეები... ამოიღე ერთი ნამაი წინდა, ვაპატივეყე... დეებარაყე ჩონთან: გუნდა გამოიპაროთ და მოიღეთ თქენტანაო... ჩონ მოიცადეთ თა მხე-მაჯკრა... დოგოცალეო და ამელამ ჩონთი მოილაპარაკებთო... წამოიარე და სუყელა ვნახე... მოიწყობთ (ჩვენ) ქორჟილებს... მოსულვარ, პატიოსნადა მოიქცე...“

ამათგან პირველი (ვუ→უ) ძველს სამწერლობო ქართულსაც ახასიათებდა; კილოებში იგი ჩვეულებრივია; მეორეც (ოვა→უა) არა ერთს კილოშია დადასტურებული; რაც შეეხება მესამეს (ოვი→ოი), იგი სრულიად უცხრა დასავლეთის კილოებისათვის, აღმოსავლურში კი მას ადგილი აქვს: მთიულურში, გარე- და შიგნი-კახურში, ქიზიყურსა და ინგილოურში.

4. თანხმოვნის შემდეგ ვა იძლევა ო'ს (: ვა→ო), მაგალ.:

შეადარ. ფერეიდ.	სამწ. ქართულის:	ფერეიდნ.	სამწ. ქართულის.
ცხორი	— ცხვარი	მოგოწყედეს	— მოგვანყედენ
თოლი	— თვალი	გოქ	— გვაქ(ვს)
სხო	— სხვა	დოგოყარეს	— დავაყარეს
სიტყო	— სიტყვა	გოწუხეს	— გვაწუხეს
ძოლი	— ძვალი	გოლონა	— გვალონა
ჯირკოლი	— ჯირკვალი	გოძლევედეს	— გვაძლევედენ
ქორტლი	— ჭვარტლი	დოგოჯდა	— დავაჯდა
მწოვე	— მწვავე	გოპატივე	— გვაპატივე
წოდი	— მწვადი	გამოართო	— გამოართვა
ზოვი	— ზვავი	წაართო	— წაართვა
მწონე	— მწვანე	წაურთომეყე	— (წაურთვამს)
ამწონდების	— ამწვანდება	თქო, ერქო	— თქვა, ერქვა
შათოლეს	— „შეთვალეს“ (=თვალი მოჰ- კრეს) დაიწო	გამოუშო	— გამოუშვა
ჩამოვთოლე	— ჩამოვთვალე	ჩაიცო	— ჩაიცვა
უყორდა	— უყუარდა	დაიწო	— დაიწვა
ცორცავს	— (← „ცვარცავს“) ←ცარცავს		
მიხოლ	— მიხვალ		

თანხმოვნის შემდეგ ვა უცვლელად არის დარჩენილი ისეთ შემთხვევებში, როგორიცაა: „ჰყვანდა, მოიყვანე; ჰგვანდა; დოგვარდა; წვანან; საწუხვარსაყე; დეედვა; დოუდვა; ცოდვა; ყინვა; კოცვა; წუხვა; თიბვა; გალეწვა; მორწყვა, გაკითხვა“... და სხვ. ამის შესახებ იხ. ქვემოთ.

5. თანხმონის შემდეგ ვე გვაძლევს ან I. „ე“ს, ან II. ე“ (უმლაუტიან ე'ს) ან III. ო'ს.

მაგალითები:

ფერეიდნ.	სამწ. ქართულის.
1. შეეშელნენ	— შეეშველნენ
მამშელელებელი	— „მომშველელებელი“
ამოსეს	— ამოსვეს
დაისენა	— დაისვენა
მაჩენეთ	— მაჩვენეთ
თქეს	— თქვეს
გაწყეტილიყნეს	გაწყვეტილიყვნეს
წყეტა	— წყვეტა
გავკეთოთ	— გავკვეთოთ
წოგორთეს	— წავგართვეს
გამართეს	— გამართვეს
იწების	— იწვება
დააყედრა	— დააყვედრა
უსტენს	— უსტვენს
დაარკვევენ	— დაარკვევენ
მოგეციოთ	— მოგვეციოთ
მაკელებს.	— მახველებს
მოხედით	— მოხვედით
მოგხეტო	— მოგხვეტო
შენიარი	— მშვენიერი
სუყელა	— სუყველა

მაგალითები:

ფერეიდნ.	სამწ. ქართულის
ლედი	— ლვედი
ქეშაგები	— ქვეშაგები
ქვერი	— ქვევერი
ნაკერცხალი	— ნაკვერცხალი
წეტი	— წვეტი
კენსა	— კვენსა
წეთი	— წვეთი
წერი	— წვერი
წერთეთრები	— წვერთეთრები (= მოხუცები)
ფესები	— ფვესები
კერცხი	— კვერცხი
თე	— თვე
მტერი	— მტვერი
გერდი	— გვერდი

II. ჩო'ნ (უმლაუტიანი ო) — ჩვენ
 თქე'ნ („ „) — თქვევენ
 გე'ზიდნა („ „) — გვეზიდნა
 ასეთი რეფლექსები იშვიათია.

მაგალითები:

ფერეიდნ. სამწერლობო ქართულის:

III. გიპარა	— გვებარა
გოსმისო	— გვესმისო
გოხეწა	— გვეხვეწა
მეხხოვის	— მეხვევა
დაჩოულია	— დაჩვეულია
გორგების	— გვერგება
გოდოგოკიდნეს	— გადაგვეკიდნენ
დოგოჭირა	— დაგვეჭირა
მოგოყვანა	— მოგვეყვანა
გოგოქცნესო	— გაგვექცნენო
მოგოხუნენს	— მოგვეხუნენენ
შოგოკრა	— შეგვეკრა

სიტყვებში: შ ი შ ვ ე ლ ი, ტ ი ტ ვ ე ლ ი და აგრეთვე სიტყვებში, როგორიცაა: „ყველი, ფრინველი, საკირველი, დაშორება, დაუკრვენ, დაკოლვენ, დანიშნვენ, წამოყვეს“... ვე უცვლელად არის წარმოდგენილი.

„დაჩოულია“, „მეხხოვა“ და მსგავსი ფორმები (ო←ვე) იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ქართულ კილოებში. ძველი-ქართულის „შობს“ ამგვარადვე უნდა იყოს მიღებული:

შ ე ვ - ე ბ ს → შ ვ ე ბ ს → შ ო ბ ს,

6. თანხმონის შემდეგ ვი გვაძლევს ან I. ი'ს, ან II. უ'ს:

მაგალითები:

I. ფერეიდნ. სამწ. ქართ.		ფერეიდნ. სამწერ. ქართ.	
კირისთავი	—	კვირისთავი	
კიცი	—	კვიცი კიცი	წიმა — წვიმა
ძარღი	—	ძარღვი	შიდი — შვიდი
ცერცი	—	ცერცი	წისქილი — წისქვილი
ჩილი	—	ჩვილი	ფქილი — ფქვილი
ლეღი	—	ლეღვი	სტირი — სტვირი
კიკინი	—	ხვიხვინი	კირია — კვირია
ჭიხინი	—	ჭიხვინი	ყმაწილი — ყმაწვილი
იხი	—	იხვი	პირიტყი — პირუტყვი
პეში	—	პეშვი	ჭკიანი — ჭკვიანი
წინტლი	—	წვინტლი	საკირველი — საკვირველი
ყირვა (← ყვირვა) — (ყვირილი)		ძირი	— ძვირი
ყითელი	—	ყვითელი	ძირფასი — ძვირფასი
ღიძლი	—	ღვიძლი	ცხირი — ცხვირი
ნესი	—	ნესვი	ფირტი — ფილტი
ნერწყვი	—	ნერწყვი	ნაძი — ნაძვი
კირტი	—	კვირტი	ქიშა — ქვიშა
თავი	—	თავვი	ფეტი — ფეტვი
ვიტყი	—	ვიტყვი	ფესი — ფესვი
იტყიან	—	იტყვიან	ტინი — ტვინი
გამაართი	—	გამოართვი	გოუშითყე — გაუშით(ყე)
წავართით	—	წავართვით	გამიშისყე — გამიშვის(ყე)
გაკი ოდა	—	გაკვირდა	გამაალიძა — გამოალვიძა
გაკირებული	—	გაკვირვებული	ქითინებს — ქვითინებს
შახიდიყე	—	შეხვიდი(ყე)	გამაარკივა — გამოარკვი(ვა)
ჩაცივდებიან	—	ჩაკვივდებიან	ფშინავს — ფშვინავს
დავცივდით	—	დავკვივდით	ყირის — ყვირის
ჭქიან	—	ჭკვიან	უსტინა — უსტვინა
ვთქით	—	ვთქვით	გიან — გვიან
თქიანყე	—	თქვიან(ყე)	თითან — თვითან
მოვსწყვიტოთ	—	მოვსწყვიტოთ	თის, თი — თვის.
II. ღუგუკლდა	—	„დაგვიკლდა“ (=დაგვაკლდა) მოგუგონა	— მოგვიგონა
ღუგუწყოფ	—	„დაგვიწყოფ“ (=დაგვიწყვია) ღუგუჭიროს	— დაგვიჭიროს
წუგუყვანა	—	წავვიყვანა	გუგუშით — გავვიშვით
გუთხრეს	—	გვითხრეს	გუღა — გვიღა
გუნდოდაო	—	გვინდოდაო	მუგუტანეს — მოგვიტანეს
მოგუვიდა	—	მოგვივიდა	ღუგუგდეს — დაგვიგდეს
გულეზდეს	—	გვილეზდენ	მუგუშელიაფოთ — (მოგვიშველიაფოთ)
გუგულეს	—	გავვილეს	მუგუვა — მოგვივა

მუგუცია	—	მოგვიცია	გუგუგია	—	გავვიგია
მოგუგზაენეს	—	მოგვიგზაენეს	დუგუკარგავს	—	დაგვიკარგავს
მუგუკლეს	—	მოგვიკლეს	წუგუტომ	—	(„წავვიტვამს“)
გუგუზარდა	—	გავვიზარდა	მოგოხუენეს	—	მოგვეხვიენეს
გუნახავო	—	გვინახავ(ს)ო	ქუსლი	—	ქვისლი

თანხმონის შემდგ ვი უცვლელად არის შენახული მაგალითებში, როგორცაა: იყვისყე, ჩოუწვინო, შვილი, უშვილო, აწვიეს, მალვით, ფარვით...

7. თანხმოვანთა შორის ვ იკარგება¹; მაგალითად:

ფერეიდნ.	შეად. სამწ. ქართულ.	ფერეიდნ.	შეად. სამწ. ქართულ.		
გყვანდა	—	გყყვანდა	მოგცემთო	—	მოგვეცემო
ექსი, თექსმეტი	—	ექქსი, თექქსმეტი	მოგკლომია	—	მოგხვდლომია
თრამეტი	—	თვრამეტი	გაშიშლდა	—	გაშიშვლდა
მოგწყურდა	—	მოგვეწყურდა	გატიტლუა	—	გატიტვლდა
მოგთხოვა	—	მოგვეთხოვა	იყნეს	—	იყვენეს
მოკდა	—	მოკვდა	გამაიცლის	—	გამაიცვლის
მოგცა	—	მოგვეცა	სლა, მისლა	—	სვლა, მისვლა
ლ-იან	—	ლვრიან	დოგჯერდეს	—	დაგვეჯერდენ
ესაზღრეთ	—	ესაზღვრეთ	შოგჭიდეთ	—	„შაგვეჭიდეთ“
დავზრეთ	—	დავვზრეთ	დოგკდება	—	დაგვეკდება
მისწდა	—	მისვეწდა	შოგპირდა	—	„შაგვეპირდა“.
მინდრად	—	მინდვრად			

უკანასკნელ ოთხს მაგალითში ვ'ს დაკარგვის ანაზღაურებას უნდა წარმოადგენდეს პრევერბის ხმოვნის გაბაგისმიერება: დაგვეჯერდეს→დაგჯერდეს→დოგვეჯერდეს... შაგვეჭიდეთ→შაგჭიდეთ→შოგჭიდეთ... შაგვეპირდა→შაგპირდა→შოგპირდა.

ჩვენ ვნახეთ, რომ როგორც ვა'სა, ისე ვე'სა და ვი'ს კანონზომიერ რეფლექსებთან „გამონაკლისებიც“ მოეპოებათ; ეს ის შემთხვევებია, როცა ისინი უცვლელად გვხვდება. რით აიხსნება ეს? საგულისხმო ფაქტია, რომ ყველა ის შემთხვევები, სადაც კანონზომიერი რეფლექსებია, ძველს ქართულში უმარცვლო უ'თ იწერება: „თუალი, სხუა, თქუა... დაისუენა, მაჩუენეთ, შუენიერი... შუიდი, კიცუი, იტყუის“... ხოლო ვ'ს ვპოულობთ იქ, სადაც ფერეიდნულშიც იგი დაცულია: „ჰყვანდა, წვანან, თიბვა, პარვა... ფრინველი, საკურიველი... შვილი, მალვით“... ძველ-ქართულში ვ სასტიკად გარკვეულ შემთხვევებში იხმარება, ისევე როგორც უმარცვლო უ; ვერ ვი ვიჭრებთ, რომ ყველა კომპლექსებში ვ'ს ერთი და იგივე ფონეტიკური ღირებულება, ჰქონოდა (მაგალითად, ხმოვნებს შორის, ან ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის, ან პირიქით...), ამიტომ უნდა დავუშვათ, რომ უმარცვლო უ'სა და ვ'ს გარჩევა ნაწილობრივ ხელოვნურად ხდებოდა, ნაწილობრივ კი იგი ამ ორ ბგერათა შორის არსებულ ბუნებრივ (ფონეტიკურ)

¹) ასევე ხდება გურულში: კდება, იცლება (=კვდება, იცვლება) და სხვა.

განსხვავებას ემყარებოდა. ზემომოყვანილიდან ჩანს, რომ ფერეიდნულიც ცდილობს გაარჩიოს ეს ორი ბგერა: უფრო კბილბაგეობითი ვ და უფრო წყვილბაგეობითი უმარცვლო უ: კანონზომიერი რეფლექსები და მისი „გამონაკლისები“ გვაფიქრებინებენ ამას. მაგრამ ეს განსხვავება დიდი არ უნდა იყოს: ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ს. იოსელიანი ურევდა წერის დროს ვ'სა და უმარცვლო უ'ს. ეს ორი ბგერა ერთმანეთისაგან რომ მკვეთრად განსხვავებული ყოფილიყო, ეს შეუძლებელი იქნებოდა. ამის გარდა: ვ თანხმოდანთა შორის ისეთსავე რეფლექსს იძლევა, როგორც უმარცვლო უ; ძველს ქართულშიც არის აქა-იქ ამის წაგალითები: „მე ვიყავ—იგინი იყუნეს; მე ვალ—თქუნენ ხუალთ; იყუნეს, ხუალთ—იქ საკმაოდ ხშირია. ფერეიდნულში კი ეს ჩვეულებრივია: თანხმოდანებს შორის მოყოლილი (უფრო კბილბაგეობითი) ვ სავსებით ადგება წყვილბაგეობითობის ორიენტაციას; მისი ბედიც აქ ისეთივეა, როგორც უმარცვლო უ'სი.

ფერეიდნულშივე ვხვდებით ერთ მოვლენას, რომელიც ვ'ს ფონეტიკურ რაობისათვის მეტად დამახასიათებელია: არის შემთხვევა „აიყვანა, სხუ'ები“ სიტყვების ხმარებისა, ისე რომ მახვილის მატარებლად ვ გამოდის: „აიყუ'ანა, სხუ'ები“: ვ-ზეა მახვილი. აგრეთვე სიტყვაში რუა და ქუა: ჩონ ვიყნევით რუ'ანი... მიველით ქუ'ა-ყრილჩი“. პირველი სიტყვა მეტწილ შემთხვევაში ძველს ქართულში ვ'თი იწერება, უკანასკნელი ორი ყოველთვის ვ'თი. აქ კი ვ მახვილის მატარებლად მოგვევლინა. რას ნიშნავს ეს? მხოლოდ იმას, რომ ეს ბგერა ხმოვნის ჩანასახს მუდამ ატარებს, რომ ის სავსებით თანხმოდანი (კბილბაგის მიერი ვ ბგერა) არ არის.

ვა კომპლექსის ო'დ ქცევა მეტ-ნაკლებად აქაურ ქართულ (აღმოსავლურ) კილოებშიაც გვხვდება, მაგრამ არა ასეთ სისტემატურობით; ვე და ვი'ს რეფლექსები კი მხოლოდ ინგილოურშია ტიპოლოგიურად ასეთივე სახით წარმოდგენილი; ინგილოური „თათრული“ მეტყველების წიაღშია მოქცეული; ამ მხრივ ფერეიდნულის მდგომარეობაც ანალოგიურია. როგორც სტუდ. გრ. ხმალაძემ გადმოცა ახალციხის, — „გათაარების“ გზაზე დამდგარი, — მოსახლეობა (ყოველ შემთხვევაში ოსმალურად მოუბარი) ქართულ ჩვენ, თქვენ'ს ყოველთვის გამოასტყვამს: ჩონ, თქენ'ად (ხანდისხან ო, ე ხმოვნების დარბილებით). ამიტომ ბუნებრივი იქნებოდა ფერეიდნულის ხსენებულ თაყისებურების ახსნა ამ მიმართულებით გვეძია: ფერეიდნის სულ სხვაგვარი მეტყველება აკრავს გარშემო, იქაურმა ქართველებმა სპარსული ყველამ იციან, და ეს კი ნიშნავს: ან სართიკულაციო ბაზაში ხდება არსებითი ცვლილება უცხო მეტყველების შეთვისებასთან დაკავშირებით ანდა ამ უცხო მეტყველებისთვის დამახასიათებელი განწყობილება ბგერით ცვალებადობისა გადადის ქართულზედაც.

იმერხეულიც ახალციხის მოსახლეობის პირობებში იმყოფება: ოსმალური იქაც ქართულზე უკეთ იციან, როგორც ჩანს, მაგრამ იქაურ ქართველთა მეტყველებაში ფერეიდნულის და ინგილოურისებური მოვლენები არა ჩანს. ეს კი წამოყვანებულ დაშვებას ეწინააღმდეგება: ოსმალური მეტყველება ცვალებადობის უაქტორად არც ახალციხურში გამოდგებაო, შეგვეძლო გვეთქვა; მაგრამ რაკი სამ შემთხვევაში (საინგილო, ფერეიდანი, ახალციხე) ამ ორ მოვლენის „თანაყოფასთან“ გვაქვს საქმე, მარტო იმერხეული ვერ მოხსნის იმ შესაძლებლობას;

პირიქით გვაგალებს გამოვარკვეოთ ის პირობები, რომელთა წყალობით იმერ-
ხეულში არა აქვს ადგილი ჩვენთვის საინტერესო მოვლენას; იმერხეული თვით
საჭიროებს ახსნას და სხვის საწინააღმდეგო არგუმენტად ვერ გამოდგება¹.

ასიმილაციის საინტერესო ნიმუშებს იძლევა პრევერბები; აქვს პრევერბებს
„ჩვეულებრივი“ სახე ე. ი. ისეთი, როგორცაა სამწერლობო ქართულში: ა, გა,
და, წა, ჩა, შე, მი, მო; მაგალითად: ა-ილო; ა-ვიდეს; ა-ვიყვანეთ; ა-თავდების...
გა-ვიდა; გა-და-ველით; გა-ვსინჯე; გა-მო-გივაყე... და-ვიჭირეთ; და-ვირიგენით-
ყე; და-ვლივეთ; და-ვაწყვიტეთ; და-ვდევით... წა-მამყეო; წა-ველით; წა-ვიყვანეყე;
წა-მოხტეს... ჩა-ვიდეს... შე-ველ; შე-მოუდექით; შე-ეშინდა... მი-ველით...
მო-ვკალით; მო-გეწვივით; მო-ვკიდებთ; მო-ენახოთ...

არის ქართლ-კახურისებური სახეც: მო'ს ნაცვლად მა-; შე'ს ნაცვლად
შა- (სხვა პრევერბები ქართულურს და კახურშიც ისეთნივე არიან, როგორც სა-
მწერლობო ქართულში); მაგალითად:

მო-|| მა-: მა-იყვაცე; მა-ითხოვეს; მა-იგონა; გა-მა-ერთმისყე; წა-მამყეო...

შე-|| შა-: შა-მოდი; შა-ვინახე; შა-ვაყენეთ; შა-ვეკრეთ; შა-ქუჩებული; შა-ვსხე-
ლით; შა-იქნა; შა-ინახეს; შა-ირთო; შა-მო-ვყარეთ.

თუ პრევერბის ა'ს შემდეგ აღმოჩნდა ე ან უ, ჩვეულებრივად ა დაემსგავსება
მომდევნო ხმოვანს ან სრულიად ან ნაწილობრივ: იქცევა ან ე'დ ან ო'დ; მაგა-
ლითად:

და-: „დე-ეზაცე; დე-ენახვაცე; დე-ეცხელაცე; დე-ეკრაცე; დე-ეჭირა; დე-ეწე-
რაცე; დე-ეწოს; დე-ედების; დე-ედვაცე; დე-ერქმის... დო-უდევით; დო-უბარებია-
ყე; დო-უკივლეთყე; დო-ურიგე; დო-უწერა; დო-უთანალებიაცე; დო-უწერენ; დო-
უფაყირებია“...

გა-: „გე-ეშვაცე; გე-ეშელნესყე; გე-ეარნა; გე-ეძოვაცე; გე-ეგზავნაცე... გო-
უხარდაყე; გო-უგზავნაცე; გო-უსწორაცე; გო-უშით; გო-უვლია“...

წა-: „წე-ელოყე; წე-ეყვანაცე... წო-უთომყე; წო-უყვანე; წო-ულებენ“...

შე-: || შა-: (გვულისხმობთ, რომ შე'ს ნაცვლად შა- უნდა ყოფილიყო და მი-
სი ა განიცდის ასიმილაციას მიმდევნო ე'სა და უ'სთან): „შე-ეჭამაცე; შე-ეჭამაზა;
შე-ეხეწების; შე-ეკრაცე... შო-უტივეო; შო-უტყევიტ; შო-უნახე“...

მო-|| მა- (აქაც მო-ს ნაცვლად მა-არის გამოსავლად მიჩნეული)²: „მე-ერე-
ვის; მე-ეზილაცე; მე-ეტანაცე; მე-ეცა; მე-ედევნა; მე-ესწროყე; მე-ეკლაცე; მე-ეტა-
ნა; მე-ესწრების; მე-ეხოვის... მუ-უწეროთყე“...

ა-: „ე-ენტოყე; ე-ელო; ე-კიდაყე; ე-ეპარებთან; ე-ედულაცე... ო-უცივდესყე;
ო-უჩიქარაცე; ო-უჭირე“...

ჩა-: „ჩო-უყარონ“.

1) ვინთან დაკავშირებული თავისებურებანი ფერეიდნულისა უფრო დაწვრილებით განხი-
ლულია წერილში; „ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში“ ჩვენი მეცნიერება, 1923 წ. № 2-3
გვ. 61—87; სამწუხაროდ, დაბეჭდილია აუარებელი შეცთომებით.

2) რასაკვირველია, შეუძლებელი არაა აქ ასიმილაციამდი მო- ყოფილიყო, ხოლო მეორე
შემთხვევაში შე- და არა შა-; მაშინ, რასაკვირველია, შე-ეჭამაცე, შე-ეჭამაზა, შე-ეხეწების... ასი-
მილაცია ქმნილი ფორმები კი არ იქნება, არამედ პირველადი შე-პრევერბით.

ყველა ამ შემთხვევაში ასიმილაციას ახდენს უმეშვეო მეზობელი ე და უ; მაგრამ არის შემთხვევები, სადაც ე გავლენას ახდენს ისეთ ხმოვანზე, რომელიც მისგან თანხმოვნით არის დაშორებული; მაგალითად:

და-: „დე-ვეცემითყე; დე-მეუბნაყე“...

გა-: „გე-ვეპარნეთყე; გე-მეერთოყე; გე-დეეკიდნეთ; გე-მეეცვალაყე; გე-მე-გეშელებით; გე-მეეგზაფნაყე; გედ-მეეგდო; გე-მეეკადაყე“...

წა-: „წე-მეესხაყე; წე-მეეწივნეს; წე-მეეყვანაყე; წე-მეერეკა; წე-ვეშუ-
ლლეყე“...

შე-|| შა-: „შე-მეეყარნით; შე-მეეყარნეთ; შე-მეევერტყით“... .

მო-|| მა-: „მე-გეწევით; მე-ვეწივითყე; მე-ვესწრაფითყე; მე-მეებარა; მე-ვე-
დევენთ; მე-ველოდებით; მე-გეშელებით“...

ა-: „ე-მეელოყე“...

ამნაირად: ზედმიკრული ე თუ უ, აგრეთვე თანხმოვნით დაცილებული ე ხშირად დაიმსგავსებს პრევერბის ხმოვანს; ამის შედეგად პრევერბები ისეთ სა-
ხეს იღებენ, რომელიც ქართულ კილოებში, აღმოსავლეთ თუ დასავლეთ საქარ-
თველოში, ჩვეულებრივ გვხვდება.

მაგრამ ამასვე ვერ ვიტყვით ასიმილაციის სხვა შემთხვევების შესახებ. მო-
პრევერბი მა- და მე-'ს სახით უკვე შეგვხვდა; მაგრამ იგივე პრევერბი შეიძლე-
ბა მუ'დ იქცეს; მაგალითად: მუ-გუკლეს; იყო: მო-გვიკლეს; გვი-იქცა გუ'დ, რო-
გორც ეს არის გათვალისწინებული ვ'ს ცვალებადობათა მიმოხილვაში: მო-გვი-
კლეს→ მო-გუკლეს; უ'სთან ასიმილაციამ მო- მუ-'დ აქცია; მივიღეთ: მუ-გუკ-
ლეს... ასე რომ, პროცესი შემდეგი სახისაა:

მუ-გუკლეს (მო-გვიკლეს→ მო-გუკლეს→ მუ-გუკლეს); ასევე:

მუ-გუ-თხოვა (მო-გვი-თხოვა→ მო-გუთხოვა→ მუ-გუ-თხოვა);

მუ-გუ-ცია (მო-გვი-ცია→ მო-გუცია→ მუ-გუცია)

მუ-გუ-ვა (მო-გვი-ვა→ მო-გუ-ვა→ მუ-გუ-ვა)

მუ-გუ-შელიავო (მო-გვი-შელიავო→ მუ-გუ-შელიავო→ მუ-გუშელიავო)

მუ-გუ-ტანეს (მო-გვი-ტანეს→ მო-გუ-ტანეს→ მუ-გუ-ტანეს)

გუ-მუ-გურთო (გა-მო-გვი-რთვა→ გა-მო-გვი-რთო→ გა-მუ-გუ-რთო→ გუ-
მუ-გუ-რთო)...

გუ-მუ-გუ-ვიდა (გა-მო-გვი-ვიდა→ გა-მო-გუ-ვიდა→ გა-მუ-გუ-ვიდა→ გუ-
მუ-გუ-ვიდა).

გუ-მუ-გუ-გზავნა (გა-მო-გვი-გზავნა→ გა-მო-გუ-გზავნა→ გა-მუ-გუ-გზავ-
ნა→ გუ-მუ-გუ-გზავნა).

შე-(შა-) პრევერბიც გაასიმილირებულია ისეთ მაგალითებში, როგორიცაა:

შო-გო-კრა (შა-გუე-კრა → შა-გო-კრა → შო-გო-კრა)

შო-გო-ბრალა (შა-გვე-ბრალა → შა-გო-ბრალა → შო-გო-ბრალა)

შო-მო-გორტყმიან (შა-მა-გვე-რტყმიან → შა-მა-გო-რტყმიან → შა-მო-გო-
რტყმიან → შო-მო-გო-რტყმიან).

შო მოუწყერით (შა-მოუწყერით → შო-მო-უწყერით).

ასეთივე შემთხვევებია წა- პრევერბთან:

წო-მოგყვეს (წა-მო-გყვეს → წა-მო-გყვეს → წო-მო-გყვეს)

წო-გორთო (წა-გვა-რთვა → წა-გო-რთო → წო-გო-რთო)

წუ-გუ-ყვანა (წა-გვი-ყვანა → წა-გუ-ყვანა → წუ-გუ-ყვანა)

გა- პრევერბი:

გო-გო-ზიდნა (გა-გვე-ზიდნა → გა-გო-ზიდნა → გო-გო-ზიდნა)

გო-გო-თავებინეთ (გა-გვა-თავებინეთ → გა-გო-თავებინეთ → გო-გო-თავე-
ბინეთ)

გო-გო-ქცნესო (გა-გვე-ქცნესო → გა-გო-ქცნესო → გო-გო-ქცნესო)

გო-ლო-გო-კდევინა (გა-და-გვა-კდევინა → გა-და-გო-კდევინა → გა-ლო-
გო-კდევინა → გო-ლო-გო-კდევინა).

გუ-გულეს (გა-გვილეს → გა-გულეს → გუ-გულეს)

გუ-გუგია (გა-გვიგია → გა-გუ-გია → გუ-გუ-გია)

გუ-გუშით (გა-გვიშით → გა-გუ-შით → გუ-გუ-შით)

გუ-გუხარდა (გა-გვიხარდა → გა-გუ-ხარდა → გუ-გუ-ხარდა)

გუ-გუ-შერიქა (გა-გვი-შერიქა → გა-გუ-შერიქა → გუ-გუ-შერიქა)

გუ-მუ-გურთო („გა-მო-გვირთვა“ → გა-მო-გუ-რთო → გა-მუ-გუ-რთო →
გუ-მუ-გუ-რთო)

გუ-მუ-გუ-ვიდა (გა-მო-გვი-ვიდა → გა-მო-გუ-ვიდა → გა-მუ-გუ-ვიდა →
გუ-მუ-გუ-ვიდა)

გუ-მუ-გუგზავნა (გა-მო-გვი-გზავნა → გა-მო-გუ-გზავნა → გა-მუ-გუ-გზავ-
ნა → გუ-მუ-გუ-გზავნა.

და- პრევერბი:

ლო-გო-ჭირა (და-გვე-ჭირა → და-გო-ჭირა → ლო-გო-ჭირა)

ლო-გო-ცა (და-გვეცა → და-გო-ცა → ლო-გო-ცა)

ლო-გო-ჯდა (და-გვა-ჯდა → და-გო-ჯდა → ლო-გო-ჯდა)

ლო-გო-ცალეო (და-გვა-ცალეო → და-გო-ცალეო → ლო-გო-ცალეო)

გო-ლო-გო-კდევინა (გა-და-გვა-კდევინა → გა-და-გო-კდევინა → გა-ლო-გო-
კდევინა → გო-ლო-გო-კდევინა)

ღუ-გუჭირა (და-გვი-ჭირა → და-გუ-ჭირა → ღუ-გუ-ჭირა)

ღუ-გუგდეს (და-გვი-გდეს → და-გუ-გდეს → ღუ-გუ-გდეს)

ღუ-გუ-კლდა („და-გვი-კლდა“ → და-გუ-კლდა → ღუ-გუ-კლდა) (=და-
გვაკლდა)

ღუ-გუ-წყოფ („და-გვი-წყოფ“ → და-გუ-წყოფ → ღუ-გუ-წყოფ (=„დაგვიწ-
ყვია“-გადაგვიწყვეტია)

ჩა- პრევერბი: ჩო-მოუვლია (← ჩა-მოუვლია).

ამნაირად პრევერბები ფერეიდნულში შემდეგ სახით გვევლინება: ა-; გა-;
გე-; გო-; გუ-... წა-; წე-; წო-; წუ-... და-; დე-; დო-; დუ-... მო-; მე-; მა-;
მუ-... შე-; შა-; შო-... ჩა-; ჩე-; ჩო-... მი-; მუ-.

აქ არ შეიძლება არ მოვიგონოთ ერთი რამ: ასიმილაციის ერთი შემთხვე-
ვა, რომელიც იმერულს ახასიათებს, სრულიად უცხოა ფერეიდნულისთვის; იმე-
რულში პრევერბის ა და ო განიკდის მომდევნო მარცვლის ი (და ე'ს) გავლენ-
ას, მაგალ. წე ვიდა; გე ვიდა; ჩე ვიდა; მე ვიდა .. (წე გელო; გე გელო; ჩე გელო;

მე-გეტანა)...¹ ფერეიდნულში კი ეს ი სრულიად არ ახდენს გავლენას; იქ გამგლენელია ე, ო და უ.

ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ ფერეიდნულში შე-, მო- პრევერბები შა-, შა-ს სახითაც გვაქვს (რსევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში); იმერული-სათვის კი ეს უცხოა.

რით აიხსნება ეს? რას მიეწერება ასიმილაციის სხვადასხვაობა ერთსა და მეორე შემთხვევაში? ზოგადად, რა თქმა უნდა, საარტიკულაციო ბაზისის განსხვავება განსაზღვრავს ამას. აჰ მხრივ, გვგონია, მნიშვნელობა უნდა ქონდეს იმერულისთვის დამახასიათებელს ბაგეთა გასწვრივობას: იმერლის მეტყველების დროს ბაგეები „ბრტყელდებიან“, უფრო განზე იწევიან, ვინემ წინ; ქართლურ-კახურს მეტყველებას (ისევე როგორც ფერეიდნულისას) ბაგეთა მეტი მომრგვალება ახასიათებს (შედრ. იმერული: ბიჭო! კაცო! ქართლურში იმავე სიტყვების გამოთქმას!); არტიკულაცია, რომელსაც ბაგეთა მომრგვალება ახასიათებს, ცხადია, ო და უ'ს „დაწინაურებას“ ხელს შეუწყობს: მათი გავლენაც ძლიერდება; ესენი ხომ ბაგისმიერები არიან; სამაგიეროდ, ი ასეთ არტიკულაციის დროს უპირატესობას მოკლებულია. ბაგეთა გასწვრივითი მდგომარეობა პირიქით ე და ი'ს „გავლენიანობას“ უწყობს ხელს, სამაგიეროდ ო და უ'ს როლი მცირდება.

შეიძლება ამით აიხსნებოდეს, რატომ არის ფერეიდნულში ო და უ'ს გავლენა ძლიერი, ხოლო იმერულში კი ი და ე'სი; მო პრევერბის მა'დ ქცევა კი ქართლურ-კახურსა და ფერეიდნულში მათი არტიკულაციის შედარებით მეტ უკანაენისმიერობას უნდა მიეწეროს.

პრევერბებში გამოწვეული ცვლილებანი ფერეიდნულისა რეგრესულ ასიმილაციით არიან გამოწვეული; ამ შემთხვევაში ფერეიდნული ქართულ ენის ზოგად თვისებას არ ჰღალატობს: დისიმილაცია პროგრესული, ასიმილაცია რეგრესული მის ბუნებასაც შეეფერება.

თავისებურებანი მორფოლოგიაში.

მათი განხილვა ბუნებრივია დავიწყოთ ზმნიდან, ქართულ მორფოლოგიის ამ ჰირისუფლისა და ბატონ-პატრონიდან.

მთავარი, რაც ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს,—არქაიზმებია; დღევანდელ სანწერლობო ენისთვის ისინი უცხოა, ზოგიერთ კილოებში კი (განსაკუთრებით მთისაში) ჯერ კიდევ დაცულია.

1. ვნებით გვარის ზმნებს აწმყო დროში მესამე პირში -ის აქვს დაბოლოებად (სანწერლობო ქართულის ა დაბოლოების ნაცვლად); მაგალით.: „გაგრძელდების (გაგრძელდება), ათავდების (ათავდება), გათენდების (გათენდება), მესწრობის, აგონდების, დეედების, შაიქნების, შასწყდების, ეზიდების, აიკრეფის, შაიკმაზების, მეეზოვის, შაქუზდების, დეერქმის, მაჰყვების, ამწონდების, ათესლდების“ და სხვ.

2. ნამყო უსრულში მრავლობით რიცხვის მესამე პირში თანამედროვე სანწერლობო ქართულში დაბოლოებად არის -ენ (წერდენ, კითხულობდენ, აკე-

1) ასეთ ასიმილაციას ადგილი არა აქვს, თუ პრევერბის ხმოვანზე მახვილია: წა'დი! გა'დი!

თებდენ), ნამყო სრულში კი იმავე პირსა და რიცხვში -ენ დაბოლოება აქვს საშვალო და ვნებით გვარის ზმნებს (ისინი მოვიდენ, დაიწერენ, გამდიდრდენ...); ძველს ქართულში ერთსა და მეორე შემთხვევაში დაბოლოებად არის -ეს; ფერეიდნულშიც ეგევე -ეს არის; მაგალ.: „(ისეები) მოდიოდეს, ჭამდეს, დაჯოცდეს, წაარეკდეს; იმათ იცოდეს... (ისეები) წავიდეს, გამოიდეს, წამოხტეს, დაბრუნდეს, დალაგდეს“.

3. აწმყო დროის -ავ და -ამ სუფიქსი ნამყო უსრულში ძველს ქართულში გვაძლევდა ვი||ევ'ს, ან მი|ემ'ს; მაგალითად: ჟარავს—ფარვიდა... დგამს—დგმიდა... არის ფერეიდნულში ამის შემთხვევებიც: (ისეები) კლევდეს (=კლავდენ); მალევდეს (=მალავდენ); (ჩონ) უბემდით (=უბამდით); (ისი) უზემდა (=უზამდა); ფორმის თვალსაზრისით ეს უკანასკნელი ნამყო უსრულია; პირობითის შინაარსი მას განსაკუთრებულმა პირობებმა მიანიჭეს).

4. შეუნაბავს ფერეიდნულს ე. წ. პერმანსივი, როგორც პრეტერიტი პირველი, ისე პრეტერიტი მეორე; მხდარობის თუ მოქმედების ჩვეულებრივობის აღსანიშნავად ეს ფორმა დიდ უპირატესობით სარგებლობს; მაგალითად: „ყენის ყორი ასწავლიდისყე... ერთ დღეს წასლა იცოდიან სარაბზე... წავიდიან..., კარები ურემსაყე გომოუშიანყე, გაყიდიანყე, ფული დააქუჩიან და მისციან, მამულეები დააგი რავიანყე, ბეჩი ჩაავიდიანყე და მისციან... ესეები მოიდიანყე პირველად ჯაყჯაყს, შიარ ქურთები; დანით დადვიანყე იქა, დილობას ჩამოიდიანყე სიბაქს, მეორე დღეს გადვიდიანყე ჩულრუთს, აემ სამი სოფელის შუა არი ათ ვერსი; ემ ათ ვერსზე სამი სადილი და ვახშამი ჭამიანყე და წავიდიანყე; რომელმაც რო ნამა ვერ აჭამისყე, წავიდის, შაჰ/სჩივლის იმ ორი უფროსს; ა იმათ გამოგზავნიანყე ხეთი ცხენიანი მაჰ მურად, გადააკდვინიანყე ას თუმანი, დაბლა, მეტი... თუ კაცი დაინახიან იმ ახლებში, შემოუდვიან, დაიჭირიან, მაიყვანიან, იმ დღეს იმ წყალში ჩაავიდიან, ჩაალბენ და ამიყვანიან“.

5. სამწერლობო ქართულში ევ სუფიქსი აწმყოსი ნამყო სრულში გვაძლევს ი'ს; ხევს—ხია; ძლევს—ძლია; ვ იკარგება: ძლია←ძლივა; ხია←ხივა... ფერეიდნულში, ისევე, როგორც არა ერთ სხვა ქართულს კილოში, ეს ვ დღემდე შენახულია: „დავლივეთ, დავლივით; აირივა ვაფი, ვამაარკივა საქმე; იტყიან: შოჯტივევო... (=დავლიეთ... აირია... ვამაარკვია... შოუტივევო...)“.

6. ვნებით გვარის ზმნების დამახასიათებელ ენ'ს (ნამყო სრულის ჯგუფში) ფერეიდნულშიაც ვხვდებით: შემევეყარენით... გაიქცენს... ვავიქენით... დავირივენით... გაიპარენს... და სხვა.

7. ნამყო წინარეწარსულში ზოგიერთ ზმნათა-ოდა დაბოლოებას ფერეიდნულში სცვლის-იყო; მაგალითად: „სწადებიყო (=სწადებოდა), ვაჰხარებიყო (=ვაჰხარებოდა), ვამომყოლიყო (=ვამომყოლოდა), ვამტეხიყო, ვამფხაჭნიყო“... და სხვა. ეგევე ახასიათებს აღმოსავლურ კილოებს.

8. „მას“ დამატებისა და „შენ“ ქვემდებარის აღსანიშნავად ზმნას შეუნახავს პრეფიქსები: ა, ჰ, ხ. პირველს ვხვდებით ხმოვნის შემდეგ: „წაარეკდეს, დაჯოცდეს; აჰარებიყენს; მაჯეთ“... ჰ'ს ხმარების მაგალითებია: ჰქონდაყე; მაჰყეების; ვაჰხარებიყო; ხ გარკვეულ თანხმოდანთა წინ იჩენს თავს (დ, ტ, თ,

ძ, ც, წ, ჯ, ქ, ჩ); მაგალითად: მისწერა, მისცეთ, მივასწრაო, შესწამს, სწადებო¹...

9. -ყე ნაწილაკის ხმარება მრავლობით რიცხვის მიცემითა თუ სახელობითში დასმულ დამატების აღსანიშნავად, აგრეთვე პერმანსივებთან, საგანგებოთ გვქონდა უკვე განხილული (იხ. ქართ. საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადი, ტ. I--II, ტფილ. 1925, გვ. 33 და შემდ.) და აქ მას არ დავუბრუნდებით.

რამოდენიმე სიტყვაც ზოგიერთ ცალკე ზმნათა შესახებ. მოხდა-(მაგ. „ასეთი რამ მოხდა“) ზმნის ნაცვლად იხმარება ქნდა („ქნ-“←ქმნ'ის მედიოპასიური ფორმა): „რა ქნდა (=რა მოხდა); რა ქნდების (=რა ხდება); რა ქნილა (=რა მომხდარა)“; მაგალ.: „დოუწერეთ რო ეგრე ქნდაო... იმის უკან არა ვიცი, რა ქნილა“...

დაწყება'ს ნაცვლად იტყვიან: დაწყობა: დაიწყობენ (=დაიწყებენ); ჩვეულებრივია აღმოსავლეთ საქართველოში; სამწერლობო ენაშიც კი იხმარება.

აქვს -ყე ნაწილაკითურთ გვაძლევს: აყე (← აქყე ← აქყყე; მაგალ.: „...ენახოთ აზრი რა აყე...“).

იყენეს: ვ'ს დაკარგვის გამო ითქმის იყნეს (იხ. ზემოთ ვ'ს რეფლექსი თანხმოდანთა შორის). საფიქრებელია, რომ ეს ფორმაა გამოსავალი, როცა იწარმოება მეორე და პირველი პირი: იყნეს, იყნევით, ვიყნევით (=იყენეს, იყენით, ვიყენით)²; მაგალ.: „დეჰაყს იყნეს იალიები... ჩონ ქართველები ვიყნევით...“

საინტერესოა ბრძანებითი ფორმა სვლასაგან: დიათ! დიარეთ (=იარეთ!); მაგალ.: „თოფ-იარალი შამაიკარით და დიათ!... უთხარყე: თქენ დიარეთ და ჩონც მოგეწევითყე!“

დიათ, ცხადია, მეორე პირია მრავლ. რიცხვის,—მისი მესამე პირია: დიან (მი-დიან)—მრავალ. რიცხვი; დის—მხოლ. რიცხვი. ამ ფორმისაგან ბრძანებითის წარმოება, ცხადია, იმ დროს უნდა მომხდარიყო, როდესაც დის აწმყო დროთ არ ითვლებოდა, არამედ პერმანსიულ შინაარს ატარებდა.

დიარეთ ნამყო სრულის ფორმისაგან არის აღებული; აღსანიშნავია აქ თავიკიდური „დ“; შემთხვევითი სტუმარი რომ არ უნდა იყოს იგი, ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს მეგრული: იდით! თიქ იდუ—თინენქ იდეს (=იარეთ! მან იარა—მათ იარეს).

ბრუნებაში საგულისხმოა სახელების ა და ე დაბოლოებათა შენარჩუნების შემთხვევები ნათესაობითსა და მოქმედებითს ბრუნვებში; მაგალ.: „ბენა ქნა ემისი და ამისი დაჭერასი და ლამით ღონებასი (დაჭერისა და ღონებისა)... დაიწყობენ ყანას კნვას... თუ დანაათ (=დანით) არი, გაჭრას ვიტყით... წეელოყ სუფრაათ (=სუფრით)... ტყივაათ (=ტყვით) კარს დაეხრეტო... ხუთას ცხენიანითა და რაქთენ მეთოფეთითა... ოცი მეთოფეთით (=მეთოფით)... ცხორები გააძლონ ბზეთ (=ბზეთი=ბზით)...

¹ პრეფიქსების შესახებ იხ. ა. შანიძე: სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზნებში, ტფილ. 1920; განსაკუთრებით, გვ. 20, 83, 145—172.

² შეიძლება გვეფიქრა მეტათეზის შესახებ, მაგრამ ეს ნაკლებ არის მოსალოდნელი.

ასეთი ფორმები ჩვეულებრივია **ო** და **უ**ზე დაბოლოებულ სიტყვებში: **რკოსი, რკოთი... ყრუსი, ყრუთი...**; ძველს ქართულში ესენიც ჩვეულებრივ **-ის, -ით** დაბოლოებას დაირთავდნენ. მაგრამ აქ უფრო საყურადღებოა სხვა მხარე: **ო** და **უ** ფუძისეულებად რჩებოდნენ ბრუნების მთელ სივრცეზე; **ა** და **ე** კი ყოველ შემთხვევაში ნათესაობითსა და მოქმედებითში არა ჩანდა¹⁾... ფერეიდნულის ხსენებული მაგალითები ცხად ჰყოფენ, რომ პროცესი **ა** და **ე**-ს ფუძესთან შეხორცებისა ღრმავდება და სავსებით შესაძლებელია ისინი გახდნენ ისევ მკვიდრი ფუძისეულები, როგორცაა ამჟამად **ო** და **უ**.

ბრუნებაშივე ყურადღებას იქცევს ნაცვალსახელთა ბრუნება მრავლობითში; მიუხედავად იმისა, რომ მრავლობითის მწარმოებლად **ნ**'ს ხმარება თანამედროვე ქართულში სრულიადაც არ არის ხშირი და **კაცნი, სახლნი** და მაგგვარების ნაცვლად „**კაცები, სახლები**“ იხმარება, ნაცვალსახელთა²⁾ მრავლობითში **ნ** მონოპოლიურ უფლებით სარგებლობს: **კაცები, სახლები, ქვეები**—მაგრამ: **ისინი, ესენი, იგენი, აგენი** და სხვ.—ფერეიდნულში **ები**'-ს ხმარება **ნ**'ს გვერდით ნაცვალსახელებშიც ჩვეულებრივია: **ისეები, ესეები...** და სხვ. მაგალ.: „**ესეები ჩამოიღნენ ისფანს... ისეები დააკრეს თარგზე... ღამით ორი ესეები და ოთხი ჩონგავგზავნითყე სანგარჩი...**“

ძველი სახით გვხვდება: ათორმეტნი (ათორმეტნი ვიყნევით იმ ჭის თოლჩი...); „**რა**“ რომ „**რუა**“-ს სახეს ატარებს, უკვე იყო აღნიშნული: აქვე აღნიშნავთ ასეულებით თვლის ნიმუშს: თოთხმეტი ასი თუმანი გამაართოყე... ასევე მთის კილოებში (შეად. ა. შანიძე: ქართული კილოები მთაში: კრებული ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით, ტფ. 1915, გვ. 195).

-იერ სუფიქსს ზედსართავებისა-**იარ** სცვლის: ძრიალი (=ძლიარი; სამწერლ.: ძლიერი; ამავე ძირიდან არის ნაწარმოები-**იან** სუფიქსით: ძალ-იან-ი; შდრ. ძალ-იერი→ძლ-იერი)³⁾; ცარიალი, შიარი (=მშიერი), ქონიარი, შენიარი (=მშვენიერი); თორიალება (=თვალიერება; ასევე ინგილოურში; იხ. მოსე ჯანაშვილი, საინგილო, ტფილ: 1913, გვ. 183).

ჩვენებითი resp. პიროვანი ნაცვალსახელები მესამე პირისა შემდეგ სახით გვაქვს: **ესე; ეგ** (ეგეთი), **მაგე** მაგ; **ანსი, ისი...** ადგილის აღმნიშვნელი ზმნისართები ასეთი სახით მოიპოვება: **ექ** (=აქ); **მანდ** || **ანქა**: (=მანდ); **იქ...** **ექით** (=აქიდან), **ანქით** (=მანდედან), **იქით** (=იქიდან); მაგალითები: „**იქით** (=იქიდან) თოფი გოუსწორაყე, **ანქით** (=მანდედან) ამათა, **ექითაც** (=აქედან) ჩონ შოუჭეხეთყე... დავინახეთ რო ანქით თოფები დააყარესყე... ის დააწერს, რომ მე ავდგე **ექით** (=აქიდან); თები სუ შაკრულია მეთოფეებით, **ექითაც** (=აქიდანაც) მეთოფე მიდის... ჩონც **ექ** (=აქ)... დავაწყევით, ერთნი წავიდეთ ისპანს... როგორ გონდა ვქნათო **ექით** (=აქიდან) ჯარი გავგზავნოთ თუ ისეები რო ჭერეფდანიჩი

1) მხედველობაში არ ვიღებთ საკუთარ სახელების ბრუნებას, რაიც ამ საკითხის ვითარებისათვის საკმაოდ მნიშვნელოვანია. ამის ანალიზი ამ დაბოლოებებთან დაკავშირებით სხვაგან იქნება მოცემული.

2) ვგულისხმობთ; ჩვენებით ნაცვალსახელებს, resp. მესამე პირის ნაცვალსახელებს:

3) შეად.:--ხ ელ--ძირისაგან გვაქვს: ხელ-ოვანი, და ხელ-ოსანი; ორივე სუფიქსი ერთ და იმავე შინაარს ატარებს; მნიშვნელობის დიფერენციაცია შემდეგ დროის ამბავია.

არიან, ა იმეებს მუუწეროთყე, რო წავიდენ... ერთი შუღლი ქნდაო..., ოთხ-ხუთი ექითა (=აქიდან) და ანქითა (=მანდედან) გაწყდაო... თადარუგს დაიჭერენ, რო თავის ბიძაშვილები ლამით შააქუჩონ, დაყონალონ; ანქითაც (=მანდედაც) ქალის მამა თავის ბიძაშვილებს შააქუჩებს... იქით (=იქიდან) დაუბარებიაყე სიბაქს... ჩონ მოიყვანეთ მეთოფეები იქამდი, რო ჭერეადანის ჰადი იყო, იქით (=იქიდან) მეთოფე დაგაბრუნეთ... ვერმინ ვერ გაიარისყე იქებჩი... რას იქთ მანდაო... თქენ ა ემანდ რო ხართ“...

იმათი'ს ნაცვლად იხმარება **იმიითი**: „წავიდეს მეთოფეები იმიითი... წავიდეს იმიითი ჯარი...“ შესაძლოა მხოლოდობითის ანალოგიით: **იმისი**—**იმიითი**.

მეტად ხშირ ხმარებაშია ნაწილაკი ილ || ელ || ელა, რომლის სადაურობა ჩვენთვის ნათელი არ არის¹; მაგალითად: ა ემათ ელ ეგრე (=აი ეგრე) იცოდეს... იმ წელს ელა (=იმ წელს აი) ზამთარი რო მოიდა... იმის უკან ელ ემ (=აი ემ) სარდარი-ჯანგმა თავის ძმისწული ამოგზავნა... ის ჰოქუმათი ელემ (=აი ემ) ბახტიარების უფროსების ბიძა იყო... ა ელ იმ (=აი იმ) ჰუქუმათის სახჩი... უთხარყე ელ-ეხლა (=აი ეხლა) უნდა მაეცეთ... ელა დღესვე (=აი დღესვე) ორი დიდი თოფი და ორმოცდაათი ყაზაყი წავლენ სოფელსათი... ილ ის (=აი ის) თილიფანი იქ არის... გომოგორთო ილ იმ წელს (=აი იმ წელს)... თუ ილ იმ (=აი იმ) ორსა სწადებიყო... ილ იმ (=აი იმ) ზაფხულის ჰოქუმათმა მოგთხოვა მეთოფეები... დაედექით ილ იქა (=აი იქა) დღისით... ის მა ა მურებიც ილ იქ (=აი იქ) იყნეს...“

როგორც აქიდან ჩანს, ეს ნაწილაკი იხმარება სახელთან, განსაკუთრებით ჩვენებით ნაცვალსახელებთან, ზმნისართებთან და აღნიშნავს: აი'-ს ე. ი. თვის შინაარსით ჩვენებითი ნაწილაკია, ამდენადვე განსაზღვრულიც.

-**ში** თანადებულ --**ჩი**'-ს სახითა გვაქვს: „შულჩი, თანგჩი, სანგაჩი, სახლჩი, ქურთებჩი, გზებჩი, მინდორჩი, გულჩი, სოფელჩი, შუაჩი, თაჩი, ბაღჩი“... და სხვ. **ჩი**'-ს ხმარება ხევსურულსაც არ ეუცხოება¹, ხშირია გურულშიც.

-**კენ** თანადებული **ყენ**(ნ)-ს სახით არის შერჩენილი (ისევე როგორც ეს კახურ-ქიზიყურ-ინგილოურშია) და აღნიშნავს უმთავრესად-**დან**,-**გან**'ს: მაგალ.: „ჩავყავ, ამოიღე ჯიბესაყე (=ჯიბიდან) ფული... ერთი ქართველი თბილისსაყენა-აო (=ტფილისიდან) ჩამოსული“... და სხვა.

-**კენ**'ს მნიშვნელობით იხმარება-**თი**: მაგალ.: „გუნდოდა რო ორნი დაგბრუნდეთ სახსათი (=სახლისკენ)... დურბინებს დოუბმენ თებსათი (=მთებისაკენ)... ფაჯშამზე წავლენ თასათი... თითო თავის წილს აიღებს და წამოვლენ სოფელსათი... წაველით იმ სოფელსათი, რო იალიები შიგ იყნეს... იქით წაველით სხო ყალასათი... ხუთ-ექს დღეს უკან წაველით ჭერეადანსათი, აველით ჭერეადანჩი... და სხვა“...

¹) არაბულის განსაზღვრულ ნაწევარ ალ-თან ან სვან. ალ (=ეს)'თან მას კავშირი არ უნდა ქონდეს.

¹) იხ. „ხევსურული მასალები ბეს. გაბუურისა“ პროფ. აკ. შანჭიძის რედაქციით. ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწდეული. ტ. I-II, ტფილ. 1925, გვ. 119—258. ლექსიკონში იქვე, გვ. 313.

-თი თითქმის ყოველთვის მიცემითან არის; მას გენეტური კავშირი უნდა ჰქონდეს სვან. -**თე** თანდებულთან, რომელსაც იგივე მნიშვნელობა აქვს: **იმთე ღერი?** „საითკენ (||სად) მიდინხარ?“ **ლეჩხუმთე.** („=ლეჩქუმისაკენ“, ლეჩხუმს). სიტყვა „უფრო“ **იფო** დ ცვლილა: იფო დამაჩიქარავა (უფრო დამაჩქარა)...

C. შესიტყვების თავისებურებანი.

(Wortzusammensetzung)

1. ამხრივ პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ შეუთანახმებლობა მსახლვრელსა და სასახლვრს შორის; იგი ორი სახისაა:

I. ერთს შემთხვევაში მსახლვრელს დაბოლოება ეკვეცება; განსაკუთრებით ეს მაშინ ხდება, როცა მსახლვრელი სახელობით ბრუნვაშია; მაგალითად; „ქონდა დიდ (=დიდი) მამული და სოფლებიც... ილ ის დოუკლდა ხუთ (=ხუთი) ლიტრა ფქილი, ათ (=ათი) ლიტრა ქერი... ბევრია ჩონ (=ჩონი) ქართველი, ორ ქალამს ვერ გააგებენ... ა ექითაც ჩონ (=ჩონი) ქართველები, რაქტენ (=რაქტენი) წერთეთრები მარტყოფსაყე წავიდეს დონბენიას... ორ საათი (=ორი საათი) ღამე გასულიყო... ჩონც იქ ერთ (=ერთი) ბალი დავიჭირეთ... ერთიც სხო, რო გათქმულია გულიან კაცი, გულადი, ეს სამნი წავიდეს... ჩონ (=ჩონმა) ხალღმა თქეს რო...“ მსახლვრელი სრულ დაბოლოებითაც არის წარმოდგენილი: მაგალ.: „ათი მეთოფეც წამოიყვანეთ და წამუელით... ჩონი ჰადიც აღარ არიო... ჩემთი გემეერთოყე ბახტიარებს ათასი თუმანი“ და სხვ.

II. მეორე შემთხვევაში მსახლვრელი სახელობითის ფორმით წარმოვადგება მიუხედავად იმისა, სასახლვრი მიცემითშია თუ მოთხრობითში, მაგალითად: „რაქტენი დღეს უკან... რა უნდაყო ე თქენი ბიჭებსაო ქართველებისაყო... ზოგი კარგი საუზმოს გააკეთებს... ჩემი ჰაჯი აღას ეყიდა ჩემთი... ნულლს მააყრიან ხილზედა, ნატეხი ყანდს დაადებენ... დაადებენ თითოზე ერთი თელი ყანდსა... ორი ღამეს ხუთას თუმანი მეტი სიბაქელთ ხარჯი გააჩიდეს... წაველით! ერთი ჩუყურჩი მივადექით... ყალა მამაბარა მე და ჩონი მეთოფეებს... ორი დღეს დავდექით იქა... ოთხი ღამესაც სტუმრადა გყვანდა... ათი დღეზე მოუტანოთ... მიფხრა, რო მინდა მოიდე თქენი საქართველოჩი...—იმის უკან ჩემი ამგანაგებმაც, რაც რო უთხარყე, არ დაიძრეს... ჩონი ხალღმაც თქეს რო...“

ამავე რიგის მოვლენაა მაგალითებში, სადაც სასახლვრი ნათესაობითშია ან მოქმედებითში: „ა ემ სამი სოფელის შუა არი ათი ვერსი... დიხები ა არი ჩონი აჟლალის სახლები და ალილები... შავსხედით მე და ასადლოლა-ხანი თითო ერთი ცხენიანით...“ და სხვა.

პირველი მოვლენა, — დაბოლოების შეკვეცა, — ფონეტიკურ ნიადაგზე უნდა ხდებოდეს: განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი როლი უნდა ეკისრებოდეს ამ შემთხვევაში წინადადების ინტონაციას; პრინციპულად ასეთივე მოვლენა ახასიათებს ხევსურულსა და ინგილოურს, საფიქრებელია იმავე ნიადაგზე წარმოშობილი,

ოლონდ აქ არა მარტო მსაზღვრელის, არამედ სასაზღვრისა და ზმნის თუ მეტყველების სხვა ნაწილის დაბოლოება შეიძლება შეიკვეცოს¹.

რაც შეეხება მეორეს, — სახელობითის დაბოლოებით ხმარებას სასაზღვრისა, — იგი მორფოლოგიურ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ; იგი შეტად დამახასიათებელია მსაზღვრელ სიტყვის სასაზღვრთან სინტაქსურ დამოკიდებულების თვალსაზრისით:

მსაზღვრელი არ ეთანხმება სასაზღვრს; სახელობითის ფორმაში ახლავს ამ უკანასკნელს, სულ ერთია: ნათესაობითშია, მიცემითში, მოთხრობითში თუ მოქმედებითში ეს სასაზღვრი; მსაზღვრელის ასეთ სინტაქსურ თავისუფლებას უთუოდ დიდად ხელს უწყობს სქესის უქონლობა ქართულში: სქესის ფორმა განსაკუთრებით ბოჭავს მსაზღვრელს, აიძულებს მას იმ სამოსში გამოცხადდეს, რაიც შეეფერება სასაზღვრს: ხომ არ შეიძლება ითქვას: *высокая дом* ანუ *высокая дерево* ანუ *высокий сосна*...

სქესის უქონლობა ქართულში მსაზღვრელს დიდს თავისუფლებას ანიჭებს და მის სრულ ემანსიპაციას ნიადაგს უმზადებს: ბრუნვაში შეთანხმება არც ისე აუცილებელია, რაკი მსაზღვრელი წინ უძღვის სასაზღვრს; აღრევა აქ შეუძლებელია: ისედაც გარკვეულია რომელი სიტყვა რომელ სიტყვას საზღვრავს; აზრის სწორად გაგებისათვის ეს საკმარისია; რასაკვირველია, სხვანაირი მდგომარეობა იქნებოდა, რომ მსაზღვრელი სასაზღვრს მოსდევდეს: აქ თავისუფლების ტენდენცია იმავე მოსაზრების გამო გასაქანს ვერ იპოვიდა: აკი, მართლაცდა, ძველს ქართულში შეუძლებელი იყო მომდევნო მსაზღვრელი არ შეთანხმებოდა სასაზღვრს ბრუნვაში: *კაცისა მალლისა, კაცმან მალალმან*... და სხვ.

სამწერლობა ქართულის კონტროლისაგან თავისუფალ ფერეიდნულში მსაზღვრელი თითქმის აღწევს თავს სასაზღვრის ვასალობას. მომავალში იგი სინტაქსურად გაუთანასწორდება სენიორს. მეგრულში ეს უკვე ფაქტია: რომელიმე ზედსართავი სახელი არსობით სახელის მსაზღვრელად ყოველთვის სახელობითს ბრუნვაში გამოდის იმისდა ძიუხედავად, თუ რა ბრუნვაშია თვით არსობითი სახელი: „*მალალი კოჩი, მალალი კოჩქ, მალალი კოს, მალალი კოჩიში*“... და სხვა. (=მალალი კაცი, მალალი კაცმა, მალალი კაცს, მალალი კაცის...²).

¹) შეად. „*ევესურული მასალები*“, ირ. cit. გვ. 201: დაღამდ. ბევრ ხან აღარ ას... გაგ ჩემ ჯალაფთ... ამ ღამეს შაიყარ ხალხი... აქ ზმნასაც ეკვეცება ბოლოკიდური ხმოვანი: მით უფრო უნდა ვიგულოთ ფონეტიკური მიზეზი. — აგრეთვე ი ნ გ ი ლ ო უ რ ი: ბედნიერ იქნეს შენ მოსულა... ასლან (=ლომი) კაცთან წასულ... და სხვა. იხ. მოსე ჯანაშვილი: ირ. cit. გვ., 137.

²) ქართულის სუსტად მცოდნე მეგრული ქართულშიც ხმარობს მეგრულ ფორმებს: მალალი კაცმა, მალალი კაცს და სხვა.

ამავე მოვლენას ჭანურში გ. როზენი სხვანაირად ხსნის: თურქულის მსგავსად ჭანურშიც ზედსართავი სახელი წინ უძღვის არსებით სახელს; ენა მას ეპყრობა, როგორც კომპოზიტს: ფლექსია მხოლოდ ბოლოში აღინიშნება: მაგ., ვ ო რ ს ი გ ზ ა (=კარგი გზა); ვ ო რ ს ი გ ზ ა თ ე (=კარგ გზით); ვ ო რ ს ი გ ზ ა ფ ე (=კარგი გზები). თუ ზედსართავი სახელი არსებითს მისდევს, ნომინალ წინადადებას მივიღებთო: გ ზ ა ნ ა ვ ი (=გზა არის ცუდი)... ეს, რასაკვირველია, შეცთობაა... G. Rosen: Ueber die Sprache der Lazen, Berlin, 1844, გვ. 6.

აკად. ნ. მარიც თავის „ჭანურ ენის გრამატიკა“-ში ამასვე ამბობს: „Предшествуя определяемому слову, прилагательныя, сколько бы их ни было, составляют с ним одно

2. მაგალითებში, როგორცაა: „ბევრები ყოფილან მოკობრებიო... დედა-კაცები შექუჩებულ იყვნენ, ჩადრი შავები წემეესხაყე... ცეცხლებია ჩონ ქართველები... ცხენები შივრები იყნეს... ოცდათრამეტი ყაზაყი ვიყნევით მისაცემნი“ შედგენილ შემასმენლის სახელადი ნაწილი (ბევრები, ცეცხლები, შივრები, მისაცემნი) მრავლობითშია: ეთანხმება რიცხვში ქვემდებარეს; ეს კი არსებითად შედგენილ შემასმენლის დაშლას ნიშნავს; არ არის საკმარისად მიჩნეული ზმნურ ნაწილის (ყოფილან, იყნეს, ვიყნევით) შეთანხმება რიცხვში სახელთან.—ეს მოვლენა გარე-კახურშიც გვაქვს¹. ის ერთ რასმე მოწმობს: თუ მსაზღვრელი დამოუკიდებელი ხდება სასაზღვრისაგან, და უკანასკნელი უძლურდება, ქვემდებარე წინადადებაში, პირიქით, როგორც მმართველი, ძლიერდება.

3. აზრის მიხედვით უთანხმდება შემასმენელი ქვემდებარეს შემდეგს შემთხვევებში: „ჩონ სოფლის ხალღმა დააწყვეს... ჩონ ხალღმაც თქეს რო...ზაჯტა მოსვენებაჩი ჩაცივდებიან ჩონ ხალღი“...

4. ქვემდებარე მოთხრობითშია საშვალო და ვნებით გვარის ზმნებთან: **საშვალო** გვარისასთან: „ემ ნასირამაც ამ წელს ზამთარჩი ჩავიდა ქომო-ახორას... ყაზალეები ნამაი დროს მოიდესო და ქურთებმა წავიდესო... იმამაც ადგა, აიყვანა ხუთასი ცხენიანი და მოიდა... იმაშინ დადგა სარდარი-ჯანგმა იმების კოცვაზე... — ემათ ადგეს, გავიდეს სხოგან“... **ვნებითისასთან**: „იმისყე იმის შვილებმა გაკდეს სუნეივ ხანები... — ემამაც დაიძრა და გადირბინა სოფელჩი... ჩემ ბიძას ბიჭმა დემეუბნა... სამსამოსელთენას ბიჭმა, რო ერქო ჩერალალი ხანი, ესე გამიამხანაგდა... იმის უკან ჩემი ამხანაგებმაც არ დაიძრეს... იქამდი რო წიმამ აიყარა...“ და სხვ.

საშვალო გვარის ზმნებთან მოთხრობითის ქვემდებარედ ხმარება არც ისე იშვიათია აღმოსავლურ კილოებშიაც, მაგრამ ვნებითთან მისი ხმარება არც ერთ აღმოსავლურ კილოში არ უნდა გვხვდებოდეს. ექვს გარეშეა, ფერეიდნული სამწერლობო ქართულის ზეგავლენას რომ განიცდიდეს, ასეთი რამ იქ მოსალოდნელი არ იქნებოდა.

5. ორმაგ უარყოფის მაგალითებია: „ვერმინ ვერ გაიარისყე... თქენ მამულეჩი არც როს აღარ მოვალთო... ხალათს მოგცემყეო, არც კი აღარა ვნახეთ იმისყე... თუ არც ერთს არ იქთ, ეჯაზა მოგეცით...“

ეს მოვლენა ყველა ქართულ კილოებშია დადასტურებული².

как бы сложное целое: склоняется стоящее в исходе слово, прилагательные же много ли их или всего одно, как предшествующия, не изменяются ни по падежам, ни по числам... (Грамматика чанского языка, СПб. 1910, § 28, гл. 17).

ჩვენ მაინც ვფიქრობთ, რომ სქესის უქონლობა ქმნის სახელთა შეთანხმების (არსებითისა და ზედსართავის თუ სხვის) იმ თავისებურ ურთიერთობას, როცა შესაძლებელი ხდება მსაზღვრელისა და სასაზღვრის კომპოზიტისათვის გათანაბრება.

1) „გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად“: „არილი“ — პროფ. ივ. ჯავახიშვილისადმი მიძღვნილი კრებული, ტფილ. 1925, გვ. 79.

2) ორმაგ უარყოფის შესახებ იხ. ვარ. თოფურია: „ორმაგი უარყოფა ქართულში“ საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწდუელი, ტ. I—II, ტფილ. 1925, გვ. 74—116.

6. ერთი შემთხვევაც არის კითხვით ა ნაწილაკის ხმარებისა: „სამოვარი არ მუგუტანესა?“

დასასრულ აღნიშვნის ღირსად ვთვლით იმ ქართულ სიტყვებს, რომელნიც ფერეიდნულს დაუცავს თავისებურ შინაარსით ანდა რომელნიც სახეცვლილად არიან წარმოდგენილი და დაცული: **ბიძასბიჭი** (= ბიძაშვილი), **ყორი** (= ქალი), **წერთეთრი** (= მოხუცი), **მარჯიკალი** (= შუამავალი; მთიულური: მარჯაკალი); **ნახევ** (= ნახევარი); **ღონება** (= წუხება; იხმარება გარეკახურშიც ამავე შინაარსით); **სუნვი** (= სუყველა); **ბაჯტა** || **პაჯტა** (= პატარა); **გურგალი** (= მრგვალი); **ერთმანერთი**, **ერთმანერთს** და სხვ.; **ნამა**, **ნამაი** (= კარგი; „ლამაზი“)¹. **სძე** (= რძე); **საჩუქვარი**; **დაქუჩება** (= დაგროვება; იხმარება აღმოსავლეთ-საქართველოშიც); **დაგდება** (= დატოვება); **ჩიქარა**, **ოუჩიქარავა** და სხვ.

აქვე უნდა აღინიშნოს: **გერივ**, **გერივაც** (= კიდევ, კიდევაც), რომელიც, როგორც პროფ. ა. შანიძემ გადმოგვცა, თუშურია; იხმარება თუ არა კახეთში, გამოურკვეველია; გარე-კახურში ყოველ შემთხვევაში არა გვაქვს.

დასასრულ, ორიოდ სიტყვა იმ მოვლენების შესახებ, რომელნიც სპარსულის ზეგავლენას მიეწერებიან. ყველაზე ძლიერ ეს ჩანს ლექსიკაში; ყურადღებას იქცევს ფორმალ სიტყვათა სესხება: ფერეიდნულს არ გააჩნია **ვიდრე**, **ან** (ქართული); იგი ხმარობს სპარსულ სიტყვებს: **თა** (= ვიდრე, სანამ); **მაგალ.**: „ჩონც დაედექით თა ნავრუზობამდი (= ვიდრე ნავრუზობამდი = ნავრუზობამდი)... ჩონ მოიცადეთ თა მზემაჯკრა (= ვიდრე მზე ამოვიდა)... თა ის იყო (= სანამ ის იყო)“, ქართველებს ვერ აწუხებდესყე... ბლენა, თოვლიც მოდის თა წელამდი... ჟერეფდნსაყე თა ისპანამდი გზა აბარია იმას... იმას ცალკე გააღეწვენ, სამ-ოთხს ატარებენ თა ხორბალი გამოიდეს ბუდესაყე“...

მა, **მანი** (= ან, ანუ; ესე იგი); **მაგალ.**: მა მოგოდვა, მა მივადექით, — მომოყრას ვიტყით... წეელოყე ზოგისა ქალაშები, ზოგისა ტუმარა, მა სუფრა მა კაბა... თუ ვირები მა აქლემები ყავყე მოგეცით... მანი არ დაგიჭირეო, მანი ვარი არ გითხარითყო“...

განსაკუთრებით ჩანს სპარსული ზეგავლენა ფრაზების წარმოებაში; ხან სპარსული და ქართული სიტყვა ქმნის ფრაზას, ხან ქართული ან არასპარსული სიტყვებია აღებული, მაგრამ ფრაზა მაინც სპარსულ ყაიდაზეა გამართული; მაგალითად: **ხვალე რო შაიქნა**... თილიქანი ვქნათ (= ტელეფონით დავუძახოთ); **ვაჭრობა ვქნათ** (= ვივაჭროთ), **ჯავაბი ქენით** (= პასუხი ქენით = უპასუხეთ); **თაქრა ვქენით** (= შევეცადეთ); **ხოდაქეზი ქნეს** (= მაღლობა გადაიხადეს); **შიქალი ვქნათო** (= ნადირობა ვქნათ = ვინადიროთ)... **ვერმის ჯორათი** (= გაბედება) **ვერ ვქნა** (= ვერავის გაებედა): **მუხალა არა ვქენით** (= არ დაგიჭირეთ რაიმე ნათხოვი, სათხოვარზე უარი არ გითხარით); **ქართველებმა ნამაჟ კმა ქნეს**

1) აღმოსავლეთ საქართველოში „ლამაზი“ „კარგი“-ს მნიშვნელობით ხშირად იხმარება; მაგ.: „ლამაზათ (= კარგად) პური აქამეს ნაცარქექიას“... (იხ. „გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად“ არილი, ტფილ. 1925, გვ. 82). როგორც დავ. დონდუამ პირადად გადმომცა ქართულელთა გამოთქმაში მას სმენია: **ლამაზათ** („ლამაზათ“-ს ნაცვლად); ეს ზედმეტად ცხადპყოფს, რომ „ნამაი“ იგივე სიტყვაა.

(=კარგი სახელი დაივდეს); ეს ჯანს გაიტანსო (=სულს გაიტანს=გადარჩება); უმსაყე გაველ(=გონებიდან გაველ=გრძნობა დაგკარგე)“... და სხვა მრავალი.

დ ა ს კ ვ ნ ა.

თავში აღნიშნული გვქონდა, რომ ფერეიდნული განსაკუთრებულს პირობებში იმყოფება. როგორც მის თავისებურებათა მიმოხილვიდან ჩანს, ამ პირობებში იშლებოდა ის ტენდენციები, რომლებიც ფერეიდანს გადასახლებულ ქართველთა მეტყველებას ახასიათებენ; ამდენადვე ფერეიდნულის განვითარება ერთის მხრით ბუნებრივი სახით მიმდინარეობდა: ის არ განიცდიდა რომელიმე ქართულ კილოს ან სამწერლობო ქართულის ზეგავლენას. ამას უნდა მიეწერებოდეს ის ჩამოყალიბებული კანონზომიერება, ფერეიდნულის ბგერათა ცვალეზადობას რომ ახასიათებს; მაგალ. ვ ბგერებთან ცვლილებათა რიგია დაკავშირებული არა ერთს (აღმოსავლურ) ქართულ კილოში; მთიულიც ამბობს: ცხორი (=ცხვარი), თოლი (=თვალი), ჯორი (=ჯვარი); გარე-კახურსაც არ ეუცხოება ვა'ს მაგიერ ო'ს ხმარება: ჩაიცო (=ჩაიცვა), დასო (=დასვა), ჩამაართო (=ჩამაართვა); ხოვი (=ხვაგი)... და სხვ.; მაგრამ ამ მოვლენის გავრცელებულობა მერყევია; იმისდა მიხედვით, თუ რა სოციალურ ფენს ეკუთვნის მოლაპარაკე, რა განათლების პატრონია, სად-ცხოვრობს იგი და სხვ.: მთიულურში, მაგალითად, ეს მოვლენა უფრო ხშირია, გარე-კახურში შედარებით სუსტად არის წარმოდგენილი; საერთოდ კი: რაც უფრო მეტია შესაძლებლობა სამწერლობო ენის ზეგავლენის, მით უფრო მკრთალია თავისებურება.—ფერეიდნულში კი ეს მოვლენა, შეიძლება ითქვას, თავიდან ბოლომდია გატარებული: ფერეიდნული თავისუფლად გრძნობდა თავს და შინაყოფით განსაზღვრულ ცვლილებას მასში ამმხრივ არაფერი აფერხებდა. ქართულ ენობრივ სინამდვილისგან მოწყვეტილობა ამ მხრივ აღიბეჭდა მასში.

როგორ იმოქმედა მასზე უცხო ენობრივმა ატმოსფერამ? ეს უკანასკნელი ფერეიდნულის განვითარებაში პოლიტიკურ და სოციალურ ფაქტორის სახით გამოდის: ფერეიდნულ ქართველს სპარსულ ენის შესწავლა უხდება: სახელმწიფო ენის არცოდნა მისთვის დიდად საზიანო იქნებოდა მის ყოველდღიურ ცხოვრებაში; აგივე ენა აუცილებელია მისთვის მეზობლებთან ურთიერობაში; სკოლაში¹ თუ მის გარეშე სწავლობს იგი სპარსულს; მას ორი ენა აქვს: მშობლიური და უცხო. პირველი მხოლოდ „შინაურ“ ენად თუ გამოდგება; ოჯახსა და მეზობლობას იქით მას გასავალი არა აქვს. ამასთან: ქართველები მუსლიმები არიან; მუსლიმური ფანატიზმი ხელს უწყობს ქართულის დაქვეითებას: სარწმუნოებას შეუძლია მხოლოდ ზურგი შეაქცევინოს ქართველს ქართულისათვის.—ყოველივე ეს ხელს უწყობს სპარსულის ზეგავლენის ზრდას: ჯერ ხნობით პირველ რიგში ქართული ლექსიკა (სიტყვები) საფრთხეში: ქართულ სიტყვას სპარსული ცვლის; შემდეგ მოდის გამოთქმები, „სინტაქსური ქცევანი“: „ვაჭრობა ვქენით“, „თილიჩანი ვქენით“ და მაგვარები უხვად შემოდის ქარ-

¹ ფერეიდანის ქართველებს მხოლოდ სპარსული სკოლები მოეპოებათ.

თულს მეტყველებაში. ეს კი ნიშნავს: **ქართულ მეტყველების ფსიქოლოგია იცვლება**; მის ადგილს სპარსული იკავებს. რა არის არსებითი ამა თუ იმ ენის ფსიქოლოგიაში? სხვათა შორის, **წარმოდგენათა შეხამება რაიმე აზრის გამო-სახატავად**. ერთი და იგივე შინაარსი სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა წარმოდგენათა შეხამებით გამოისახება; ერთი მეტყველება ისეთ წარმოდგენებს შეარჩევს, რომელიც სრულიად უცხო იქნება მეორისათვის. ჩვენ ვამბობთ: „თავი მოეჭრა (იმას)“, „გული მოუკვდა“, „მან სირცხვილი ჭამა“... ქართულ ენისთვის ეს ბუნებრივია; მაგრამ აქ მოცემული წარმოდგენები (და მათი შესატყვისი სიტყვანი) რუსულში ან გერმანულში რომ ამ სახით შეკაერთოთ, უცნაური რამ იქნება; ისევე არა ბუნებრივია ქართულისათვის: „ვაჭრობა ვქენით“ (ქართველი იტყვის: „ვივაჭრეთ“), მაგრამ ეგევე სავსებით ბუნებრივია სპარსულისათვის. ფერეიდნელ ქართველს არ ეჩოთირება ასეთი გამოთქმა; ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართულ მეტყველების ფსიქოლოგია დაძაბუნებულია და მის ადგილას სპარსულისა მკვიდრდება.

სამაგიეროდ, ქართულ მეტყველების გარეგნობა (ბრუნება, უღვლილება, შესიტყვებათა ძირითადი სახეებზე) მტკიცედ დგას და მომავალს იმედიანად შეჰყურებს: ამის მიზეზი უთუოდ ისიც არის, რომ ქართული და სპარსული სულ სხვადასხვა ტიპის ენები არიან: ქართული უღვლილება ტიპოლოგიურად განსხვავებულია სპარსულისაგან, ბრუნვაც სხვადასხვანაირი სახისაა. მეტყველების ფსიქოლოგიაში ზემოხსენებულ გაგებით ორი ენის ცოდნის პირობებში ერთიდან მეორეზე გადასვლა შედარებით ადვილია: ახალ ასოციაციათა დამკვიდრება არც ისე ძნელია. მორფოლოგიაში კი სპარსულსა და ქართულს შორის არსებულ ზღვარის გადალახვა შეუდარებელივ ძნელია: მეტად დიდია ერთიდან მეორემდე გასავლელი მანძილი. ჯერ-ჯერობით ამ მხრივ ფერეიდნულის პოზიცია მკვიდრია.

ერთი მაინც უნდა გვახსოვდეს: ახალ, სპარსულ, ენაზე ლაპარაკი თაობიდან-თაობამდე უსათუოდ ახდენს გავლენას არტიკულაციაზე: თუ პირველად ქართველი სპარსულს ქართულისებრ ლაპარაკობდა (ე. ი. ეგრედ წოდებული ქართულ აქცენტით), დროთა ჭითარებაში შეიძლება მდგომარეობა პირუკუ იქცეს: ქართული ლაპარაკი მოეწყოს სპარსულისებრ (ე. ი. „სპარსულ“ აქცენტით)¹. ეს, რა თქმა უნდა, ერთი და ორი თაობის საქმე არ არის; პროცესი თანდათანობით ხდება, და ჩვენ გვგონია, ამჟამადაც სპარსული გამოთქმის ზეგავ-

¹) როგორც ცნობილია არა თუ სხვადასხვა ენა, არამედ ერთ ენის სხვადასხვა კილო არტიკულაციის მიხედვით განსხვავდება: მაგალ. ზუგდიდელი მეგრული ლ'ს უფრო „მკვიდრად“ ამბობს, ვინემ სენაკელი, სენაკელი თავის მხრივ უფრო მკვიდრად, ვინემ ბანძელი... საერთოდ, მეგრული ლ უფრო რბილია, ვინემ ქართული. გურული, იმერული, ქართული თავისებურ „აქცენტით“ ლაპარაკობს; ქართულს გურულისა და იმერლის ლაპარაკი არასდროს აერევა კახელის და ქართულის ლაპარაკში, რაც უნდა წმინდა ლიტერატურულ ენით ლაპარაკობდნენ ისინი. მეგრულის პირში წმინდა ქართული ჩვეულებრივ მაინც ამხელს მოლაპარაკის სადაურობას, როგორც კი მეგრულად იტყვის ლ'ს: ლ ა პ ა რ ა კ ო ბ ს, რ ა ს ა კ ვ ი რ ვ ე ლ ი ა და სხვ.. არტიკულაციის თავისებურებას ყოველდღიურ ცხოვრებაში სრულიად უმართებულოდ „აქცენტს“ უძახიან.

ლენა ამმხრით ფაქტი უნდა იყოს. ზეგავლენის ეს სახე თავს იჩენს ფონეტიკაში, კერძოდ ბგერათა ცვალებადობის სფეროში. **ვე** და **ვი**'ს ცვალებადობის თავისებურებაში, როგორც უკვე იყო აღნიშნული სათანადო ადგილას, ამ ფაქტორის გამორიცხვა არ შეიძლება.

რა მიმართებაშია ფერეიდნული ამჟამად ქართულ კილოებთან? სრული პასუხი ამ კითხვას გაეცემა, ალბათ, მხოლოდ მაშინ, როცა სათანადოდ შესწავლილი იქნება აღმოსავლეთ საქართველოს კილოები, ერთის მხრით, ხოლო მეორე მხრით, ფერეიდნულის შესახებ მეტი მასალები გვექნება.

ახლა კი შემდეგი შეიძლება ითქვას: ყველაზე ახლო ფერეიდნული დგას ინგილოურთან, რომელიც წარმოშობით ქიზიყურის ღვიძლი ძმა უნდა იყოს; ინგილოური გაცილებით უფრო, ვინემ ქიზიყური, დაშორდა ქართულს; ამას ჰქონდა თავისი მიზეზები: ინგილოური¹, ფერეიდნულის მსგავსად, **თითქმის** მოწყვეტილია ქართულ კილოებს და არც სამწერლობო ქართულის გავლენას განიცდის ისე, როგორც სხვა ქართული კილოები (თუნდაც იგივე ქიზიყური); თუ ფერეიდნული სპარსულ მეტყველების რკალშია, ინგილოურზე თათრული (აზერბაიჯნული) ახდენს ზეგავლენას. არა მხოლოდ მსგავსი ბედი, არამედ მსგავსივე მოვლენები მოეპოება ინგილოურს: ფონეტიკაში **ვ**'სთან დაკავშირებული ცვლილებანი, მორფოლოგიაში **ყ(ე)** ნაწილაკი და არქაიზმის წყება (მაგალ. პერმანსივის ხმარება); სხვა კილოთაგან ქიზიყური, გარე (და შიგნი) კახური და მასთან კავშირში მყოფი მთიულური ყველაზე ახლოს დგანან ფერეიდნულთან; ეს არც არის გასაკვირი: ფერეიდნული ხომ კახურ ქიზიყურ-ინგილოურის „ნაგლეჯია“, ოღონდ უცნაურ ისტორიულ ბედის მქონე.

შემონახულ არქაიზმის მიხედვით (პერმანსივის არსებობა, ნამყო უსრულსა და სრულში, **-ეს** დაბოლოება, ვნებითის აწმყოში—**ის**; **კ** ბგერა და სხვ.) შეიძლება ფერეიდნული მთის კილოებთან (თუშური, კვესურული, მოკეური...) დაგვეახლოვებინა; მაგრამ უკანასკნელთა ეს არქაიზმი სპეციფიკური როდია: ყველაფერი ეს თავის დროზე აღმოსავლეთში ბარის კილოებსაც უნდა ჰქონოდა; მათ დაჰკარგეს და მივარდნილმა მთამ კი შეინახა.

ამიტომაც, ერთდამთავრე ნიშნის (არქაიზმის) ქონება მთის კილოში სხვანაირად უნდა განფასდეს ზ ბარისაში (ქიზიყურში, ინგილოურში) სხვანაირად: ფერეიდნულის გენეალოგიის ძიებაში უკანასკნელთ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ.

ფ ე რ ე ი დ ნ უ ლ ი ტ ე ქ ს ტ ე ბ ი .²

I

ჭერეადანი არი ესე ას ოცდაათი სოფელი. პატარა, დიდი და სულ. იყოფის ოთხგანა: ნაჰია ფარზაყ, ნაჰიაჲ ჩადიგან, ნაჰიაჲ გორჯი, ნაჰიაჲ თოხ-

¹) საინტერესოა, რომ ზოგ რაშიმე ინგილოური უფრო დაშორდა ქართულს, ვინემ ფერეიდნული; მაგალითად: მან უკვე დაკარგა ორი ბგერა: ძ, ჯ.

²) უმარცვლო უ'ს აღსანიშნავად სათანადო ნიშნის უქონლობის გამო ტექსტში ყველგან **ჰ** (შავი) არის გამოყენებული. აქვე უნდა ითქვას, რომ უმარცვლო უ'სი და თანამედროვე სამწერლო ბი ქართულში ვ'ით გადმოცემულ ბგერას შორის ზღვარის გავლება ძნელია: ორივე ეს ბგერა უპირდაპირდება უ'ს და არა ერთმანეთს. რყევა უმარცვლო უ'სა და ვ'ს შორის ტექსტში ამას მიეწერება.

მახლუ. არი ქართველი სოფლები თოთხმეტი: მარტყოფი, ქომო მარტყოფი, სიბაქი, ჯაყჯაყი, ჩუყურეთი, ადფუსი, თოლეღი (თელავს თოლეღს დავძახით). ბოდნი, დაშკესანა, ა ხჩაი, შაურდი, ალაგოღი, ნინოწმინდა, ბადიგანი, დეჰსური. ემეებს ქართველი სოფლებს დააძახიან. სხვებიც არი, რო ემას ეკუთრების (ეხლა ჩონ ენაზე „ემასთან“ ვიტყით).

ზემო მარტყოფსა ჰქიან ჭარსულად ახორა-ბალა, ქომო მარტყოფსა ჰქიან ახორა-ფაინ, თოლეღს ჰქიან დომბე-ქამარი (|| ქამარი), ნინოწმინდას დააძახიან ქუდგუნავს. ალაგოღი ქართველებისა იყო, ქურთებმა წაართესყე. ეხლა ორ-სამ კომლი ქართველია იქა, რაქთენ კომლიცა ქურთია.

II

ოთხი წელს ემისყე წინ ფაძე ძირობა იყო ჭერეადანში. ქურთები ბევრს მოდიოდეს მოკობრობაზე. ერთ ღამეს ამბავი მამიტანეს სოფელჩი, სახლჩი, რო გუშინ-ღამაო სიბაქსა, ღანგე ჩეშმას, წისქილი გოვტეხიყეო. ხოდა, გოვტეხიყეო ოცი საპალნე' ფქილი(ო), რო ღირდა იმაშინ ოთხი ასი თუმანი (მეც მეწყინა); ჯარი წასულაო, მაღდეგნებიაყეო, წამაჲ/სწევნიაყენ მოკობრებსაო, ვერ მიდგომიანყე მოკობრებსა, ბევრები ყოფიღან მოკობრებიო. იქით დოვბარებიყე სიბაქს: კაცი გაგზაენო სე(ა)ფოლა ხანთანაო: ჯარი მოგოშელიავოს. ღამე იყო. მეცა გავგზავნე, რაც რო ნამაჲ მეთოფე იყო. შაატყობინეს, თოფები აიღეს, ყათარა შამაიკრეს და მოიღეს. შავაქუჩე სამოცდაათი ნამაჲ მეთოფე. ჩემთი (var: ჩემთინაც) შავჯე ცხენზე, თოფი ავიღე, წაველით ღამით. ცივოდა ძრიალ. წაველით სიბაქს. ჩაი დავლივეთ და ვიკითხე რო საითყე არიან მეთქი. რო გავიგე, სად არიან, ვასწავლეყე მეთოფეებს, დასტუროლ ა ამალი მივეყე. შავქენ ორ დასტა, გავგზავნეყე და მე უთხარყე: მე შავჯდები, ორ ცხენიანსაც წაშოიყვან და მეგეწევიყე. რო უნდოდა განათდეს, შავსწედით და წავედით; აველით ჯაყჯაყს. ვჰკითხეყე: რა დროს მოადეს ბიჭები, გააარნეს? იქითაც ერთი ცხენიანი აჭავრი ქეთხუდა იყო (ისიც ჩონ ბიძაშვილია) წავიყვანეთ და წაველით. ცხენებს შოვწყურით, ვარბინეთყე. მზემ როჰკრა მევეწივეთყე გულუჰნის თანგჩი. ბიჭებს შეეკრავე სანგარები; ძრიალ თოფის კმა მოდიოდა,—შულღობდეს. თოფის კმა რო გავიგე, თავი დოვდევით ცხენებს, გავრეკეთ, გავაქცივეთ. რომელიც ნამაჲ ცხენი იყო, რაცლა რო გამოფვიდა წავიდა; თავქეები იყო და პირალმათები; მევესწართყე შულღჩი. ჩონ ბიჭებს თოფები რო ჰქონდაყე, წინანდელი თოფები იყო, დუღი. ჩონ გოქონდა ბიდუღი ფანჯთირა და მობზერი (ცოტა ბოღი აქ. ბიდუღი ა ეძახიან ჭარსულად) მითხრეს, ამათა ბიდუღი თოფები აყე, შორს გოყრიანო; ჩონები არ უწევსო. ჩონ რო დავაყარეთ, გოვწივა იქა; გააგეს რო, ჩონცა ბიდუღი თოფები გოქ და მისხდეს უკან. ქურთებს რო დურბინი დეებაყე, სოფლის მეთოფეები რო დენახვაყე, ეთქოყე. რო ოჰ, ე ჯარი მარტყოფისა არი და ემათთან ვერა ქნდების რა. სუს ეცო ქამარი, ქულაჯეები ქეჩისა. იმაშინ სამი სიბაქელი დაჭერილი ჰყვანდაყე; რო დენახვაყე მარტყოფის მეთოფე, გეეშვაყე.—ბიჭებს გოვხარდაყე ბევრი, რო საქონელი, ფქილები წუგურთომო და თანგჩიგ არი. ქურთებსაო შოვკრავეო სანგარები

თავზე. ხოდა: ვერ მივდგომივართო, რო ამოატანოთ ზემოთ. უთხარყე: კაცობის დღე'რი; აბა დავთალაბი მინ შაქნების, ჯორეში მიიტანოს. ანს ერთი სანგარი ააყენოსყე; ერთი ჩემი ბიძას ბიჭი, ერთიც ალადიას ბიჭი (ბიძას ჩონ მამის ძმას ვებნებით, ალადიას ჩონ დედას ძმას ვებნებით), ერთიც სხო იყო, რო გათქმულია გულიან კაცი, გულადი,—ეს სამნი წავიდეს. ჩონც ექით გამოლმასაყე (var.: გამოლმათაყე) დავაყართყე. ეს სამთა ჭათი ქნეს, ოვცივდესყე სანგარჩი, გააქცივესყე. ქურთებმა რო გააგეს, ჩონი ჯარი ბევრია და ნამაჲ სუც შოგოკრა სერები, მთები, იმაშინ ქურთები გამოიდეს აამანზე (აამანი პარსულია. ერთი ერთს რო მეერევის, შეეხეწების... აამანს ჩონც ვაკმარებთ ახლა) ქურთებმა მოგზავნეს სამი დედაკაცი. მივეციოთყე აამანი. შული დავაკმარეთ. აავიყვანეყე ბიჭები, რაქთენი და იმ სხვებს დოვკივლეყე: სანგარები არ დააცარიალოთ. ჩაველით ღელეჩი, თანგჩი. ფქილები ავაკიდვინეყე, ზურგით ამაატანეს სერზე, იქ რო სანგარი იყო ჩონი. ორ კაცი გავგზავნე სიბაქს: პირიტყი მორეკონ, ვირები. ერთიც გავგზავნე სედეველთ ბონაზე გაალადარები იყნეს, ცხორის პატრონები, რო თუ ვირები ჲა აქლემები ყავყე (=გყავსთ), მოვეციოთ (=მოვეციოთ), რო ფქილი (ჩონ ორ ჯურად ვაკმარებთ: ფქილიო და ზოგი ქბილი) ავჭკიდოთ, მოატანოთ (თ)ქენ ბონაზე, თა სიბაქისაყე ვირები მაჰ/სწდების. დააგინენს. სალომის (სალომოსაც ვამბობთ) შავსხედით ცხენებზე, აველით სედეველთ ბონაზე. ბიჭებს მივაბარაყე: ქეშიქი გააზიდეთ, არ დააძინოთ, არამც ქურთებმა დოგოტყუვლონ. ეგრე რო ეტყობის, ამათ გოვგზავნიაყე ჯარსათი (=ჯარისათვის). ისენი იყნეს აასი კაცი, ჩონცა ვიყნევიოთ მარტყოფსაყე და სიბაქსაყე და ჯაყჯაყსაყე, აასი მეტი [მყვანდა თან]. იმაშინ ამველით ბონაზე. სედეველნი გომოგოვებნეს, დააწყეს საჯბარი რო: პირიტყი (ვირები) ექ არაყვანდა, ხუთი აქლემი იყო ნახოშები. აუთხარით (თ)ქენ კაცებს რო ჩარეკეთ; თქეს რო, ეს ხუთი აქლემი ვერ ააკიდებს ოც საპალნეს. ჩონ მუზალა არა ვქენით. მე მინდოდა გავლანძლოყე, რო ვნახე თახსირი არა აყე, ალარა უთხარყე რა. ჩამოვკდით იმით ბონაზე. ცხორი დუგუკლეს. ღამით ძრიალ გუყურეს: აიმაშინ აერთი სხო დიდკაცი მოიდა ჩონთან, ჩარლანგი იყო, მითხრა რო ჩონ რო გავიგეთო, გუნდოდაო, რო ჯარი გამოგაშელიაოთო... გერივაც გავიგეთო, აამბავი მუგუტანესო, რო იქთენ ქართველის ჯარი მოსულაო, რო ფრინველებიც ველარ გავლენო. აიმაშინ მე უთხარ: მამუნნი ვარი. მე უთხარ: ღმერთმა უმეტოს ქართველს, იქთენ ჯარი მყავ, რო მინდოდეს, ეს აილები მოვხეტო, გამამივა; (თ)ქენყე მამუნნი ვარ.

ღამით ძრიალ ცივოდა (var.: სიცივე იყო). ჩონ ცხენებს სამ დღე იყო, ბზე არ შეეჭამაყე. ქერი კი გოქონდა, რო შავაჭამოთყე. ცხენები დავხურკლეთ ქაფანაკებით (ჩონ დაფარებასაც ვიტყით), თა დილობამდი. დილობას შავსხედით და წამუელით, რო აბა ვირები მოსულან თუ არა. დურბინი დოვბით სერსაყე. გამოჩნდეს რო მაარეკდეს ვირებს; ველოდეთყე, თა მოადეს. ჩავყევიოთ, ჩაველით გერივ ბიჭებთან, იქ რო ფქილები იყო, პური მეეტანაყე ერთ საპალნე. ღამით ბიჭებს არა ჰქონიყოყე პური, აემეელოყე ხუთი ლიტრა ფქილი, წეე-

1) რა. შოქნა, პატრონო?

ლოყე წყაროზე სუფრათ და მეეზილაყე, მეეტანაყე, ეენთოყე, ჩარსანგები დე-
 ეცხელაყე, ფათირო დეეკრაყე, ის ეჭამაყე. გერივაც შივრები იყნეს: ეასი კაცს
 რას უზემდა ხუთი ლიტრი ფქილი? უთხარყე: პურები დადრიგეთ და დალლათ
 (ჩიქარასაც ვაკმარებთ) ვირები მირეკეთ და საპალნეები აჰკიდეთ. წარეკეს და
 აჰკიდეს და წამუელით. რო მუელით, რა ქურთიცი რო შომოგოყარა (და მოგო-
 დგა, და მივადეგით—შომოყარას ვიტყით) თქეს: მაშალლა ქართველსაო! თა
 მუელით სიბაქს. წომოგოხუვნეს, გოვხარდაყე. გიანლა იყო დღე. უთხარყე: სა-
 პალნეები დააწყევით ერთ სახლჩი. ჩონ ბიჭებო, რო მარტყოფელნი ხართ, გე-
 ბარებოდესყე (თ)ქენა, რო არმინ მეტი არ წაილოს, თა ხუალ ჩემთი დავადგე-
 ბი, დაფწერ, მისიცი რაქთენი ყოფილა, მეეცეს; თუ ფქილებს აკლია, სუს გოვ-
 ტეხო, რო ერთი არ დაბრალდეს. რაქთენიცი ქურთებისა მოგოტანა. დილას,
 ხუალ, დავადექ და[ე]წონეს მისიცი რაყე, წააღეს. არა დოვკლდა რა. ეილ
 ის დოვკლდა ხუთ ლიტრა ფქილი, ეათ ლიტრა ქერი, რო ცხენებსათი ექმე-
 ვნაყე ეიმათ.

დიდი ვმა ჩავარდა ქურთებჩი, სხოვან და სხოვან, რო თუ ქართველი არ
 ყოფილიყო, მის საქონელიცლა ყოფილიყო, აღარ დაბრუნდებოდა ეიქით, რო
 ეემათ მოვტანიაყე. გაათქო ესე! მეტი ხორები რო მოგოტანა, დოვრიგეყე
 ფქილების პატრონებს, იმისთი რო ზოგისა ქულაჯა წველოყე, ზოგისა ქალაშე-
 ები, ზოგისა ტუმარა, და სუფრა, და კაბა.

III

ის ხო იქ გათავდა? თუ დუგუკლდა რამე?

იმ ზამთრის ჩონ სოფლის ხალღმა დააწყევს, რო იყიდონ ცხორი, სასუ-
 ქები—დავდახით ყოჩებს. საშიშო წელი იყო დაღიები (ყაჩალია!) გზებჩი იყნეს.
 სამი დასტანი იყნეს. ჩონც სამი ხანი ვიყნევით მარტყოფჩი. თითო ერთ დასტამ
 გუგუშერიქა რო გზაჩი ჩონა თანა ვჰყვანდეთყე რო დაღიებმა და ქურთებმა ყა-
 ჩალობა არ უყონყე. ჩონ ვიყნევით რუანი. ათი მეთოფეც წამოიყვანეთ და წამუ-
 ელით რო ჩამოიდეთ ისპანს (ჩონ ვიტყვითყე ისპანიო! ჭარსულად—ესჭაჰანს!)
 თუ გზაჩივა შოგხდა მუშტარი, გავყიდოთ. ვერმის ჯორათი ვერ ექნა. იმისთი,
 რო რეზა-ხანსა სუ გზები დეეჭირა. ჩონ მოიყვანეთ მეთოფეები იქამდი, რო
 ჭერეიდანის ჰადი იყო. იქით მეთოფე დავაბრუნეთ. სალომის ცხორები ვამორე-
 კეს ბიჭებმა, რო თებსაყე გევეპარნეთყე. იმ ლამით ვიარეთ, გზა დავკარგეთ,
 გერივაც დავაბრუნეთ ცხორები და წაველით ერთ სოფელჩი. მუმე რო ჰკრა
 ორნი, რეზა ხანის კაცები მოგოწყედეს ზედ, შამოიდეს ჩონ მანჩილზე. ბიჭებ-
 მა მითხრეს, რო ცხორები ემათ შათოლესო. სუს წაარეკენო. მე უთხარყე: ღმე-
 რთი დიღია მეთქი. ეემათ მე რო(მ) მამხედნეს, ძრიალ გამიამხანაგდეს. ამოი-
 ლე ერთი ნამაჲ წინდა (ნამაჲ-კარგია!), ვაპატივეყე (ჩონ ვიტყით მივეცი!—მივე-
 ყე და მივეცი—ორივე ერთია!); ეემათ ადგეს, გავიდეს სხოვან, კაცი გამოგ-
 ზანენეს ჩემთან, დამყონაღეს; წამიყვანეს თავთი მანჩილზე; ის ლა რო გომო(უ)-
 ვიდაყე ემათ მიყურეს (პატივისცემა არი!)—ხოდა, ლამით მემებარა ბიჭებსათი
 ცხორები გააძლონ ბზეთ; ორი საათი რო გავა, მაცნობონ, რო წავიდეთ გერივ

ლამით—რეზა ხანის ორდუმ არ გაიგოს. ბიჭები რო მოიდეს, მითხრეს, ცხორები მაძღრებიაო, ჰაზირათ ვართ (ნზადად ვართ!), მოდი, რო წავიდეთ. მე — ემათ უთხარყე, რო—რიზა ხანის კაცებს: წავალ ამ ჩონი მანხილზე, დავწვები, რო ფაე-შამზე წავიდეთ. მითხრეს: გაფს ჩონთან ნუ დაამალავთ. ჩონა ორნი ვართ: ეს ჯანი რო გოქ, შენი გზაზე გარდავდებთო. უთხარყე, რო ჰალაქი ეგრე მითხარით, სწორს ვიტყვი, დუგუწყოფ, რო ლამით გავიარნეთ. არამც (თ)ქენი ჰამყათარებმა გოდოგოკიდნენ; ემათა ადგეს, თოფები აიღეს, თითომ ორი ყათარა შამაიკრეს, დაიკოლტნეს და წომოგყვს. წაველით. ლამით ძრიალ ცი(ვ)ოდა და ზლენოდა. მუგუცა წიმა შუა ლამის უკან. ერთგან დავსხედით, ქაფანაკები გაღვიფარეთ და ბარნები, თა იქამდი, რო წიმა ამ იყარა. რო გავიხედეთ, განათდა დილობასი. ავდეგით; იმ კაცებმა (რეზა ხანის კიცებმა!) დაათორიალეს, გუთხრეს, რო ემისყე ანქით შიში აღარა აქო და ჩონი ჰადიც აღარ არიო. თუ ეჯახას მოგცემო, დავბრუნდეთო. მე უთხარყე: ქენი მამნუნი ვარ ძიწასაყე თა ასიმანამდი. ჩავიყავ, ამოილე ჯიბესაყე ფული; აღარ ვიცი, რაქთენი იყო, მიგყე; არ მართემდეს, რო ჩონაო გუნდოდაო ხეთმათი ექნათო, არა რო ფულსათი მოგყეკითყეო. იმ სხომ უთხრა: გამაართიო, დადეგარიაო ემის კელისაყეო. გამომართო და ხოდაქეზი ქნეს. ორჯელ კელები დაიდგეს გულის პირზედა, დაბრუნდეს. იმ ლამეს მო(გ)ყოლიყნეს რუა აღაჯი, რო ორმოცდა თექსმეტი ვერსია. მე ბიჭებს უთხარყე: ესენი მალაქები იყნეს (რო თქენ ანგელოზებს დაუძახით!), დიდი კაცობა ქნეს; თუ ილ იმ ორსა სწადებიყო, ორასი ცხორი რო გყვანდა, სუს წაარეკდეს და ეგეთ კაცობა ქნეს. კაცი თითო-თითო ჩავარდების დუნიაზე... ჩაველით იმ დღეს ნაჯაფ-აბადს. იქ კორცი ნამაჲ ძირად იყო. ხალღი გაკირდა, რო — ემათ როგო ჩომოურეკიაყე ცხორიო, გზაჩი დაღიებს არ წოურთომეყო; ხოდა გავყიდეთ; იმ დღეს დოგვარდა ხუთას თუმანი, გავყავით რუაგან, დავსხედით დროშკაზე, ჩაველით ისპან ქალაქს. რაცლა გუნდოდა, ვიყიდეთ. ბიჭები დაბრუნდეს ჭერეადანსათი, რო წავიდენ მარტყოფსათი. მე დავდეგ/ქ ისპანს. მინდოდა წავიდე თეერანს იმისთი, რო წინა წელსა ჩემთი გემეერთაყე ბახტიარებს ათასი თუმანი, და (მინდოდა) შავჩივლო ყენისა და ვაზირებს. რო გავსინჯე, ბევრი საშიშოა წელი იყო, სოფლის ქენარებზე კაცებს კლევდეს ხუთ რიალსათი, ძირობა იყო პურისა, გირვანქა პური ღირდა ოთხი რიალზე. ხალღი ბევრი წყდებოდა შიმშილით; ამხანაგებმა მითხრეს, რო წელს არ გინდა თეერანის წასლაო, და რაქთენ დღეს დავდექ და რაცლა რო დასაწერი მქონდა, დავწერე ქალაზები თე(პ)რანსათი; ერთი ნამაჲ ამხანაგი იქა მყვანდა; იყო ჭერეადნელი, გოუგზავნე ქალაზები. ერთ დღეს წაველ ბატონ გერგერის ხანთან. მითხრა, რო ერთი ქართველიო თბილისსაყეო ჩამოსულაო, ექ არიო; უთხარ, სად არი მეთქი? მითხრა, რო ჯულფათჩი(გ) არიო. ხვალ სადილზეო მუა ჩემ სახლჩიგაო, შამოდი, ნახეო. მეორე დღესა სადილზე წაველ კონსოლხანეჩი. იქ იყნეს აუსოფ-ხანი და გერგერის-ხანი. წუგუყვანა, წავედით თავის სახჩი სტუმრათ, ყონალათ. იქ გავიცან; მითხრა, რო მინდა მოიდე თქენი საქართველოში. უთხარ—კარგი. სამ-ოთხ დღეჩი ცოტა საქმე მაქ; შენც თუ გაქ საქმე, გააკეთე და წავიდეთ. ხუთ ექს დღეს უკან წაველით ჭერეადანსათი, აველით ჭერეადანჩი. აუსოფ-ხანი შავინახე ხუთი თეს ჩემ სახჩი. საქართველო, სოფლები

წამუშატარე და წავიყვანე ქურთებჩიგა,—ორ დღეს,—და მუველით გერივ მარტყოფჩი.

დღეს დავაკმარებთ იმისთინა, რო ქერიმ-ხანის გაფი მინდა გაიმბო და გაგრძელდების.

IV

ილ იმ ზატხულის ჰოქუმათმა მოგთხოვა მეთოფეები, რო წავიდენ:—დეჰაყს იყნეს ალიები ერთ ყალაჩი, დომაბის ყალაჩი. შავაყენეთ სამოცდაათი მეთოჟე ჩემთინაც ავიყვანე ერთ ცხენიანი და წავედით. ერთიც ყოჩი წოუყვანე ჰოქუმათს (ცხოვრობდა დარანჩი: დარანი გუბერნატორის ადგილია შუა ქერეფდანჩი). ისი, რო იმან მოგცეს ერთი რამე... ჩონ (=ჩენი) იქა ეგეთი ყანონი არი: მეთოფე ჩონყე; პური და ფული ჩონყე... საჩოქვარი წოუყვანეთ და წაველით. წაველით დარანს. შეველ ჰექიმთან: ძრიალ გოუხარდა. მკითხა: ის სხო ხანები, ორნი არ მოიდესო? უთხარ, რო ხიალჩი იყნეს მოიდენ, მასცდებიან თა დილობამდი. მკითხა, რაქთენი მეთოფე გყავ, რო ჯარი იყოს. უთხარ, სამოცდაათი. ძრიალ კი გოვხარდა. თითან ჰყვანდა ჯარი ცხენოსანი—ორმოცი. ღამით შემინახა ყონალად (—სტუმრად იყოს). შავკერეთ გაფი, რო დილობას მეთოფე მალე გავგზავნო, ჩემთინაც მოიდე ჰაქიმთან, ჩაი დავლივოთ და წავიდეთ; შვა-ღამ ავდექ, აველ ჩონ მანხილზე; მეთოფეებს მივაბარეყე: მზე როჯკრავს, უნდა შაქურებული იყნეთ, რო წავიდეთ. ჩემს კაცს უთხარ: ცხენებს ღამით ნამა უყურე; ხოდა თა დილობამდი. დილობის ადრე ავდექ; მეთოფეები დაქურებულიყნეს ჩემ მანხილზე. უთხარყე: თქენ დიარეთ და ჩონც მოგეწევითყე. წავიდეს, მივაბარეყე, რო გზაჩი არმის არ გედეეკიდნეთ, დაალონოთ; ჩემ კაცს უთხარ: მე წავალ ჰაქიმის მანხილზე, შენა ცხენები შაკმაზე და მაიყვაყე. ჩაველ ჰაქიმთან, ჩაი დავლივეთ. იმათაც ცხენები შეეკმაზაყე. ავდეგით და შავსხედით და წაველით. ერთი დიდი სივაკე (იყო); იქ ჰაქიმმა მითხრა, რო შიქალი ვქნათო. ცხენიანი გაიშალა სივაკეზე. მე და თითან და ორი ცხო მივახლოვდით მთებთან. წამოხტეს ჯეირნები, წომოუდეგითყე, დავაყარეთყე, ორი მოვკალით. ისეები დააკრეს თარგზე და წაველით; ყელი იყო, გადაველით. წყალი მოგწყურდა ძრიალ. ჰოქუმათმა,—რო ამირი აქრამი ერქო,—მითხრა რო, წამამყეო, წყალი მოვნახოთ და დავლივოთო. წაველით, ერთი ჩუყურჩი მივადეგით: წყალი იდგა და აშხლიანი იყო; ბასქი გწყუროდა: ქუდი ამუავსეთ და დასმალი გადავაფარეთ და დავლივეთ, და შავსხედით და წაველით. მზე ჩასლივ მიველით იმ ყალას ფეკზე, შემოვდექით, დავიჭირეთყე ალიები, თხუთმეტნი იყნეს; ღამით ყალა მამაბარა მე და ჩონი მეთოჟეებს; ორი დღეს დავდექით იქა; ძრიალ შიმშილობა იყო; ი სოფლის ხალდი, რო შახიდიყე სახლებჩი, ეყარნიანყე: შიმშილით გაწყეტილიყნეს. პური არა ვარდებოდა ჩონი მეთოფეებისათი, ცხორები რო წოგორთო ალიებისათი, უთხარყე და ისეები დაკლიან და ჰამდეს. კორცზე ატარეს ორ-სამ დღეს. იმაშინ ავიყვანეთყე და წამუელით დარანს; რაცლა რო ჰქონდაყე ალიებს; ისიც ჰაქიმმა მაიტანა; მეორე დღეს უთხარ, მურახასობა გამუართით და წაველით მარტყოფჩი. დღეს დავაკმარებთ.

V

იმ წელს ელა, ზამთარი რო მოიდა, ოცი დღე გოქონდა ნავრუზობამდი (ა აველი ზაფხულია: ზამთარი რო ათავდების ახირ ჩალა ღამე გადავა ზაფხულჩი, ნავრუზს დავძახით!), რო ჰუქუმათსაყე, ისპანისაყე ქალაზი მოგუვიდა, რო ათი ცხენიანი და ოცდაათი მეთოფე აიყვათო და ნამაჲ თოფებით მოდითო. შემევეყარენით, დავაწყევით, რო მე და ასადოლა-ხანი წავიდეთ. ცხენები გამოიყვანეთ, სოფლის ქუჩებზე გამუახამეთყე; თოვლი ბევრი იყო მინდორჩი; შიდ-რუა დღეს უკან ავიყვანეთ ათი ცხენიანი, თითომ ხუთი, და ოცდაათიც მეთოფე და წაველით. მეტობა ცხენები თოვლზე გავიზიდეთყე ორ დღეს; წაველით დარანს. იქ ჰოქუმათ-ნეშინი არი ჭერეადანისა; ჰუქუმათმა გუთხრა, რო ორ-სამ დღეს დადევით, რო ცხენიანი ჭერეადანსაყენაც მუა, შეძეყარეთ და წადით. რეზა ხანს ფირანი დოუჭერიას; ხალღს ტიტლისო და ცორცავსო. ისპანის ჰუქუმათს თეარანსაყე უკისრია (კისერზე აულიას!), რო დაიჭიროს. ჩონც დადევით, თა ნავრუზობამდი; ნავრუზ დღეს შემევეყარენით ჭერეადანსაყე სამოცი ცხენიანი და წაველით. მეორე დღეს მოველით ორდუჩი. ორდუს უფროსებმა გოგზანენს ერთ სოფელჩი, რო იქით როსაცლა შულლი შაიქნების, წავიდეთ წინ. შიდ-რუა დღეს იქ დადევით და სანგარები ვსაზღრეთ. ქალაზი მოგუვიდა, რო თქენ ქართველებმა თქენი ცხენიანი აიყვათ და წადით ჰასან-აბადში:—ყალა იყო. ჩონ ქართველები ვიყნევით ზემოთ მარტყოფსაყე და ქომოთ მარტყოფსაყე თრამეტი ცხენიანი. ხუთ-ექსიც ჭერეადნელი ჩონთან იყო და წავიყვანეთყე. წაველით, შომოვდევით იმ ყალას, ჰასან-აბადის ყალას. კარი დაკლიტეს. თურმე იქ არი იმ რეზა-ხანის დედა და დედაკაცი. ბურჯებჩი ავიდეს მეთოფეები იმითი. რაც რო შავკივლეთყე: კარი გააღეთო, არ გულეზდეს. მე დავდექ დარვაზას უკან, სამოთხიც იქ დავაყენე ჩონყე, რო თუ არ გააღებთ მეთქი, ტყივაათ კარს დავხრეტო, საკლიტურს და შამუალთ. ასადოლა-ხანი და ჩემი დისწული ალი-ალა ჩავიდეს ქომოთყე, ყალას კედელზე ამოსეს ალი-ალა; იქით თოფი გოუსწორაყე, თუ არ გააღეთო, დავწყეტყეო. ანქით ამათა, ექითაც ჩონ შოუჭებეთყე (var: შოუჭყავლეთყე, თორელ-ბოჯნჩი იტყიან: შოუტივეო); იმათ შეეშინდაყე და კარი გუგულეს. შაკელით. ჩემ კაცს უთხარ, რო ექაურ ქეთხუდა, მინაც რო არი, დაიჭირე და წაიყვათ თქენ მანზილზე. ჩონა ხანები შაველით, ერთ ნამაჲ ამარათჩი; ბეური საქონელი იქ იყო; ორი კაცი რო თანა გყვანდა, უთხარითყე მე და ასადოლა-ხანმა რო, არამც ერთი რამე, რო ნახევ რიალზე ღირდეს, კელი წააწულოთ და აიღოთ, სირცხილია ჩონთი. წამოიარეთ სახლები, დედაკაცები შექუჩებულიყნეს ერთ სახლჩი, ჩადრი შავები წემეესხაყე, მალევედეს რეზა-ხანის დედას და დედაკაცს. შოუტყევეითყე, უთხარყე: ნუ გეშინიანყე, დედაკაცებთან საქმე არა გვოქ. მაჩენეთ ის მეთოფეები, რო ბურჯებჩი ასულიყნეს; დადგეს ფიცილზე, რო ჩონ არ ვიციითო. მოვნახეთყე მეთოფეები, ტანისამოსი გემეცვალაყე; არცრა კი არა უყავითყე, თოფეები წავართითყე. სამი დღეს დადევით იმ ყალაჩი; სამ დღეს უკან სხო ცხენიანებიც მოიდეს და შავიქენით ოთხმოცნი; იქით წაველით სხო ყალასათი; ერქო ა აზიზ-ა აბადი; ძალიებმა დოგოყარეს თოფეები სანგარებსაყე; არ შევებოვეთყე (var.: არ გავისარვეთყე); თურმე თოფის კმაზე რეზა-ხანმა

გაიგო თირანსაყე, შასხლეს და გამოიდეს ჩონ წინ; ასი ცხენიანი მეტი გამოიდა. გაკეთდა შულლი. ჭერეაღნელები გაიქცნეს; დავცივდით ოცი ცხენიანი; ჩონ ქართველები და ბაატაც ჭერეაღანის ქურთები. ძრიალ მაგარი შულლი შაიქნა. ახლო დავირივენით, რო სივაკე იყო სუნიე („სუყელა“ დააწერე!) ცხენებით ვშულლობდით. ათი თორმეტი ჩონყე, კაცმა და ცხენმა, ტყევა აიღო. ზოგი მოკდა, ზოგი გავიდა. იმითყენაც რაქთენი მოკდა—ცხენი და კაცი: და შაველით, ის ყალა დავიჭირეთ—ა აზიზ—ა აბადის ყალა რაქთენ დღეს ამ ყალასაყე ცოტ-ცოტა შულლი გოქონდა. იმ დღეს შულლი კმა ჩავარდა ორდუჩი; იმ დღეს ქართველებმა ნამაჲ კმა ქნეს: ზოგი ორდუს ხალხს ეთქო, რო ქართველებს კარგა უშულლიაყე და ვაქვაცობა უქნიაყე და ზოგს ეთქო რო: არა, ქურდებსაო... ის კმა მისწდა ისპაანსა: დიდი გუბინატერთან ძრიალ გაჰხარედიყო. დეეწერა ქალაზი ჩონთან: თქენყე მამნუნი ვარო; ხალათს მოგცემყეო; არცა კი აღარა ვნახეთ იმისყე. რაქთენ დღეს იმის უკან წაველით სხო სოფელჩი. ჩონი მეთოფეებიც შამოვჰყარეთ და წაველით; ახლო ერთი დიდი წისქილი იყო და ნამაჲ ბურჯი ჰქონდა. რაქთენი დღეს ჩონ გობარა იქავრობა. ხანდასხან შულლი იყვისყე; რაქთენ დღეს უკან რეზა-ხანმა თავის ჯარი აიყუანა და ლამით და მალვით გაიპარნეს, წ ვიდეს ყადრიჯანს, ისპაანთან ახლოლა იყო; დილობას რო გავიგეთ, დაქუჩდა ორდუ და შევედევენეთ ფეაზე. სალომო დროს მოვაწყდით იმ სოფელჩი. დოგოყარეს თოფეები; შულლი გაკეთდა. ლამით დავცივდით მინდრად; არც პური გოქონდა, არც ჩაი; ცხენები შივრები იყნეს. საცივეც ბევრი; დილობამდ ვიშულლეთ და დილობას მაჲ/სცა წიმა; შავსხედით და წაველით ერთ სოფელჩი. ხურდა (ბატარები!) სოფლები იყო. შემევერტყით ყადრიჯანს; რეზა-ხანის ჯარი აყო ათას სამასი; ორდუცა გუბინატერისა დაქუჩდა სუთი ათასი; სადაც რო იფო საშიშო იყო, ჩონ მიგზავნიდეს, ფულს კი ჩონ იფო ცოტას გოძლევედეს. მე ჩაველ ისპაან ქალაქჩი—გუბინატერთან. წაველ სანახველათ. მკრთხა: თქენ რაქთენი ხართო, ქართველებიო. უთხარ: ათი ცხენიანი გ(ვ)ყოვ მე და ასადოლა-ხანს, ოცდაათიც მეთოფე-თქო: მამნუნი ვარო. თალაქას გავიყვან თქენი ზაჰმათისაო. პატივი მცა. სადილზე დამტუმარა. მითხრა, რო ორ დღეს დადექ და ჩემთინაც მუალ ორდუჩიგაო. მე წაველ მანხილზე. ორ დღეს უკან წაველ; მითხრა, რო: გავგზავნე, ცხენი შაკმაზონ და მაიყვანონ; სადილთ უკან შავსხედებით და წავალთ. გავგზავნე, ცხენი მამიყვანეს; სადილთ უკან თითანაც შაჯდა და მინაცლა რო იქ იყო მოსხილო ხალღები, წამაჲ/ჰყვეს და წაველით-ნზე ჩასლივ მივეღით ფოლგარგანს; ის იქ თავითთ, ჰუქუმათის შვილი და ძმისწული იქ იყნეს, რო ორდუს უფროსები იყნეს. ლამით დადექ იქ. დილობას უთხარ: ჯირა მამეცით, რო წავიდე ჩონ ცხენიანებთან; მირზას დოუძახა და თქო რო: ჰასაბი ქენ, რაქთენი შაიქნებისო; დააწერე სანდუხტართანაო; იმამაც ჰასაბი ქნა და, რაჲცლა რო შაიქნებოდა, დააწერა და მონცა. ადექ ოთასსაყე და ხოდაქეზ უთხარ და გამჟელ. სანდუხტარს ფული გამჟართი და შავჯე და წაველ. იყო იქით ათი ვერსი, თა ჩონ ბიჭებამდო, რო წაველ, გოვხარდაყე: ნამაჲ სოფელი იყო, ცხენებსათი ნამაჲ ბალახი იყო, რო შავდარს დააძახიან.

რაქთენ დღეს იმ სოფელჩი დადექით, ჩონ ჭერეაღნელნი. ერთი ლამეს რაქთენიმე აალიეზს დეებარაყე ჩონთან: გუნდა გამოიპაროთ და მოიდეთ თქენ-

თანაო, თუ პირობას მოგცემთო. ჩონც პირობა გოუგზავნითყე, რო თქენ წამო-
 დით და ჩონც გემეგეშელებითყე. ერთ დღეს დუობინს უბემდით, დავინახეთ
 შიდ-რუანი თავით სანგარს გამაჲ/სცილდეს. ბიჭებს უთხარიტყე, რო უნდა ესენი
 იყნენ და მოდი(ვ)ოდენ ჩონთან; რაქენი გეშელენითყე და ეჰითითი გაქონ-
 დესყე, არამც ტყუოდენ. დავინახეთ რო ანქით თოფები დააყარესყე; ბიჭებიც
 გაოქცნეს, გეშელენესყე; ე იმათ ცხენები კი დასცივდაყე ალოფებთან, თითან კი
 ორი ცხენით რვანი მაჲ/სწდეს ჩონთან. ესენი დადგეს და ჩონთან სანგარებში;
 ჰოქუმათს დოუწერეთ, რო ვგრე ქნდაო და პირობა მუგუცია ჩონ ემითი, შენც
 უნდა პირობა მისციყე, რო გულით დადგენ. გავგზავნეთ ქალაზი. დეეწერა, რო
 ნამაჲ საქმე გიქნიაყე და პირობაც მეეცა, რო მიპატივებია თქენთი ეგენი.
 ლამით ორი ესეები და ოთხი ჩონ გავგზავნითყე სანგარში, ქეშიქი გაჲზიდონ.
 (სადაც გავგზავნითყე, ორი იმითყე ექნითყე და ოთხიც ჩონყე: არ ვენდობოდით);
 არამც მოგოტყუვლონ, თა იქამდი, რო ერთ დღეს თითან ჰუქუმათი და გერე-
 ნალი ანგელისებისა მოიდეს, რო მოსაზღრონ დიდი თოფებსათი ადგილო. ჩონც
 გაყევეითყე მინდრათ, დანიშნეს ადგილები; ჰუქუმათმა გუთხრა, რო მომზადებუ-
 ლი იყნევით ხუალ ლამისათი. დოგობრუნა და წაველით ჩონ ადგილებზე. ხუალ
 ლამე რო შაიქნა, კაცი მოგუგზავნეს, რო ცხენებ სანგარებსაყე მიგზავნეთ სოფ-
 ლებჩიგაო და თქენთი ხუთი საათი რო ლამესაყე გავაო, წამოდით ალიებსათიო.
 ჩონც ცხენებ ჩავგზავნეთ სოფელჩი, რო ადგილებო გოქონდა. ხუთ საათი რო
 გავიდა, წაველით იმ სოფელსათი, რო ალიები შიგ იყნეს. იმათაც იცოდეს, რო
 იმ ლამით დევეცემითყე; რო მივახლოვდით, დოგოყარეს შხირად ტყივა; ე. აბა-
 ბახი დაჲ/სცხეს ალიებმა და ჩონც ძალა მივიტანეთ; შავცივდით სოფელჩი; მუ-
 გუკლეს ერთი ძრიალ მოშულარი კაცი, — ძერეადნელი კაცი. ჩონც იქ ერთ ბა-
 ლი დავიჭირეთ და ვიშულღეთ თა იქამდი, რო უნდოდა ინათოს; ჯერზე ათასი
 თოფის კმა მოიდისყე. შაჲ/სწყდა თოფის კმა ბაჲტა. ჩონა ვთქით, რო ბახტია-
 რებო მისხდომილან უკანაო (შამორტყომილნი ვიყნევით სოფელსა) და ვთქით
 რო: გათენდების, ცოტანი ვართ ჩონა, შომოგორტყმიან, ემ ბალებს დაიჭე-
 რენ; არც იმდენი ფეშანგი გოქ, არც საჭმელი. ნამაჲ, რო მივხდეთ ჩონც უკან,
 გამუელით, ჰის თოლები იყო; ჩავსხედით ჰის თოლებში. ზოგ ზოგი კი გაიპარა,
 წავიდა, წინაღ სანგარები რო გოქონდა, სხო სოფელჩი და ცხენები რო (გ)ყვანდა
 იქ. ჩონ მაციადეთ თა მზემაჲკრა. ათორმეტნი ვიყნევით იმ ჰის თოლჩი. ერ-
 თხელა ვნახეთ რო დიდი თოფისა კმა მოიდა; მივიხედეთ, ვნახეთ რო ბოლი
 გაჲძაბა; კარგათ გუგუხარდა; თოფები დეემაყე იმ სოფელსათი, რო ალიები
 შიგ იყნეს, ორივ კარასაყე. ემ თოფებმა რო გაათავა, სხო თოფების კმა მოი-
 და. რო მივიხედეთ სოფელსაყე, გართი (=მტერი) ბოლანაღე აღიოდა. ჩონც სი-
 ხარულით წამოვცივდით, გავიქენით. შავცივდით სოფელჩი. ძრიალ წყეტა და
 ემეტა იდგა, ორი კარასაყე. თა სადილობამდი ვიშულღეთ და დავიჭირეთყე
 ალიები. თითან რეზა-ხანი და რაქენი სარ-ქერდა(ჰ)ი დილას ხანჩი გაპარებუ-
 ლიყნეს. მაშინ რო შამოგყარეთყე ალიები ერთ სახლჩი, რომელსაცა ვჰკითხეთ
 რეზა-ხანიო, თქენი უფროსებიო, სად არიანო, თქეს რო, შუა ლამის უკან აღარ
 გუნახავო; უნდა რო გასულიყნენო. შაქუჩდეს, რაცლა რო ბახტიარების სარდარე-
 ბი იყნეს იმ სოფელჩი, ოთხასი ცხენიანი მადევენესყე გერივაც რეზა-ხანს; ჩონცა...

რაცლა რო ძალიეზი იყნეს, ორ დღეს უკან ზინჯირები დაადვესყე კისრებზე და დააყათრესყე გზაზე; რაცლა რო ნათირალეზი იყნეს, ისეზიცი შეყარეს ცხენებზე, მოედვენეთყე, ჩავიყვანეთყე ისფან-ქალაქჩი. რამოდენი ხალღი მიეზვა სასეილოდ. იქითაც რო ცხენიანი მეედვენა, წემეეწიენესყე მთეზჩი. ორ-სამ დღეს უკან ჩონც გაველით. რო აველით ნაჯაფ-აბადს, დეეჭირაყე, მოჰყვანდაყე. დავპრუნდით და ჩამოვეყვითყე და ჩამოვედით ისფან-ქალაქჩი. სულა რო დავიჭირეთ, იმაშინ დადგა სარდარი-ჯანგმა იმეზის კოცვაზე. ერთ დღესა რუა მაიყვანეს და დარზე აზინდეს. პირველად შაჰ-ბაზ-ხანი აზინდეს დარზე; ქვეყანაზე (var: დუნაზე) იგეთი ვაჟეაცი არ იყო. იმაშინ ხალღმა თქო (ბახტიარებმა და სხო ხალღებმა), რო არ ვარგაო, რო ესეები დაიკოცნენო; იყინე ჯერაო დუსალ-ხანაჩიო. იმის უკან ის კაცეზი აღარ მოკლაყე სარდარი-ჯანგმა. ხოდა, ჩონა რო იქთენი ზაჰმათი გოზინდა, მეველოდებოღით, რო დიდ პატივი გცეს (=გვეცეს); სალომის წაველ სარდარი-ჯანგთან, უთხარ რო ჩონი თაქლიფი რა არი მეთქი. მე მეგონა, რო ისეები, რო დოგპირებია, აათავებს. მითხრა, რო ბევრი თქენი მამნუნი ვარო; თუ ვინდა წასლაო სოფელჩიგაო, წადითო ღმერთის ომიღითაო, ემის უკანაო თალაქას გავიყვანო. დავბრუნდი და წაველ მანზილზე. დილობის, რაცლა სასყიდი გოქონდა, ვიყიდეთ და შავსხედით ცხენებზე და წაველით ჭერედანსათი, რო გზას ხარჯიც აღარ მოგცა სარდარი-ჯანგმა.

ოთხი თე ნახევარს ორასი თუმანი ჩემი ჯიბესაყე ცხენიანისა და მეთოფესი დავხარჯე (ორნი ვიყნევით: ათი ცხენიანი გყვანდა და ოცდაათი მეთოფე). წაველით მარტყოფჩი. ოთხი დღეს გზაზე ვიარეთ...

იმის უკან ელ ემ სარდარი-ჯანგმა თავის ძმისწული ამოგზავნა ჭერედანჩი—ჰუქუმათად. ისი რო ჭერედანელთა — იმ წელს ბევრი ღონები ყნეს: ცხენიანი და მეთოფეც მეეცაყე და პატივისციემა უნდოდაყე. იმის ავაზი იმ წელს ხალღი ითანალალა ჰოქუმათმა. მე რო წინათ წელსა სამოცდაათი მეთოფეთი ელ იმას წავყოლიყავ, ძალიეზი დოგოჭირა და მოგოყვანა — დომაბისაყე (ყალა არი!), იმ წელსაც ოთხი თეს ცხენიანი და მეთოფეც იგდენი ულონებიყავ. რაქთენჯელაც დამპირებიყნეს ხალათსა და რას მოგცემითო, იმის მაგიერ ერთი ცხენი წამართო, რო სამას ორმოცდაათი თუმანი ფასი ჰქონდა. ქურთები, რო ბახტიარები იყნენ, ეგრე გოწუხებენ.

მინაც რო წაჰკითხავს, გული დეეწოს ჩონთი! ცხენის გარდაჰს ორი ათასი თუმანი ფულად გომოგორთო ილ იმ წელს მარტყოფსაყე და სიბაქსაყე და ჯაყჯაყსაყე. ერთი ათას თუმანიც (ელა) ხარჯი გოგოზინდა. ესე კი ათავდა!

VI.

იმ წელს მოიდალა ზამთარი და ზამთრის უკან, ზაფხულჩი ამოიდა ჰა/ეჭიმი ისფანსაყე. დიდი ჰაჭიმი ისფანისა სარდარი-ჯანგი იყო. (თოვლის გაფი ვთქი: თოვლი ჯერ არ აღგომილიყო ჭერედანს). რო მუგუთხოვა: მოღით ვნახოთ ერთმან ერთიო; — იმას ეძახოდეს, ნამაი ჰაჭიმიიაო. შავსხედით ცხენებზე და წაველით მე და მად-ყული-ხანი და აღა-მამად-ხანი. ორი ყოჩი წოუყვანეთ და წაველით სანახველად; ვნახეთ, გომოგორთო ოთხას თუმანის ქალაზი: იშას დაჰ-

ძახიან თაყდიმი (მეტი ფულია, რო პირველ დათანალების ფეხს ჩავდება არი). იმის უკან ცო-ცოტად ბოჰნა მოგუგონა. იმის უკან ჩემი ამხანაგებმაც, რაც რო უთხარყე, არ დაიდრეს, რო წავიდეთ ისპან-ქალაქი და წავიდეთ თეირანს, რო მოვსწყიტოთ ემისი გული, რო აზრი ჰქონდა ფულის გამორთმას(ი). რაქთენ დღეს იმის უკან გუმუგუგზავნა შიდ-რუა ცხენიანი, რო ესე თქენი ნაებ-ელ-ჰუქუმა იყოსო. დოგოჯდა თავზე, დღეი გთხოვა რაქთენი ხარჯი (ხარჯი ელა კმარა?!). ბენა ქნა ემისი და ამისი დაჭერასი და ლამით ღონებასი, რო კაცის თა დი-ლობამდი ორმოცდაათ თუმანი ფული მოჰლათუნა, რო აღარ ჩოგყარონ ალექ თითებში (ფარსულად ეშქელაქს იტყიან). დილობის ჩონც დავეჭყნით და ისენი კი გავრეკეთყე, ის ცხენიანები სოფელსაყე. წავიდეს ჰაქიმთან; იმამაც მისწერა ისპანის ჰაქიმთან. იმან დოუწერა რო, ესეები (ქართველის ხანები) ჩამოიდენ ის-ფანსა, თუ არა და რაქთენი ფული გამართიყე. მე უთხარყე ამხანაგებს, რო წავიდეთ ისფანჩიგა მეთქი; თქეს: გომინიანო, რო იქ მამშელებელი არა გყოგო და თითან დუგუჭიროსო, რო სარდარი-ჯანგი იყოს ბახტიარი. იმ წელსა ილ იმ ჰუქუმათმა,—ერქო ქაჭი-ელ-მამალიქი,—იმ ოთხას თუმნის გარდაის გოდოგო-კდევინა, წოგორთო ათას ხუთას თუმანი გერიგ. შამოდგომაჩიგაც მოიდა ორმოც-დაათი ცხენიანით, ოთხი ლამესაც სტუმრადა გყვანდა და წავიდა: სამოცდაათ თუმანიც იმაშინაც გომოგორთო: იმას დაძახიან ფულეასოჭრა. იმაშინაც გოწუხა ხარჯითა და გამორთმით და წავიდა. ჩონი ესეები—ერთი შაჰ რო კაპიკი იყოს, გადასაკდელჩი არ არი, ისეები გადასაკდელი გერიგაც სხო გოქ, რო ჰქიან მა-ლიათი, და სარბაზი. ო ემეების უფროსიც სხო'რი; ის უფროსებიც რო მოვლენ ემეებსათი, თავრობისაყე კი ნება არაყე, რო ხარჯი, რო საკმელი და სხო და სხო იყოს, გომოგორთონ, ო ამმა გორთმენ, მეტსაც გორთმენ.

ო იგეთ ადგილი გოქ ჩონ, ქართველებს.

VII.

იმის უკანა წელი, რო შარშა იყოს, ჯერ ზაფხული არ გასულიყნეგით (ჩონ), რო ჰაქიმი მოიდა დარანს. კაცი მოგზავნა (თოვლი გერიგ გოქონდა მიწაზე), დეეწერა, რო იმისი, რო გატყობინებყე რო მოსულვარ, სამოცდაათი თუმანი მიე-ციოთ ე მაგ კაცს. ორმოც თუმანი მარტყოფსაყე, ათ თუმანი სიბაქსაყე, ათ თუმანიც ჯაყჯაყსაყე, ათ თუმანიც ჩუყურეთსაყე (ნამა კი გაიგე, ეს რა ქნდა?!). მოვკრიფეთ, მივეციოთ და წამოიდა. რაქთენ დღეს უკან გუმუგუგზავნა ნაებ-ელ-ჰუქუმა შიდი-რვა ცხენიანით. გუთხრა რო, თქენ წადით სანახველად ჰაქიმთან. ჩონ უთხარით, რო ეხლა რო შენ თავი გომოგვზავნია, ჩონ რაღა წას(უ)ლა გოქ. თქო რო, წადით, მიე-ციოთ თაყდიმი ათას თუმანი, ის დაეწერს, რო მე ავდგე ექით. ჩონც შავსხედით ცხენებზე და წაველით მად-ყოლი-ხანი და ალა-მაჰმად-ხანი და მეც, რო სეფოლა ვარ; წაველით ჰაქიმთან. მოგვთხოვა ათას თუმანი. ჩონ უთხარით: ან შენა და ან სოფელი: არ გოქ—მოგცეთ. გუთხრა: კელნაწერი ქალაზი მომეციოთ, რო წელს არ გაიარნეთ იმ სოფელიჩი. ორ დღეს-ისლა რო გუმუგუგვიდა, თაძრა ვქენით და ვიუბენით, თა ძლივ ჩამოიყვანეთ ექსას თუმანზე. ქალაღი გუმუგურთო, რო ათი დღეზე. მოუტანოთ და ჩონ შავსხედით, წაველით სოფელიჩი. ის ნაებ-ელ-ჰუქუმასაც

არ ააყენა, რო დოუძახოს და წამოიდეს. დადგა იქა და ის ლა რო გომოვიდა, ხალღი ჩუყ(უ)რეთსაყე და სიბაქსაყე იჭირა და ფული ართო. თოთხმეტი ასი, აფას ოთხას თუმანი (ისიც ითქმის!), გამაართოყე; და რაქთენ დღეს უკან ეს კმა ჩავარდა—ქართველებს ფული გამაერთობისყეო, უბატრონონიაო. გუზინატერმაც, რო ჰაქიმი იყოს, იმამაც ადგა (var.: ისიც ადგა!), აიყვანა ორასი ცხენიანი და მოიდა მარტყოფი, დოგოცა თავზე. ორ დღეს უკან გამართა კაცების ჭერა. ხანები დუგუჭირა, ხუთას თუმანი გომოგორთო. ბევრიც გოღონა. სხვებიც დაიჭირა, თითოს სამას თუმანი და ორას თუმნები გამოართოყე. ალეები ჩოფყარიანყე იმ კაცებს, რო ჩონ გუგუგია, რო მოპარულ საქონელი (თ)ქენსა არიო. ტყუვლად ემეებმა რაც იფიციანყე, რო ეგეთ ზადი, ეგეთ გაფი ჩონ არ გუგუგიაო, უთხრიანყე, ცოტა კი იყაბულეთო, რო აღარ გაღონოთო და თქენი ჯორმი გავჭრაითო (რო გაკეთვა იყოს). იმეებმაც თქიანყე რო ნულარ გოღონებთო,—ეს თქენა და ესეც ჩონ საქონელიო; რაც გინდაყე, გომოგორთითო. გამაართიანყე ქალაზი, რო ხუთი დღემდი, თუ ეს სამას თუმანი არ მაფეცო, ექთენი გერივ მოსაცემი იყოსო. იმ დავსილებმა რალა თავზე მიწა იყარაყე. წივიდიან, რაცლა რო ჰქონდაყე, ცხორი, ხალიჩა,—კარები უღელსაყე გომოუშიანყე, გაყიდიანყე, ფული დააქუჩიან და მისციან. მამულები დააგირავიანყე (ბეჩი ჩაავდიანყე) და მისციან. ცხრა დღეს ემ ჰაქიმის ხარჯი ვეზიდეთ, დღეჩი ორას თუმანი. იმის უკან, რო წავედა, ჰასაბი ვქენით, ხუთი ათას თუმანი ფული წველო ჩონყე, ორი ათას თუმანიც მეტი ხარჯი გოგოზიდნა. ა ის საყენო მალიათი რო გოჭ, ოთხას თუმანი ბაატა მეტი. იმის გარდაჲს სხო არ გორგების, რო მივცეთ; ეს ექთენი რო ჩამოვთოლე, სუ ძალით წართმეგლია ნახევ წელზე... ხოდა, ჩონა და ჩონი რა ა იათები რალა დავცივდებით, მუდამ წელგბჩი რო ეგთენი გორთონ გერხვაც. გერივაც ჩონ ქართველები ვიყნევიტ, რო ეს ცოტა მამულები შავინახეთ და ნახერაზედა ჯანი გუღდა. ეს კი ათავდა!

VIII.

ზამთარჩი მოვთხოვეს ყახახები (წინ სარ-ბაზს ვაკმარებდით, ახლა ყახახები), რო მოამზადეთო და ზაფხულჩი ამოვალთ, წაეყვანოთო. ჩონც ნავრუხთ უკან შავსხედით ცხენებზედა. წავედით მო ა ხამ-ულ-მოლქთანა, რო წინა ებარა ა იმასა ეს ყახახი და სარბაზი და ჰუქომათიც იყო წლეგანდელი. მად-ყული-ხანი იყო, აღა-მაჰმად-ხანი იყო, მე და ჩონი ნასროლა-ხანიც წამომყოლიყო მე. ჩაველით ჩადივანს, ა ელ იმ ჰოქუმათის სახჩი. ორ სამ დღეს დავდევიტ იქა, ნამაი პატივი გცა. გუნდოდა, რო ორნი დავბრუნდეთ სახსათი, ორნი მოიდეტ ისფაანს. მე მარტოკა... ხანები დაბრუნდეს სოფელსათი, მე და ნასროლა-ხანი და ქერბალა ასადოლა წაველით ისფაან ქალაქჩი. დავდევიტ იქა, ოციოდ დღეზე მეტი იყო, ერთ თეს. და წაველით სოფელსათი, გზაჩი გავიგე, შუა გზაჩი, რო თქენ ქართველებსაო და ბახტიარებსაო შულლი აყე. ოუჩიქარავეთ წასლას, რო მალე მევესწრათ. პაატა, ერთ რაქთენი ფეშანგი მიგქონდა, რო მალე მივასწრაო შულლს. ლამით მივედით მარტყოფი. ჩონ მეთოფე სუ, რაცლა იყო და ხანები, გარდასულიყნეს სიბაქს; თურმე იმისყე წინა დღეს შულლი გაკეთებულა დადრიგაანს

და ვარაზიდს (ჩონ მამულეზია!), ჩონი მამულეზიგა, რო ქურთებს ეწადაყე ძალით დაიჭირონ. ჩონ ქართველები გლეჯდეს ქამასა, ცოტანი იყნეს, თა ჯარი მეესწროყე სიბაქსაყე, და ბაატაც მარტყოფსაყე, რაცლა რო მინდორჩი ყოფილიყნეს; (მინაც მინდორჩი გავა და თოფ-იარაღი აქ, წაიღებს: ეგეთ ადგილები გოქ!) — ემ შულღჩი ერთი ნამაჲ ვაეკაცი მეეკლაყე ჩონთი, ორ სამსაც ტყივა ეელო, ჩონებსაც ერთი იმითი მეეკლაყე, ორ-სამი ტყივა ეკრაყე, ძალა მეეტანაყე იმით ჩადრებთან, ორი ჩობან ცხორი (ოთხასი იყო) წვეერთოყე, წეპეერეკაყე სოფელსათი, (რაქთენიც) თერთმეტი ბახტიარი დეეჭირაყე გზაჩი და წემეეყვანაყე. იმ დღეს ეგრე გეეარნა და მოიდეს სიბაქს. მეორე დღეს შაქუჩა ჩონი მეთოფე სულ: სოფელ მარტყოფსაყე, ჯაყვჯაყსაყე და ჩულურეთსაყე, — დაქუჩდეს სიბაქს. იმათ, ბახტიარებს თას ფეკები ეჭირაყე. ჩონ მეთოფეები წინა სალომის გასულიყნეს, ლელე-ლელე აჰპარებიყნესყე, თას წერები (კინწიხები), რაცლა რო იყო, შეეკრაყე (ცეცხლებია ჩონ ქართველები!). დილობა რო გათენებულიყო, ქურთებს რო მეეხედნაყე, თები სუ შაკრულია მეთოფეებით, ექითაც მეთოფე მიდის და ცხენიანი, აყრილიყნეს და გაქცე(ვ)ლიყნეს. თავით მეთოფე დადგა შულღსათი. ეხლა რო დააყარესყე, ისინიც გაიქც(ნ)ეს, თქეს: გუგუშით, გავიდეთო და თქენ მამულეზი არც როს აღარ მოვალთო. თუ კი — იმ დღეს ქართველებს სწადებიყოყე დაკოცონ, ბევრს დააკოცდეს. უკანსაყე გოშინოდაო, რო — იმებსა ჰყავყე დიდი პატრონები. — იმათ წავიდეს საჩივრათ თავით პატრონებთან, რო ილ-ხანი იყოს ილ-ბეკი. იმათა დააწეოეს ქალაზი ჩონთან, რო ცხორები მიეციტყეო და ევ დაჭეოილები რო გყავყეო ღუსაღჩიგა, ეგებეც გოუშითყეო და ის, რო გოუფლია, აბა დასწერეთო ჩონთანაო, — აბა რა ქნილა, როგო ქნილაო... მოიდეს, ის წერილი...

რაქთენ დედაკაცებმა, ქურთების დედაკაცებმა ტალახები დაეცხოყე თავზე და მოიდეს მარტყოფჩი ცხორებსათი და კაცებსათი. ჩონც ის ცხორები და კაცები ვაბახშეთყე, ვაპატივეთყე, იმისთი რო იქა რასმი და ყანონი ის არი, რო დედაკაცი რო წავიდა, ტალახი დაიცხო, რაც რო იყოს, სისხლიცლა რო იყოს, აპატივებენ. მივეციტყე და დაჭერილებიც გოუშითყე. ჩონა კაცები გავგზაუნეთ ჩალახორჩი ილ-ხანისთან და ილ-ბეგისთან, დავწერეთ რო რაქთენი კაცი მოგზავნეთ და რესიდაგობა ქნან.

რაქთენ დღე'ს უკან — ათი ცხენიანი მოიდა. — იმაშინ ყაზალების წაყვანასათიც მოსულიყნეს მარტყოფჩი და ყაზალებს ვაძლევედითყე თაურობასათი. ოცდათრამეტი მარტყოფსაყე ყაზალი ვიყნევით მისაცემნი. ხოდა... ის ქურთები ბაატანი დადგეს იქა, რო მარტყოფი და სიბაქი იყოს; ბაატანი გავიდეს — იმ ქურთებჩი. გერივაც მოსულიყნეს ჩონ მამულეზი, ორ-სამ დღეს უკან რო გამოიდეს, ის მა — მურები ქურთებსაყე ჩონ სოფელჩი, გუთხრეს, რო ადას ხუთას თუმანი მოგეცითო და — ემეებს აყურიტყე და გავრეკთყე თქენ მამულეზსაყე. ჩონ უთხარიტყე, რო წელს ხუთი ათას თუმანი ზარარი მოგკდომია — ემითყე, ეხლაცა ექთენსა გთხოვთ, ჩონ არ გუმუგუვა. რაქთენ საუბარის უკან დოგჯერდეს ათას თუმნად, რო ქალაზი მივცეთყე და წავიდენ, ჩონი ყანები და დიკეები რო გეეძოვაყე ქურთებს, იმის თოლა გუმუგურთონ და ის ქურთებიც გარეკონყე და იმაშინ მოიდენ, — მივცეთყე ათას თუმანი; ესენი წავიდეს და — იმათთანა და

დაბრუნდეს. გერივაც ზოიდეს და ფული მოგთხოვეს. ჩონ ხალღმაც თქეს, რო როსაც ჩონჯარარები გუმუფურთეს, (ი)მაშინ ფულს მივცემთყე: თუ არა და, არ მივცემთ. ემაზე ჩონ შუა, მა ემურების შუა ე აირივა გაფი. ე იმათ გერივ გაგუვდეს და წავიდეს მალეზი. იქით ქალაზი დასწერეს ილ-ხანისთან და ილ-ბეგისთან.

იმათაც გამოგზაუნეს ორი თავითი შვილები რაქთენ ცხენიანით, რო წავიდენ ყახალების წინა ალიგუდარს (დიდ სოფელია!) და მიბარესყე, რო თუ ქართველებმა ეს ფული არ მისცესყეო ჩონ გაგზაუნილებს,— რო წინ გოგოგზაუნიამა ემურები ქართველებთან,— თქენ რო მიხოლთ საქართველოჩი, ე უნდა გომოოროთოთყე და მისცეთყე ე ემ ჩონ კაცებს ათასი თუმანი. ე ექითაც ჩონ ქართველები რაქთენ წერთეთრები მარტყოფსაყე წავიდეს დონბენიას (სოფელია ჭერეადანისა: თილიფანი იქ არი: იქით ლაპარაკს დაიწყობენ ისფან ქალაქი), რო თილიფანი ქნან ისქაანს გუბინადერთანა და აღაჟუნებთან—რო ჰაჯი აღანუროლა იყოს და სხუებიც. ე იმან მისწერა ჰუქუმათთან; ის ჰოქუმათი ელ ემ ბახტიარების უფროსების ბიძა იყო... დოუწერა რო: კაცი გაგზაუნე ქართველებთან და იმათაც დოუწერაყე, რო ნუ აღონებყე ქართველებს. ერთ ქალაზიც დოუწერაყე ილხანის და ილბეგის,—რო ბახტიარების თელი ჰოქუმათობა იმათ აყე; ის კაცი—და... ამოიდა ისქაანსაყე მარტყოფჩი. ჩაღახორსაყენაც მოიდეს ის ორი უფროსი სამას-ოთხას ცხენიანით, რო ვადიარნენ და წავიდენ ალი-გუდარს. დადგეს სიბაქს; ორი ღამეს ხუთას თუმანი მეტი სიბაქელთ ხარჯი გააზიდეს და ე იქით წავიდეს ჩუყურეთსათი; ორ-სამი ცხენი სიბაქელთი წეყუანაყე ქურთებს, რო ბონა ე ეეკიდაყე. და კაციც გემეგზაუნაყე მარტყოფჩი ჩონთან რო: რასთიო არ ვადმოზელით ჩონ სანახველად; შასხედით და მოდით ჩუღრუთსაო. ის კაცი რო მოიდა მარტყოფჩი, მე შავჯე ცხენზედა და ერთი ჩეპ კაციც და წაველ ჩუღრუთს. იმ სხო ხანებმა, ჩონებმა თქეს, რო აბა შენ წადი, რო ვნახოთ, აზრი რა აყე. ორ საათი ღამე გასულიყო, რო მიველ ჩუღრუთს; სახლები სუ სავსე იყო ცხენიანით, აღონებდესყე ბრინჯსათი, ყანდისათი; ჩამოვკდი და ჩემ სიძეს სახლჩი რო შაველ, ქურთები წინა ნაცნობები იყნეს, ამხანაგები. პაეტას ხანს დავსხედით და ჩამამყვეს; ჩაველით უფროსებთან: ერთი სამსამოსელთენას (თელი ბახტიარის უფროსია) ბიჭი და ერთიცა ე იმის ბიძაშვილი; მიველ, ჩადრჩი ისხდეს. ბეერი მდიდარე ხალღები თანა ჰყვანდაყე. პატივი მცეს, გოუხარდაყე, რომ წასულიყავ სანახუველად. სამსამოსელთენას ბიჭმა, რო ერქო ჩერალ-ალი-ხანი,—ლაცაბი ჰქონდა სარდარე აშრაფი,—ესე გამიამხანაგდა, მითხრა, რო თფილისი არ გინახავო? უთხარ: ე არა მეტქი. თქო, რო ორ წელ წინა ფარისსაყე მუელ თფილისჩიგა; ქართველებსავით ხალღიო ღმერთს არ ვოჭენიაო დახატულობითაო და ვაჟკაცობითაო; შენ რო მოგხედეო, მამაგონდა ის ქართველებიო. ავად გავკდიო, დიდი პატივი მცესო, დოქტორები დამაყენეს თავზეო, ჩემი ჯანი იყიდესო ქართველებმაო. იმის გარდაჲს ერთჯერაც მისულვარ თფილისჩიგაო, ფული ნაკლები მქონდაო, ფულიც მამცესო და ბეური პატივიცა მცესო. ე ემამ, სამჯელ ავღგიყე, რო წავიდე, დაუწუე, არ გამიშისყე, რო: დაჯე, ვიბნათო, რო აბა თქენ ქართველები როგო გამოსულხართო. მეც, ისლა, რო ვიცოდი, უამბე; ე ემამ ე ემ ქურთებთან იქთენი

ქართველები აქო, რო მე იმ ხალღებთან აუშაღლდი. ა იფო მეტი ჩამივარდა გულჩი წამოსლა საქართველოსათი. დაწყობილი კი მქონდა და აემის საუბრებმა იფო დამაჩიქარავა. იმ ღამესლა აუღექ და წაველ, დაუწვევ; დილობას რო აუღექ, კაცი ემეგზაუნაყე ჩემთი. აუღევ და წაველ იმათთან. მითხრეს, რო ესათას თუმანი ქალაზი რო მიგიციყაყე, აემ მა ა მურებსათი, მაგე (მაჯცა და მაგე ერთია!) არ გინდაყე მისცეთყე; ის მა ა მურებიც ილ იქ იყნეს. მე უთხარყე, რო როსაც ქართველების ზარარები გამაართესყე ამ სხო ქურთებს, იმაშინ მიცემთყე. ა ექ ჯარი (=ჯავრი) გომოგუვიდა. ბეური ვიჯავრეთ ერთმანერთთან. ისენი ორმოცი ლაპარაკობდა ჩემთან; მე კი მარტო ვიყავ და ა ერთი სიბაქელიც თანა მყვანდა. უთხრესყე რო უფროსებმა ცხენები შაკმაზეთო და წავიდეთო. ა იმაშინ მამაგონდა, ცხენები რო წეყუანაყე სიბაქელითი. მოუთხოვეყე; თქეს: წავიყუანთო და დავაბრუნებთო. უთხარყე, ელ ეხლა უნდა მაჯცეთ და გამუართიყე. შასხდეს. ცხენებზეგა და ხოფ-ხოფზე დუგუგდეს და წავიდეს. მეც დაუბრუნდი და გარდმუელ მარტყოფჩი; ისენი რო წავიდეს, მეთოფე მაითხოვეს მალეებსაყე, რო ქურთები იყნეს. ესეები მოიდიანყე პირველად ჯაყჯაყს, შიარ ქურთები, ღამით დადგიანყე იქა, დილობას ჩამოიდიანყე სიბაქს; მეორე ღამეს გადვიდიანყე ჩულრეთს (var.: ჩულრუთს)! ა ემ სამი სოფელის შუა არი ათი ვერსი. ა ემ ათი ვერსზე სამი სადილი და ვაკშამი ჭამიანყე და წავიდიანყე. რომელმაც რო ნამა ჯერ აჭამისყე, წავიდის, შასჩიულის იმ ორი უფროსს, ა იმათ გამოგზაუნიანყე ხუთი ცხენიანი მა ა მურად, გადააკდევინიანყე ას თუმანი, დაბლა, მეტი.

რაქთენი დღეს უკან ჰამ სიბაქს, ჰამ ჩულრუთს, ჰამ მარტყოფჩი მოგზავნეს სამ დასტა მა ა მური; მე და ასადოლა-ხანი შავსხედით ცხენებზე და წაველით დარანს, ძერეფდანის ჰაქიმთან და ყაზაყების უფროსთან. ყაზალების უფროსი იყო ძავარ-მამსადე-ხანი და ჰავჯი ასადოლა-ხანი. ა იმათ უამბევითყე: ა ვგრენ არი გაფიო; რა ვქნათო? ა იმათ პირობა მოგცეს, რო ნუ გეშინიანყეო, წადით, ჯავაბი ქენით და გარეკეთყეო, ა ემ აათას თუმანსაყენაო ერთ რეალსაც ნუ მისცემთო და გარეკენითყეო. ჩონც შავსხედით ცხენებზედა და დავბრუნდით მარტყოფსათი. მუელთ, მარტყოფჩი იყნეს, გავრეკეთყე. რო წავიდეს სიბაქს იმით ჯარი, მეთოფე მოდიოდა და შინახეს და სიბაქი დაიჭირეს. სანგარები შაკრეს; მარტყოფსაყე სიბაქამდე არი შიდი-რუა ვერსი, თა შუაზე აქ. ჩონცა მეთოფეებს დოუჭეხეთყე, რო თოფ-იარაღი შამაიკართო და დიათ. იმათ, მეთოფეებმა ავიდეს, ქუაყრილი (ქვები ყრია ბევრი: ქუაყრილს დავძახით) შაკრეს, თას წერები, სარმალი (თა არი). ბაჯტას ხანს უკან ამბავი მუგუტანეს, რო თოფის კმა მოდიოდაო ბიჭებისაყე. შავსხედით მე და ასადოლა-ხანი: თითო ერთი ცხენიანით ცხენებზე და წაველით ჩონ მეთოფეებთან. მიველით ქუაყრილჩი. ბიჭებს ვკითხეთყე, რო თოფის კმა რა იყოო? თქეს, რო ხუთ-ექსი ცხენიანი ქურთებისა მოდიოდაო სანგარებსათიო, დავაყარეთყე და გოგოქცენსო, დავიჭირეთ ორი ქურთიო და თოფი და ცხენი წავართითო, გოხეწაო, რო მე გოთანდელი ვარო, ქურთი არა ვარო (გოთანდი ერთი დიდი სოფელია, შუშთართან არი, დიდი ხალღებია, კამეჩი, ძროხა ბევრი ყავყე, ვაჭრობა ბევრს იქმენ) ...ხოდა ის გუნდოდაო, რო ჩამოგზავნოთ სოფელჩიო... და შოგობრალო, იტი-

რაო და მივეციტ გერივა... ის ორი რო ვოგოქცნესო, სარდარი ჩარბორი იყო და ერთიც სხო თავითქეო... ჩონც ღამით დავდეგით დიზებჩი (დიზები — არი ჩონი აჰლალის სახლები და ალილები). მეთოფეებს დოვკივლეთეე, რო იქ რაქ-თენი დადეგით სანგარებჩი და ის სხუები ჩამოდით ჩონთან. ჩამოიდეს ბიჭები ჩონთან. ღამით ძრიალ სიცოვე იყო. კაცი ჩავგზავნეთ სიბაქს, რო აბა ის ქურ-თები აღონებენ ჩონ ქართველებს თუ — არა? აბა ბევრნი არიან თუ ცოტა, რო ჩავიდეთ, დავიჭიროთეე. შუალამ კაცი მუგუვიდა იქით სიბაქისაყე, რო ემითი დაჭერა — ასანდიოაო. უკანსაყე გოშინიანო, ჩონ ქენარზევა ვართო და მოგხედო-ნო. ჩონც აღარ წავედით და დავდეგით ილ იქა დღისით. დილობას მივაბა-რეთეე და ჩონა შავსხედით, ჩამოველით სოფელჩი, მარტყოფჩი. მეველოდებოდით, კაცი გავგზავნული გვვანდა ყაზალებთან, — რო იყნეს დარანს, რო — იქით თავ-რობისაყე ერთი რაქთენი ყაზაყი ჰამდადად მუგუვიდეს, რო თუ შუღლი გაკეთ-და და რაქთენი მოკდა, თავრობის ფეკი შუაჩი იყოს. ჩონ კაცი რო მოსული-ყო იქით, ყაზალებსაყე, ეთქოყე, ამალამ მოვლენ ყაზალები თქენტანაო. იმ ღამითაც ველოდეთ, არ გამოჩიდეს. ხვალე რა შაიქნა, შავსხედით ხანები სუნიგ, ოცი-ოცდახუთი წერთეთრები ავიყვანეთეე და წაველით ყაზალების უფროსთან: იავარი იყო. — ემას უთხარით, რო — ექით პირობას გოძღვეთ და — ექით კი არ გოშელებით და გუმტყუნდებით; ექსიდე დუშმანთან შოგჭიდეთ და არ ვიცით, ეხლა რა ექნათ. თუკი დოვლათი გოშელების და კელსა კიდებს, მუგუშელიავეთ ყაზაყი რაქთენი და ერთი რაქთენიც თოფ-იარალი მოგეცით; თუ არც ერთს არ იქთ, მაშ — ეჯახა მოგეცით, რო რაცლა უნდაყე. მივეცეთეე და დავისხნათ-ეე. გუთხრა რო: დღეს და ხუალ დადეგით (ჰანი ვაჩერდით ექაო!) თილიფანი ექნათო თქენა და მეცაო — ისტაანსაო, რო ფასუხი რა მუგუვა. ჩონც მუელით ჩონ მანზილზე. ღამით, მეორე ღამეს კაცი მუგუვიდა ჩონ სოფელსაყე, რო სი-ბაქს და ჯალჯაყს გამაართესეე შიდას თუმანი, და ბაჰადორესელთენასა და სარ-დარე აშრაფს ერთ ქალაზი გემეგზავნა, რო ჰა ჰეზარ თუმანს (რო ათას თუ-მანი იყო) მარტყოფსაყე მაჯცემითო თუ არა და ათასი ცხენიანით მუალ, გა-ვასწორებ თქენი სოფელსაო. გერივაც მიველით — იმ იავართან და უთხარით, რო ეგრენ არიო. ფიცხლავ ხუთი ცხენიანი ყაზალი გავგზავნა ჩონ სოფელჩი. ისე-ნი რო წასულიყნეს, ის ქურთები, იმ ჩონ ორი სამი სოფელსაყე წასულიყნეს თავით დიდებთან. მეორე დღეს ამბავი მოგუვიდა, იქ რო ვიყნევით, რო ქურ-თები ჯერ კი წავიდესო და აღარ ვიცით, როსლა დოგოცემიან ჯარით. ჩონც ექ დავაწყევით ერთნი ჩამოიდეთ (წავიდეთ) ისპაანს და ის სხუები კი დავბრუნ-დეთ სოფელსათი, რო ვნახოთ რა ქნდების. მე წამუელ ისპაანს, სამ დღეზე ჩა-ველ ისპაანს (ოცდახუთი ალაჯია!). წაველ თავრობასთან. ორ-სამჯერ პირობა მამცეს, რო თუ შაიქნა რამე, მეგემელებითეეო. ქალაზი მისწერეს სარდარი აშ-ჯა — თან (ესეც ლაყაბია). ჰოქუმათი იყო ისპაანისა (ორი სარდარები რო ვთქი — ემათი ბიძა იყო!), რო რა უნდაყე — ე თქენი ბიჭებსაო ქართველებსაყეო, რო წელს გოსმისო, რო ხაფხულსაყე თა ექამდი აღონებენყე და ფულს ართმენ-ყეო. იმასაც დეეწერა იმათზე ქალაზი, რო მოშორდით — ემათეეო, ნუ აღონებთ-ყე ქართველებსაო. ის ქალაზი გავგზავნეთ ტილიფანით ჟერეფდანსათი. მეორე დღეს თილიფანის ფეკზე დამიძახეს; რო წაველ, იყო ჩემი ბიძას ბიჭი და თხუთ-

მეტი სხო წერთეთრები; ჩონ ბიჭები რო მაჰყოლიყნეს იმასთან დონ-ბენიას... (ილ ის თილიფანი იქ არის: პირველი სოფელი ჭერეადანისა, ისფაანსაყე რო მიდის, იქ არის); ჩეც ბიძას ბიჭმა დემეუბნა, რო რას იქ ე მანდაო, რო ბაჰადორ-ესელთენა ხუთასი ცხენიანითაო და რაქთენ მეთოფეთ ჩონ სოფლებჩი ცეცხლს ანთებს: ჩონ რა ვქნათო. მე ა უთხარ რო: დადეგით, მაიცადეთ თა სალომის დასტურელამალს მოგცემყე. ძრიალ მეწყინა და ავდექ, წაველ თაერობასთან: წევეშულღეყე, რო თუ გინდოდაყე, რო ქურთებს გოგოთავებინოთ, მაშ გეთქო-ყე, თუ არა და ეს ქენ, ქალაზის მიწერ-მოწერა ჩონთი არა არი რა. მითხრა, რო დოგოცალეო და ამალამ ჩონთი მოილაპარაკებთო და დილობის, როგონაც გინდა, ვიქთო. ავდექ, გამუელ, წაველ სხოგან: რაცლა უფროსები იყო, წამოი-არე და სუყელა ვნახე; იმ ღამით არ დავიძინე. დილობას რო წაველ, მითხრეს, როგო გინდა ვქნათო? ა ექით ჯარი გავგზავნოთ თუ ისეები, რო ჭერეადან-ჩი არიან, ა იმეებს მუუწეროთყე, რო წავიდენ; უთხარ, რო ექაურ ჯარი ველარ მეესწრობის. და აიღეს, დააწერეს ქალაზი. კაცი მამაყოლიავეს, წაველით თი-ლიქან ხანაჩი. თილიქანით დეეწერაყე, რო დღესვე იორი შასთირი (რო მოსალ-სალს დააძახიან, და ორმოცდაათიც ყაზალი წავიდეს სოფელსათი. თილიქანი ვქენით და დოუძახე ჩემი ბიძას ბიჭსა და ჩონ ქართველებს: რო საქმე გავაკე-თე მეთქი, ელა დღესვე იორი დიდი თოფი და ორმოცდაათი ყაზაყი წავლენ სოფელსათი; თქენ ა ემანდ რო ხართ, ნახეთ თუ ელ ეხლა შადგეს და წავიდეს. თქენც წადით. თუ არ წავიდეს, გერივ მაცნობეთ, რო წავიდე თაერობასთან. წასულიყნეს, რაქთენ დღის უკან ჩარვადრები (ვირები რო ჰყავე და საპალნეს ეზიდებიან) წამოიდეს ისფაანს. თქეს, რო ყაზალები ნამაი დროს მოიდესო და ქურთებმა წავიდესო... ექსი სახლი კიო ჩულრუთს (ჩულურეთს) დაწესო და ერ-თი შულლი ქნდაო: ჯერ ყაზალები არ მასწლომიყნესო, ოთხ-ხუთი ექითა და ანქითა გაწყდაო; წაიღეს ა ემ სამ სოფელსაყეო ათასი თუმანი. ა იმაშინ კი ა იმაზე დაგაწყდა; იმის უკან არა ვიცი, რა ქნილა.

ჩონ ეგეთ დღეებს ვეზიდებით. უპატრონობით და უიარალოპით; თუ კი იარალი გოქონდეს, ა ეგეთ ბოშენიც არ ვიქნებით, რო ექთენ ძალი ვილოთ: ჩონ თავი, რო თა ექამდი სამჯელ და ოთხჯელ დოუთანალებიაყე; გერივაც ქართველობისაყე კელს არ ავიღებთ, რაცლა რო ქნდეს! ღმერძი დილია! ესე ათავდა!

IX.

ნენსირას ავგაჰვი.

ეს მარტო მარტყოფისა არი და ჩონ გარიშამოსი; ახლა ის სხო ქართვე-ლები, აფუსელნი, თელაველნი, ბოინელნი, — ისეები გერივაც ჩონ მოგნატრიან. ეგეთ დღეებს ვეზიდებით და ექთენი ღონება გოქ. ზამთარი დიდი იცის. ჩონ მარტყოფი თების შუა არი. ქომოთ მარტყოფიც ოთხი ვერსი დაშორებით არი, იქ ნამაჰ ხანები ჰყავ; დიდარები, ქონიარები (მასიტანნი ზემო მარტყოფჩი ყო-ფილან, იქით ორასი წელი არი, რო ჩასულან ქომო მარტყოფჩი). ემ ხანების პაპის პაპა ზემოთ მარტყოფჩი რო ყოფილა მეციკენე (ციკან-ბატკანის მძოვებე-

ლი) ყოფილა. ქერიმ-ხანი წინ ყოფილა გვარის პატრონი და თითან ყოფილა ყაჩალი პირველად. ჩომოვლია ჩონ სოფლის ამ კარაზე, მადდგომია ერთი ღელე-ჩი მეციქენეს, ჩამაჯდომია იმასთან, უთქომ რო: „ეჲ ქართველოო! გამოგივაო, რო ერთ-ორ ლიტრა პური, წახიდე თქენ სოფელსაყე, გუყიდო, გამოგუტანო, რო ექ ერთ საუზმე შეგჭამოთო. „ემამაც დაიძრა და გადირბინა სოფელჩი, ორ ლიტრა პური აიღო და გადმოიდა, ერთიც ბატკანი დოუკლასყე და „ემათ სა-უზმე აჭამასყე; ოციოდი ცხენიანი ჰყოლია. რო უნდოდა შესხდენ, უთხრა რო: „შენ სახელი მითხარ, რა ჰქიანო?“ თქო რო: „ნესირაო!“ უთხრა რო (ქერიმ-ხანმა): „ნესირაო! ჩონ წავალთო! თუ გაიგეო რო ქერიმ-ხანის სახელი და წინ-წალებო (რო გამარჯვება იყოს!) სადაცლა რო ვარ, მოდი ჩემთანაო“. ისენი წავიდეს. ემ ნასირამაც „იმ წელს, ზამთარჩი ჩავიდა ქომო ახორას, რო ქომო მარტყოფი იყოს. ზაფხულჩი წავიდა სარვაზად. რაქთენ წელს სარვაზი იყო, გაი-გო, რო ის ქერიმ-ხანი გაკდომილა ყეინათ (შაქნილა რა ყეინი!) და მაიგონა ის სიტყვო რო ეთქო ქერიმ-ხანს ემისთი; თქო რო: წავალ ერთს, აგონდების თუ არაო. წავიდა; ყეინი იყო შირაზჩი, შირაზ-ქალაქჩი. არიზა დააწერა და მუუგ-ზავნა ყეინს; ყეინმა გაიგო, რო მინ არი; ჰოქმი დოუწერა სულთნობისა და მაითხოვა და პირდაპირ მისცა და შინაურობაც სთხოვა, მურახასობა მისცა და წავიდა მარტყოფსათი, ქომო მარტყოფსათი. იქ ლა დასახლდა და ცოლი შაირ-თო და გაიმარჯა. გაიმარჯა და შაიქნა ნესირ-ხანი. იმისყე, გმის შვილებმა ვაკდეს სუნივ ხანები. მოიდა იმის შვილისშვილისაყე ერთი მად-ისმაილ-ხანი; ეს ვაკდა თელ იქაურ ქერეადანის ქართველების უფროსად; თავჯდომარე შაიქ-ნა ქართველებისა. რაქთენ წელს ქართველებს ნამა უპატრონდაყე. თა ის იყო, ქართველებს ვერ აწუხებდესყე. ერთი სხოცა იმის ბიძაშვილი გაითქო თელ პარსეთჩი პურის მიცემასზე (ეხლაც კი ჩონ მარტყოფელნი გათქმულნი ვართ, ანები,—პურის მიცემასზე); ერქო ჰაჯი-ალა. ჰქონდა დიდ მამული და სოფლე-ბიც. იგეთ კაცი იყო, რო ერთხელ ყეინის შვილი რაქთენი ჯარით მოიდა ქო-მო ახორას, დაყონალა, იგეთ პური გოუკეთა, საუზმო, რო ყეინის შვილი გა-კირვებულ იყო. სინებით (მაჯმებით) ოქრო აავსო და დოუდვა წინ. ეხლაც არი-ან იმის შვილები, რო პურს გერივ აძლევენ; ეხლა არი იმის შვილი, ჰქიან მად-ბალერ-ხანი. ქერეადანსაყე თა ისპაანამდი გზა აბარია ამას, ოცი ცხენიანითა და ოცი მეთოფეით; ახალგაზდა ბიჭია, ღმერთმა შაინახოს!

X.

ქორწილი.

ჩონ მარტყოფელების სიცოცხლე მინდა ვთქო, როგონ არი. ნავრუხთ უკან ერთ ნაწილი ჩონ სოფლის ხალდი, რომელსაც რო ცხორები ჰყავ, პ/ბააქა ნა-მა, ისეები წავლენ ყიშლალებზე, რო ააღალის ადგილია. ისეები დადგებიან ორ-სამ თეს იქა და ცხორებს აძოვებენ, ქამეებს მაგლეჯენ, გააღეწვენ და რო მაიტანენ იქით, აიყრებიან და მოვლენ. ზოგი სოფელჩი დადგების, ზოგი სო-ფელთან ახლო სახლები და ალილები გოქ,-გავლენ იქ. „ემ სხო სოფლის ხალხ-

სა რო მამულები აქ საკნავ-სათესავი, — დიკასა და ქერსა და ოსპგაუდანასა და მეშაკს და პუხუდოს (ნუხუდო ჭარსულია!), გაიშლებიან და ზაფხულში იმებს დაკნვენ. ერთნაერიც, დეამს დაადახიან, რო გორებზე კნვენ — ყარააჰს ვიტყით, ფაჰხეგაც მოვა. იმ კორბალს, რო ზაფხულში მაკნვენ, ყარაიჰს დაადახიან — გორასი... ერთნაერიც დეამი ქერია, რო ზაფხულში კნვენ. თესლის საკნავს რო მაჰრჩებიან, ემაშინ ბალებს დაფაბილვენ, რო ჰდა/ათხრიან. გაიშლებიან საქმეზე, კაცი და დედაკაცი. ზაფხულის სუყელა საქმეში ოფლს ღრიან, მუშაობენ. ზაჰმათი ბევრი არის ჩონი სოფლებში, თა იქამდი, რო ყანები და ჰასილები მოიდეს მოსამკალოდ. დაიწყობენ თიბვას და სამკალს, მატანენ კალოებზე; კალოს მეტობას დედაკაცები და ქალები ლეწვენ (კალოებს სოფლის ქენარებზე აკეთებენ), თა იქამდი რო კალოები გათავდეს. ყანას გაღეწვა ძნელია ძრიალ. რო ჯენკები დარჩება, იმას ცალკე გაღეწვენ, სამ-ოთხს ატარებენ, თა ხორბალი გამოიდეს ბუდესაყე. იმაშინ დაიწყობენ ყანას კნვას, საკნავს (შამოდგომა-ლა არი), თა ოცი დღე შამოდგომამდი. იმის უკანლა გიან არი. ყანებს ერთჯელაც დაარწყობენ (var.: დაარწყვენ). იმის უკან თოვლი-ლა დეედების.

ზამთარი რო შაიქნების, ბაატა მოსვენებაში ჩაცივდებიან ჩონ ხალლი, რო გარეულ ფეკი და დივანისა შასწყდების. იმაშინ ნამა მისლა-მოსლა ერთმანერთში და მოიწყობთ ქორწილებს, ქორწილებსა და თაში წასლასი, რო მენადირობა იყოს. ქორწილები როგო გოქ? ბიჭი და ყორი (რო ქალს დავდახით!) წინასწინ მოიწონებენ ერთმანერთს. მაჰწყობენ მარჯკალის გაგზავნასა, წავა ქალიანთას, ქალის მამასთან. თურც თუ უნდა მისცეს, ერთი რაქთენი ღამეს მიავდებენ და მაავდებენ (სიტყოს): აბა ქალი ვნახოთო, რას იტყისო; ჩემ ძმები, ბიძაშვილები ვნახოთო, თა იქამდი, რო ერთ ღამეს პირობას მისცემენ, რო ხუალ ღამაო შირინს მოგცემყეო. იმ ღამეს მარჯკალი სინხარულით მუა ბიჭიანთას; ეტყისყე რო: ძლივ მუამბილეყეო; დადგების თავის ქებაზე: თუ მე არ ვყოფილიყავო, ეს საქმე თავს არ დაიჭერდაო; ხუალ ღამ მაამხადეთო. ხუალი რო შაქნების, თადარუგს დაიჭერენ, რო თავის ბიძაშვილები ღამით შააქუჩონ, დაყონალონ. ანქითაც ქალის მამა თავის ბიძაშვილებს შააქუჩებს. ღამე რო შაქნების, ბიჭიანთაყე ვაჰშამს რო ჭამენ, აიღებენ რაქთენ თუმან ფულსა, მისაც როახედავ თავის ყოვაზე და ერთსაც ჩიქილას ან კაბას, ერთსაც ყელს (ძივებია და ფულნარევი, ყელზე შააბმენ) აიღებენ მარჯკალები, წავლენ ყორიანთას; შავლენ, იქაც დაქუჩილებია. ბაატასაც იქ იხუმრებენ. ქალის მამა მიავდებს ბიძაშვილებზე: — ემათზეგ არიო. ისენიც ბაატას იდიდებენ, თა იქამდი, რო მითან დაყაბულდენ. ასლა კი ეტყიან: ადე ყოროო, — აბა მოუტაყე ერთ ნაყრი ხილიო; ისიც ადგების და დააყრის მაჯმაზე (სინია!) ხილსა, ნულლსა, ერთსაც თელ ყანდს დაადებენ, მატანენ და დადებენ მარჯკალების წინა. ისენიც, ის ფული და რაცლა რო აყე, ამაიღებენ და დაჰყრიან ქურსზე; ხილსა და ყანდსა ჩაყრიან სუფრაში, აიღებენ და წავლენ ბიჭიანთას. იმ ღამით კარგათ იციენებენ და იხუმრებენ და იქეიფებენ. თუ კი ქორწილი უკან არი, ერთჯელაც ნაზუქს და ქომაჯს წოულებენ ნათხონს. თუ ქორწილზე დგანან, მაჰწყობენ გაკეთვას (წავლენ ქალის სახლში, მამასთან). გაკეთვა არის შირბაჰა, რო იყოს ბაშლული: მეტი და ცოტა აქ, ექა — კაცზე ჰკიდია და სახლზე, რო ქონიარება იყოს; გაჰკე-

თენ რუა-რუას ან ცხრა-ცხრას, ან ათ-ათს, რომ ეს იყოს რუა ცხორი, რუა გი-
რი ზორბალი, რუა თუმანი ფული, რუა ლიტრა ბრინჯი. რუა ჩარეკი ერბო,
რუა ჩარეკიც ყანდი თავის ჩაით. ერთი ჩალი ცხორი, ერთ საპალნე ქფილი
(ფქილი),— ემეებს დააძახიან ბაშლულს, რომ წოულდებენ ყორის დედ მამას. — ე-
მის გარდაის ქებინი არი რომ მამულსა, სახლსა და ბაღსა და სხო რამეებსაც
დოუწერენ ქებინჩიგა რომ იმ ქალისა იყოს. — იმაშინ შაიქნების ცოლად, დო-
უკრვენ სტირ-ნალარას და დაადგებიან ქორწილს. ზოგი — არი, ერთ ჰაფთას
ხარჯს ეზიდების. ქორწილი კი სამი ვახტია რომ სახალლო'რი... რაცლა შოოისა
არი, სამი ვახთი პურს მისცემენ, — აველა ღამე; დღისითლა, რომ სადილია, და-
იჭერენ მაჯმებსა ზოლით — ათს, მეტს, ნაკლებს, დაადებენ თითოზე ერთი თე-
ლი ყანდს, შაქმაზვენ ნეფეს, და ნეფეს დააწინაურებენ და მაჯმებს მაადვენე-
ბენ, შაიტანენ. დიდი თავ სახლები გოქ, რომ დააძახიან პარსელები „გურჯი
ფუშო“, ქართულ სახლსა,— ყანდებს დაამტრევენ, ხილებს დააყრიან ლამბაქებზე
და ნულს მააყრიან ხილზედა, ნატეხი ყანდს დაადებენ და ჩოუყრიან ხალღს;
ხილის ჩაყრას რომ გაათავებენ, მააწყობენ ნიჭის აკრეფას (ნიჭი რაქთენი მოუ-
ვიდაო?); სუყელა მისცემს ფულს, თითო თავის ყოვაზე. ფული რომ აიკრეფის,
საუზმოს შაიტანენ, რომ პური იყოს; ზოგი კარგი საუზმოს გააკეთებს (ღამით
ელა ცხორის ნახარშია!)... პურს რომ შასჭამენ და გარიგდებიან, მააწყობენ წა-
სლას,— მაკარი წავიდეს ახალდალსათი. თუ თოვლი ბეური არ არი, ათამაშებენ ცხე-
ნებს. თუ თოვლი არი, ჯეილები შაქმაზვენ ჯოხის ცხენებსა და ერთ რაქთენიც
ქურთად შაიქმაზების და ერთსაც დათს მაქმაზვენ, ერთსაც გოლბაჰარას (გოლ-
ბაჰარა, როგონაც მოთამაშე ქალი იყოს აჰა! ბიჭია, ქალის ტანისამოსს ჩააცმენ!)
დათი იმ ქურთებსაყე არი, გოლბაჰარა— ჯოხის ცხენიანებისაყე. ესენი ეხლა კი
გამაიყვანენ ახალდალსა და თამაშობენ; ხალღი მეეხოვის ემეებს. ხან ის ცხენი-
ანები გააქცევენ ქურთებს, ხან ის ქურთები ცხენიანებს. თამაშობენ და ხალღიც
სეილობს,— ისეილებს თა ახალდალს მაიყვანენ ბიჭიანთას, შაიყვანენ, დაალაგე-
ბენ. იმ ღამითაც გერივ ხალღი შაქურდების და ვახშამს ჭამენ და მალე დაიფან-
ტებიან. ახირჩალა ღამე (ახირ ღამესაც იტყვიან) რომ შაიქნა, გადაწყდების ქორ-
წილი. მეორე-მესამე დღეს თავის ბიძაშვილის ქალებილა დაქურდებიან, საუზმოს-
ლა ჭამენ...

XI.

ნადირობა.

ნადირობა... ზამთარჩი დაცივიან თებჩი თხა და ბოტები. — ამაიტანენ
დურბინებს. ერთი დაბალ გომიჲ ხუციანთ გონზე, თბილ გომია, დაქურდებიან.
ბიჭები იქ, დურბინებს დოუბმენ თებსათი იქ, თა მინახვენ, თა სალომამდი
ათორიალებენ. სალომის სადაცლა რომ მაგარ ტინებჩი დალაგდეს თხები, იმ ღა-
მით ადგებიან და შაატყობინებენ ერთმანერთს. დაქურდებიან ერთგანა ჩემ ჩუმა-
და, რომ კმა არ ავიდეს თაჩი. ნამაი ქეჩის ქულაჯებს ჩაიცმენ და ფაფთმანგებს
დაიხოვენ ფეკებზე, ჯულის ქალნებს ჩაიცმენ. (ტუმარა-ქეჩა რაქთენი პირი და
ემისი ქალმანია), ნამა დაიკოლთებიან და ფაქმამზე წავლენ თასათი. ბლენა,

თოვლიც მოდის თა წელამდი. ეეპარებიანყე, ეგრე ავლენ, რო თას წერებზე საჯდომებზე რო დასხდებიან, მზეს გერივ არ უკრავ. თსა-ბოტი რო წამაიშლე-ბის, დააყრიან თოფებს, ჩაიყრიანყე შუაში, დაჯოცენყე. მინაც ტყივას მა-აკდენს ბოტს და წააქცევს, დაიკივლებს: ჰალაო! დანი მუახდინეო! დამკლველებიც იქებჩი, იმ დაბლებჩი დგანან დანებით, ფიცხლავ მიირბენენ და დაჰკლვენ: (თავი უნდა მაჰკრან), თა რაქთენი ლა გაწყიტონ. ახლა კი ჩამააქუჩებენ და ერთი სითბოზე შეაქუჩებენ და მენადირეებიც, მემთეები დაქუჩდებიან. ზოგს რო ორ ტყივა აქ მა სამი, ა იმეებზე ჯარს ეზიდებიან: ეს იტყის, მე მომიხდენიაო, ის იტყის, მე მომიხდენია. მოვლენ ის უფროსი მენადირეები, გასჩხრეკენ და გოუჭრიანყე ა ემეებსა ჯარს, შააჯერებენყე ერთმანერთში. ახლა კი რაცლა რო მოუკლავყე, ა ემეებს დაანაწილებენ და რაქთენიცლა რო არიან ი თაჩი, იქთენ წილს გააკეთებენ და დააწყობენ თოვლებზე. მამკლველსა თავი და ტყავი აქ და კისრის კორცი; თუ ორთა უკრავყე ტყივა, ა ავცლის რო მაჰხდომია, იმის მოკლული დეერქმის, მეორე კისრის კორცს წაიღებს. დაიყოფენ და იმაშინ... თითოს ერთი სანადირო ჯოხი აქ, მემთეებს, შააქუჩებენ ჯოხებს (რკინის წეტები აყე...), ერთიც აიღებს იმ ჯოხებს და კორცის გერდით დაადებს ჯოხსა რო მისიაო? თავის პატრონი მზადია, მომზადებულია... (ჩონ ვიცით: ჰაზირია!), თერთო თავის წილს აიღებს და წამოვლენ სოფელსათი. სოფელთან რო მოახლოვდებიან, ხალლი მოეხოვის, რო აბა მის მოუკლავო და მის არაო... თა შავიდენ და დალაგდენ... ზოგ დღეს ხუთი, ზოგს დღეს ათი შიქალილა ქნდების, ზოგ დღეც არი, რო წავლენ და კელ ცარიალი მოვლენ.

ეს მენადირეობა მარტყოფელთა და ჩუღორუთელთ მზირად იციან. ჩონი ზამთარ-ზაფხულის საქმეები ეგრენ არი. თუ კი დიახ წუხვარობა და ღონება არ გოქონდეს...

საქართველოს, საქართველოს ძერეადანისა... ზემო მარტყოფს რო დასხლტა. აფუსი და თელავი და ბონიც კარგი სოფლებია, მოსხილებია. ბონიელნი იფო ფაქიზა ხალლებია, სუფთა; დაგვა-დახეტა იციან გარეშამოსი. თელავჩი უწინ ქონიარე ხალლი ჰყოლია, ეხლა კი თურქის ხანი დასჯდომიაყე თავზე, მამული იმისილა არი და ხალლი დოუფაყირებია (ნამაი სოფელი იყო და!). ეგ რაქთენ კომლობაღა არი, რო მამულები თითან აყე და პაიტაც ჯანი უდგაყე, მად ბადირ-ხანის დასტას. თელავს კარგი მამულები აქ: პირველი სოფელია, თუ ა ემ თურქის წუხება და ღონება არა ჰქონდესყე. აფუსელნი ქეიხიანნი არიან, ხანებიც არიან: რაქთენი ხანი ჰყავყე. ერთიც ქურთული ხანი ჩამაჯდომიაყე იქ. აფუსს ნამაი წყალი და ნამაი ბალებიც ბევრი აქ. იმით ჰასილები თოულის ქვეშ მაჰყვებისყე.

იმათაც იცოდეს ზაფხულჩი... ერთი უფროსის ხანის ცოლი თუ დედაკაცი იყოს, ერთი დღეს წასლა იკოდიან სარაბზე. რაცლა დედაკაცი იყვისყე აფუსში, მაახეტინაყე და წავიდიანყე; ის უფროსი დედაკაცი იმით შეფედ იყვისყე... ერთ კირიას ა ემათ ელ ეგრე იცოდეს, რო სუ ქალები იყვიანყე. თუ კაცი დანახიან იმ ახლუებში, შემოუდგიან. დაიჭირიან, მაიყვანიან იმ დღეს, იმ წყალში ჩააგდიან, ჩაალბენ და ამაიყვანიან... აღონებდიან თა სალომამდი. ვერონ ვერ გაიარისყე (გაიარნიანყე) რქებჩი. ერთ კირიას იმით საქმე ეგრე იყვის, რო კაცის მანაველი ვერ გაიარის.

XII

„მორწყავის“ ზღაპარი¹.

დღეს არ მოვიდა ბენედიქტე ამხანაგი დაწერვასათი; არ ვიცი რასთი: არ ეცალა თუ როგო ყოფილა. მაიცა (?) ემ დროს ექ იუვისყე. არ ვიცი, რა შობ საქმე; დღეს რო ოთხი შაბათი არი, ნამა მეცალა; შინ ვიყავ რო წამალი და-
ვლივო. ჩემ თავისუფლად (!) ვარ, ბევრი დაწერება სიტყვები (სიტყები?), მო-
იგონებდი რამეს...

ერთი მორწყავმა წავიდა სარწყავზე, რო გოლი გამოვშოს (შავუბებულს წყალს დაიძახინ გოლს). მივიდა გოლზე. ჩაყო ბარი და გოპოვშო. წაჰყვა წყალს, მივიდა მიწას თავი და ვარა აჰსხნა და წყალი დალაგა (?) და დაჯდა მიწას თავი, შამათორიალა ღუნია, აზრი მოვიდა (=მოუვიდა) თავიგა რო აწყავო ამ სიმაღლეს უკანავო რა არივო, გულჩი გასინჯა და თქო რო ნამაი არი, რო ავდგე და ავიდე, დავათორიალო, აბა რა არი; ადგა ფეკზე და ბარი დოვრჭო (=დაურჭო) მიწაზე და კაბა გაიკადა, ჩამაჰკიდა ბარზე და შოვპირალმათა (=შეუპირალმართა) სერსათი, ავიდა სერზე. გომოვჩნდა (=გამოუჩნდა) თა; თქო: აჟალ, თასაყენაც დავათორიალებო; ავიდა თას წერზე, გადიხედა და თქო: ოჰ! ექაც ხო ღუნია ყოფილავო; თქო რო ჩავალ, ექაც ვნახავ და ავალ, ამ თასაყენაც: გადიხედავ რო, აბა ამისყე ანქითას არი თუ არა. დოვთავქევა (=დაუთავქევა) და ჩავიდა, იქავრობა ნახა და შოვპირალმათა თასათი; ავიდა თას წერ-
წე და გერივაც გადიხედა, რო ღუნია არი და თქო რო: ოჰ! ექაც ხო არი ღუ-
ნია და დოვთავქევა; ჩავიდა, გაიარა, მიადგა თას და შოვპირალმათა, ავიდა თას წერზე; გადიხედა რო გერივ გამოჩნდა ღუნია; თქო, რო ეხლა რო ექამდი გამოსულვარო, ნამაი არი რო ექაც ჩავიდე და მოიარო, აბა რა არი და დოვ-
თავქევა, ჩავიდა, გერივ მიაარა, მიადქა (!) თას და შოვპირალმათა, ავიდა თას კინწიხზე და გადიხედარო გერივაც არი ღუნია; თქო რო: ვაჰ, რასაც მივალ, ელა (=აი) არი ღუნია და აღარ თავდებისო; ეხლა რო ეგრენარი, დავბრუნდე-
ბივო და დაბრუნდა.

1) ეს ტექსტი ჩაწერილია თვით სეფდოლ-ხან იოსელიანის მიერ; ვათავსებთ უცვლელად; სათაური და პუნქტუაცია ჩვენია. ჩაწერილია ეს ტექსტი 1923 წლის თებერვალს, აქ ჩამოსვლიდან ოთხ თვის შემდეგ. ქართულად წერა მაშინ უკვე შეეძლო, ოღონდ აქ ვერ ხმარობს: ასეთ ასოს არსებობა არც იცოდა. კ'ს კი იმთავითვე გაცნობილიყო, რადგან ხ და კ'ს აღრევა მას არ შეეძლო, ი და ა'ს გარჩევა კი არც ისე ადვილი იყო.

აღსანიშნავია მის ნაწერში: მოვიდა, წამოვიდე: აქ ვ აქაურ მეტყველების გავლენის აშკარა შედეგია (შეადარე მისივე: მოიარო (=მოვიარო), მოიგონებდი (=მოვიგონებდი); საგულისხმოა, რომ ვ გაუჩნდა ისეთ სიტყვაში, რომელიც ძალზე ხშირ ხმარებაშია: (წა)-მოვიდა: ბუნებრივია გავლენა ასეთ შემთხვევებიდან იწყებოდეს. გავლენის ბრალია აგრეთვე: დათვს (ორჯერ), შეადარე მისივე: დათს.

ყურადღებას იქცევს ვ'თი გადმოცემა როგორც უმარცვლო უ'სი, ისე თანამედროვე საწერლობო ქართულში ვ'თი გადმოცემულ ბგერისა...

მრავალმეტყველია თ'ს ხმარება იქ, სადაც ტ უნდა იყოს: თირილი (=ტირილი), გეთყყე (=გეტყყე); ჩანს მის გამოთქმანში ტ (ქართული) უკვე აღარ არის „მკვეთრი ზშული“, არამედ სპარსულ ტ' სებურია; ე. ი. სათანადო არტიკულაცია შეიცვალა.

ნახა, რასაც მივა, არი; რაღა ექნა? მესამე დღეს მივიდა, ნახა რომ თავის კაბადა ბარი აღარარი, წამოვიდა (!); თქო: აწყა მის მოვპარავო (=მოუპარავსო), აი როგოი ხალღებივო!

თურმე ეხლა ანჭით დაივიანა; თავის სახლჩი ღამით რომ არ წავიდა, თავის ქულფათმა (=ოჯახმა) ავერიაედეს და წამოვიდეს(!) საძებარზე, მიადგეს თავის კაბას, რომ ბარზე ჩეპევიდა, გოფხარდაყე, (=გაუხარდაყე) რომ უნდა ექებჩი ეძინოსო; რაცღა რომ იარნეს, ვერ მონახეს და თქეს რომ მაშ დათვს(!) შოვჭამიავო, (=შეუჭამიავო), წაიშინეს თავჩი და კაბა და ბარი აიღეს და წამოვიდეს(!) სახლსათი, შაქნეს თირილი(!) და შავიდეს რომ, ჩონი მამავო, არ ვიცით დათს შოვჭამია თუ გელსავო; მივადეგით, ბარი დარჭმული იყოღა თავის კაბა ჩამოკიდებული, რაცღარო ვიარეთ, თითან ვეღარ მოვნახეთ, ავიღეთ კაბა და ბარი და წამუველით(!).

გაიგეს მოზობლებმა და შავიდეს: აბა რა არივო? რომ შავიდეს, ნახესრო ეგრე ქნილა, მაიწყეს, დასხდენ(!) და მუვლოცონყე (=მიუსამძიმრონ). სამი დღეს ხალღი შავიდა და მუვლოცესყე და ეპათაც მაიწყეს საწვერობა, რომ სამი დოვჭირონ¹; დაკლეს რაქთენი ცხორი და დააკრეს პური, მაწივეს (=მოაწვივეს) ხალღი და დოვჭირეს სამი.

ხალღმა რომ პური შაჭამა და ადგეს, უნდოდაყე რომ ქობები გადმაიღონ, თავით მამა შავიდა, ნახა რომ სახლჩი ყოფილა (=მომხდარა) რამე (=რაც); შეშინდა. არამც მინმე მამკდარიყოსო!... მიჰხედნეს თავის ქულფათმარო მამა ცოცხალი შოვიდაყე (=შეუვიდათ); შაქნეს სიცილი და მეგებნეს (=„მეგებნეს“) წინ, რომ სადიყავო? ებნებოდაყე, რომ ჯერ მითხარით აბა რანზავია (=რაამბავია) მაგე ჩემ სახლჩი, რა ყოფილა და გეთყიყე (=გეტყვიყე), რომ სად ვიყავ.

უთხრეს რომ არანზავიავო (არა ანზავიავო), გოგონარო შენთავი დათვს(!) შოვჭამიავო; თურმე გოვჯავრდაყე რომ როგო შამჭამდავო, მაგრამ კაცი ვიყავონა(?) და შავიდეს, სუმ (=ყველამ) გაიგო და შემეხუენეს, რომ უვანზოსყე. რომ წაველ, რაქთენი დუნია ვნახე, უთხრაყე რომ ქენ არ იციტო და მეს (=მეც) კი არ ვიცოდო, თურმე ჩონ დუნიას გარდაის რაქთენიც სხო და სხოც ყოფილა, ოთხი კი მე ვნახე, რომ იქაც ექავრსავით მამულ-წყალი ჰქონდაყე, რაღა რომ ვიარე ალაგები იყო და გათავებაც არა ჰქონდა. მეცღა დავბრუნდი და მუველ. ჩემ კაბა არ ვიცი მის მეპარა (=მეპარა); ეგრე ქნდა (=მოხდა).

N. B. ტექსტის პირველი ორი ნაწყვეტი (გვ. 221—224) ჩაწერილია პროფ. ა. ჯ. შანიძის მიერ 6. XI. 1922 წელს; დანარჩენი აქ მოთავსებულ ტექსტთაგან „მორწყავის ზღაპრის“ გარდა, ჩაწერილია ჩემ მიერ 9. XI. — 3. XII. 1922 წელს.

¹) საკუთრივ მოაწყონ.

ზოგიერთ სიტყვათა განმარტება¹.

ავაზი (არაბ.)—ნაცვლად; იმის ავაზი—იმის ნაცვლად.

აღეფ—„ოთხი ჯოხია, შეკრულ თითებში ჩოუყარიან და სისხლს გამოაღდენენ“.

ამართი (არაბ.)—„კარგი სახლკარი“.

ახიმანი (სპარს.)—ცა.

აღაფუნი (სპარ.)—სასულიერო პირი, „დიდი მღრღელი“.

აღილი—ფარეხი.

აშხლიანი—ბალახიანი.

ახირ (არაბ.)—უკანასკნელი.

ბარანი (სპ.)—მოსასხამი (საწვიმარი).

ბასქი (სპ.)—ძალიან; ბასქი გწყუროდა—ძალიან გ(ვ)წყუროდა.

ბენა (არაბ.): ბენა ქნა—დაიწყო, შეუდგა.

ბიდუდი (სპარ.) (=„უკვამლო“), ცოტა კვამლი რომ აქვს ისეთი (თოფი).

ბონა (არაბ.)—1. ბინა; 2. „სხილ ხალღებს აყე, ოთახის საჭირო რაცღა რო არი, თან მიაყე“.

ბოლანალი (სპარ.?)—კორიანტელი.

ბოშე—სუსტი: „საბელი რო წნიკი (წნიკი და წრილი ერთია!) შაიქნა, იმას ბოშეს ვიტყით; საბელი გაწყდა, ბოშერი, ბოშე ყოფილა“...

ბოჰნა (სპარ.)—შაირი; ბოჰნა მოგუგონა—შაირი მოგვიგონა.

ბურჯი (არაბ.)—კოშკი.

გაგუფდეს [ძირი: გუფ(!)]—გაგულისხდეს.

გამოგვიფა—შეგიძლია.

გამუაზამეთყე—„გავასეირნეთ“, ვატარეთ(?).

გააძაბა: „ბოლი გააძაბა“—გაიკლაკნა კვამლი.

გართი (სპარ.)—მტვერი.

გაფი—ამბავი, საქმე; შავკერეთ გაფი—გადავწყვიტეთ.

გერივ (თუშ.)—ისევ, კვალად.

გუგუშერიქა—[ძირი: შერიქ(არაბ.)—ამხანაგი]: გაგვიშერიქა=გაგვიამხანაგა. დააყათრეს გზაზე—ჩაამწკრივეს გზაზე.

ღავთალაბი (სპარ.): ღავთალაბი მინ შაქნების—ვინ იკისრებს. [ჩით.

ღავცივლით: „ღავცივლით“—ღავრღათანაღღება—ფულების ართმევა; დაწიოკება; ითანალალა—ფულები აართო; დოუთანალღებია—ფულები აუროთმეგია.

ღარვაზა (სპარ.)—ჭიშკარი.

ღარი (სპარ.)—სახსრობელა(?): ღარზე ააზიდა—ჩამოახრჩო.

ღასმალი (სპარ.)—ცხვირსახოცი (ხელსახოცი).

ღასტა (სპარ.)—წყება; ჯგუფი; ნათესავეები, ნათესავობა.

ღასტურ-ოლ-ამალ (სპარ.-არაბ.)—განკარგულება, ბრძანება.

ღაფაბიღვენ—დაბარავენ. (სპ. ფარუ, ბილ-ბარი).

დოულათი (არაბ.)—მთავრობა.

დოუფაყირებია (არაბ.: ფაყირი—ღარიბი)—დაულარიბებია.

დუდი (სპარ.)—ბოლიანი, კვამლიანი

დუნია (არაბ.)—ქვეყანა.

დუსალხანა (თურქ.-სპარ.)—სატუსალო, საპურობილე.

¹) აქ წარმოდგენილია მხოლოდ იმ სიტყვათა განმარტება, რომელთა შინაარსის გაუთვალისწინებლად ტექსტის სათანადო ადგილი გაუგებარი იქნებოდა. სიტყვები არაა დალაგებული ძირების მიხედვით; პრაქტიკულ დანიშნულებისდა კვალობაზე მთელი ფორმის მოყვანა შესაძლებლად მივიჩნიეთ (გაგუფდა, დავცივლით...), რასაც, რასაკვირველია, ადგილი არ ექნებოდა. სიტყვების ამ განმარტებას ლექსიკონის პრეტენზია რომ ჰქონდეს.

დურბინს უბემდით—დურბინით ვუ-
ყურებდით; დურბინი (სპ.) დაუბა—
დურბინით შეხვდა.

ეჯაზა (არაბ.)—ნება, ნებართვა.

ვასთი (არაბ.)—ღრო.

ზადი (სპარ.) „გათი“,—ამბავი, სა-
ქმე...

ზაჰმათი (არაბ.)—ჯათა, შრომა.

ზინჯირი (სპარ.)—ჯაჭვი.

თალაჟა (არაბ.)—„მუქათა“, სამაგი-
ერო(?).

თანგი (სპარ.)—„ვიწრობი“.

თარგი (სპარ.)—უნაგირის ნაწილი:
კების უკანა ზეაშვერილი წვერი.

თაქლიფი (არაბ.)—დანიშნულება,
საქმე(?).

თაყდიმი (არაბ.)—ვალდებულების ქა-
ლალი, ვექსილი(?).

თახხირი (არაბ.)—ბრალი, დანაშა-
ული.

თაჟრა (სპარ.): თაჟრა ვქენით—შე-
ვეცადეთ (?).

თოფი: დიდი თოფი:—ზარბაზანი.

თავარი — „ჩინი“ სამხედრო პირი-
სა.

თფო—უფრო.

კონსოლხანე (სპარ.)—საკონსულო
(სახლი).

ლაყაზი (არაბ.)—ტიტული, წოდებუ-
ლება.

მალაქი (არაბ.)—ანგელოზი.

მალიათი (არაბ.)—გადასახადია...

მალღი (არაბ.): მალღები—[ქონება]; ბა-
ნაკი(?).

მამნუნი (არაბ.)—მადლობელი.

მანზილი (არაბ.)—სადგური, სა-
დგომი.

მაჟ მური (არაბ.)—აქიმის მხლე-
ბელი(?).

მეშაკი—მცენარე: „(ოსპ)გაუდანას
მშა, ისიც წარე'რი“.

მიბარება—დაბარება; მივებარე—და-

ვებარე.

მირზა (სპარ.)—თანამდებობის სა-
ხელია: მწერალი(!).

მიყურეს—პატივი მცეს.

მოკობრობა—ყაჩაღობა.

მოჰლათუნა—„გადააკდევინა“(?).

მუზალა (არაბ.)—დაუჭერლობა, მო-
უცემლობა, არშეღევა.

მურახახობა (არაბ.)—ნებართვა.

ნებ-ელ-ჰუქუმა (სპარ.-არაბ.)—თა-
ნამდებობის სახელია: აქიმის თანაშემწე.

ნავრუზი (სპარ.)—ახალი წელი.

ნათირალი (სპარ. თირ- ისარი)—„ნა-
ისრალი“: ნატყვიარი, დაჭრილი.

ნაში, ნაშაჟ („ლამაზი“)—კარგი.

ნახევ—ნახევარი; ნახერახედა—ნახე-
ვარზედა.

ნაჰია, ნაჰიაჟე (არაბ.)—რაიონი, უბა-
ნი, მხარე.

ნადეგარი (სპარ.)—საჩუქარი.

ნადი—ყაჩაღი.

ნოდუ (თურქ.) „დიდ ჯარსა ორდუს
დაჰდახიან“.

ნოჰ-გაუდანა—მცენარე; პირუტყ-
ვის, საქონლის საჭმელია.

პურის მიცემა — სტუმართ-მოყვა-
რობა; პურ-მარილობა.

რახში (არაბ.)—ადათი, ჩვეულება.

რაჟ იათი (არაბ.)—ხალხი(!).

რესიდაგობა (სპარ.)—გამოძიება; რე-
სიდაგობა ქნან—გამოძიონ.

რიალი—სპარსული ფულის სახელია
(უდრის აბაზს).

რამსამ-ო(ს)-სელთენა — წოდებულე-
ბის სახელია...

სანდუხტარი (არაბ.-სპარ.)—მოლა-
რე, ხაზინადარი („მეზანდუკე“).

სარაბი (სპარ.)—„თავი წყალი“, დი-
დი წყალი.

სარბაზი, სარვაზი (სპარ.)—ჯარის-
კაცი; სამხედრო გადასახადი.

სარმალი (არაბ.)—კარავი(?).

სარქერდაჰ (სპარ.) — „მეთაურებია შულღი; თუ სხო საქმე იყოს, სარქარს იტყვიან“.

სედეველი — სედევის მკვიდრი (სედეპ: „სამი სოფელი“, ისპაჰან ქალაქთან არის).

სულთანი (არაბ.) — სამხედრო თანამდებობა, ასისტავი ჯარში.

სუნვი — „სუყველა“.

ფათირი (არაბ.) — ხმიადი.

ფანჯთირა (სპარ.) — („ხუთისრიანი“ „ხუთსასროლიანი“), ხუთ ტყვიას რომ იტევს ისეთი თოფი.

ფაჰ (სპარ.) — შემოდგომა.

ფაჰთმანგი (სპარ.) — პაჭიჭი.

ფაჰშამ (სპარ.) — ალიონი: „თა დილამდი ორი საათი რჩების“.

ფეჰ (სპარ.) — ფეხი; ფეჰზე მევედევენეთ — ფეხდაფეხ მივეყვით.

ფეჰს ჩაგდება — „ანგარიშში ჩაგდება“ (!).

ფეჰანგი (სპარ.) — ტყივა.

ფეჰ: თილიქანის ფეჰი — სატელეფონო სადგური.

ფულეჰ-სოქრა (სპარ.) — „სუფრის ფული“: აქიმი და მისი მხლებელი, მაჰმური, რომ მოვა, სანამ სადილს მიერთმევედეს, ფულს ითხოვს; თუ ფული არ მისცეს, არ წავა სადილად; გაცივდება სადილი; ახალი უნდა უკეთონ; ამ ფულს ფულეჰ-სოქრას ეტყვიან.

ქალაშა — მოქსოვილი ფეხსაცმელი.

ქამა — ერთნაირ (მაღალ) ბალახის სახელია.

ქაფანაკი (სპ.) — თოქალთო(?).

ქალაზი (სპარ.) — ქალაღი.

ქებინი (სპარ.) — პირობის ქალაღი.

ქეთხუდა (სპარ.) — მამასახლისი.

ქენარი (სპარ.) — ნაპირი.

ქერბაღე — წოდებულება იმ მუსლიმის, ვინც ქერბალას (ქალაქია ბაღდადის ახლოს) სალოცავად ყოფილა.

ქეშიქი (თურქ.) — ყარაულობა; ქეშიქი ვაჰიდეტ — ყარაულობა გასწიეთ, ყარაულეთ.

ქომაჯი (სპ.) — „(დიდი) პურია; კერცხს და ერბოს ზედ მოუსმენ“; გომიჯი.

ქულაჯა (სპარ.) — ქეჩის წამოსახამი.

ქურხი (არაბ.) — დაბალი ტახტი, რომელზედაც სხდებიან: ქვეშ სათბობი მოწყობილობაა მოთავსებული.

ყათარა (სპარ.) — ტყვიების ჩასაწყობი, „ფალასკა“.

ყალა (არაბ.) — ციხე.

ყანდი (არაბ.) [შაქრის ყინული]; ნატეხი შაქარი; თავი შაქარი.

ყენი (თურქ.) — მეფე.

ყოვა (არაბ.) — შეძლება.

ყონალი (თურქ.-სპარ.) — სტუმარი; დამყონალეს — დამპატიყეს.

შავდარი — ბალახის სახელია: „იონჯასავით არი, მწონეა“.

შაინახეს (მეთოფეები) — შეაჩერეს მეთოფეები.

შასთირი (სპარ.) — „სამოცი ისარი“ — ტყვიის მფრქვეველი.

შიქალი (სპარ.) — ნადირობა; შიქალი ვქნათ — ვინადიროთ.

შულღი — ბრძოლა; შულღობს — იბრძვის.

ჩადრი (სპარ.) — კარავი; მოსახამი...

ჩარლანგი — ბახტიართა თემის სახელია; ბახტიარები ორ დიდ თემისაგან შედგება: პაქლანგისაგან და ჩარლანგისაგან; თითოეული მათგანი კიდევ რამოდენსამე გვარად იყოფა.

ჩარსანგი (სპარ.) (= „ოთხი ქვა“), — ქვები, რომელზედაც აცხობენ პურს.

ჩალი (სპ.) — მსუქანი.

ჩუყური — ჩავარდნილი ადგილი; ხევი(?).

ცხენიანი — ცხენოსანი.

ხეთმათი (არაბ.)—სამსახური.
ხიალჩი იყნეს—გულში ჰქონდათ, უნდოდათ, ეგონათ(!); **[ხიალ** (არაბ.)— მოჩვენება].
ხოდაძეზი (არაბ.)—„თქენ შიდობა“; [ხუდა ჰაძეზ (სპ. არაბ.)—ღმერთმა და- გიფაროს!]. ხუდაძეზი ქნეს—მადლობა გადაუხადეს.
ხორი (სპარ.)—ერთგვარი ხურჯინი (ფქვილის ჩასაყრელი?).
ხოფ-ხოფი—დამუქრება, მუქარა...
ჯავაბი (არაბ.)—პასუხი.
ჯარი—ჯავრი; ჯარი გომოგუვიდა— წალაპარაკება გამოგვივიდა.
ჯენკი—ლეწვის დროს დარჩენილი თავთავები.
ჯირა (არაბ.)—ჯამაგირი.
ჯორათი (არაბ.)—„გაბედვა“; ჯორა- თი ვერ ექნა—ვერ გაებედა.
ჯორმი (არაბ.)—ჯარიმა; ჯორმი გა- ეკრათო — ჯარიმა გადავახდევინოთ, კონტრიბუტია გამოვართვათ(?)...
ჰადი (არაბ.)—სახლვარი, მიჯნა.
ჰალაქი (არაბ.-სპარ.)—ახლა რომ, თუ ჰამ (სპარ.)—„გერივაც“(!). [რომ...
ჰამლად (სპარ.)—დამხმარე, მომშვე-

ლებელი.
ჰამყათარი (სპარ.)—ამხანაგი; ერთ- და იმავე საქმის კაცი (მხედარი).
ჰასაბი (არაბ.)—ანგარიში; ჰასაბი ქენ—იანგარიშე.
ჰასილი—ჯეჯილი(!).
ჰაფთა (სპარ.)—კვირე (შვიდეული).
ჰაქიმი (არაბ.)—თანამდებობის სახე- ლია; მთავრობის მოხელე, „გუბერნა- ტორი“.
ჰოქმი (არაბ.)—ბრძანება.
ჰოქუმათი (არაბ.)—მთავრობა; მთავ- რობის კაცი („გუბერნატორი“).
ჰაბაბახი—იერიშზე მიმავალთა ყი- ყინა.
ჰაველი (არაბ.)—პირველი.
ჰანს—მინც; „ჰანს ერთი სანგა- რი ააყენოსყე“—ერთი სანგარი მინც- აიღოს.
ჰასანდი (სპ.)—ადვილი.
ჰეჰთიათი (არაბ.)—სიფრთხილე(? ;
ჰეჰთიათი გაქონდეს—ფრთხილად იყა- ვით, თვალყური გეჭიროსთ.
ჰილი (სპარ.)—სახატხულო საცხოვ- რებელი კარავი (ბახტიართა).
ჰათი: ჰათი ქნეს—წინ წაიწიეს.

შ ე მ ჩ ნ ე უ ლ ი შ ე ც თ ი ო მ ე ბ ი :

გვ.	სტრ.	ზევ.	არის:	უნდა:	გვ.	სტრ.	ზევ.	არის:	უნდა:
222	1	„	სოფლები	სოფლები	228	17	„	წვიდეს	წავიდეს
223	6	„	დავაყარეთყე	დავაყარეთყე	232	15	„	წივიდიან	წავიდიან
„	„	„	ეს სამთა	ემ სამთა	235	19	„	ჯერ	ვერ
224	1	„	სუფრათ	სუფრათ	238	25	„	ანები	ხანები
„	3	„	ლიტრი	ლიტრა	239	6	„	როჰდა/ათხ- რიან	რო დაჰ/ათხ- რიან
„	26	„	ვიტყვითყე	ვიტყითყე					
224	37	„	მანძილზე	მანძილზე					

ამას გარდა მთელრიგ სიტყვებში (გვ. 234—235) ნახმარია უ (შავი) უმარ- ცვლო უ'ს აღსანიშნავად: სახელდობრ: გამოგზაუნეს, გოგოგზაუნია, სხუებიც, გაგზაუნე, სანახუველად, გოუჩენიაო, ბეური, დაუწუე, აუმაღლდი, აუდექ, დაუ- წიე, ემეგზაუნაყე, აუდეგ, ბეური, წიეყუანაყე, მოუთხოვეყე, წავიყუანთო, დაუბ- რუნდი, შასჩიულის, გამოგზაუნიაყე. ამათ ნაცვლად ყველგან უნდა: ვ (შავი) როგორც საერთოდ სხვაგან ტექსტში; გამოგზავნეს... სხვებიც... ბეური...